

बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा सङ्ग्रहका कथामा डायस्पोरा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत नेपाली विषयमा दर्शनाचार्य
उपाधिका निम्ति
प्रस्तुत

शोध प्रबन्ध

शोधकर्ता

गुणकुमारी दंगाल

दर्शनाचार्य (एम.फिल.) तह, तेस्रो सत्र

क्रमाङ्क : ६

२०६९

निर्देशकको मन्तव्य र सिफारिस

प्रस्तुत शोध प्रबन्ध शोधार्थी गुणकुमारी दंगालले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । उहाँले मिहिनेतपूर्वक तयार पार्नुभएको यो शोध प्रबन्ध नेपाली केन्द्रीय विभाग, एम.फिल. कार्यक्रमको प्रचलित शोधपद्धतिअनुसार उपयुक्त छ । म यसको अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि सम्बद्ध विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

.....
प्रा.डा. दयाराम श्रेष्ठ
शोधनिर्देशक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
एम.फिल. कार्यक्रम
त्रिभुवन विश्वविद्यालय,
कीर्तिपुर

मिति : २०६९/०९/१८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
नेपालीकेन्द्रीय विभाग, दर्शनाचार्य (एम.फिल)
कार्यक्रम कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृत पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विषयको एम फिल तहकी छात्रा सूश्री गुणकुमारी दंगालले एम. फिल. तह तेस्रो सत्रको नवौ र दशौं पत्रका लागि निर्धारित पाठयांश सङ्केत ६०९र ६१० को आंशिक प्रयोजन परिपूर्तिको लागि तयार पार्नु भएको प्रस्तुत बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा शीर्षकको शोध प्रबन्ध प्रचलित शोधपद्धति अनुसार उपयुक्त भएकाले स्वीकृत गरिएको छ

- (१) प्रा.डा.देवीप्रसाद गौतम .....
(विभागिय प्रमुख)
- (२) प्रा.डा. दयाराम श्रेष्ठ .....
(शोध निर्देशक)
- (३) प्रा.केशव सुवेदी .....
(आन्तरिक परीक्षक)
- (४) प्रा.मोहनराज शर्मा .....
(बाह्य परीक्षक)

मिति: २०७०/२/४

कृतज्ञता ज्ञापन

बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा कथासङ्ग्रहमा डायस्पोरा शीर्षकको प्रस्तुत शोधप्रबन्ध मैले श्रद्धेय गुरु प्रा. डा. दयाराम श्रेष्ठज्यूको निर्देशनमा तयार गरकी हुँ। मलाई यो शोधकार्य सम्पन्न गर्न आवश्यक निर्देशन दिनुहुने गुरु प्रा.डा. दयाराम श्रेष्ठज्यूप्रति प्रथमतः कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु। मलाई यस विषयमा शोधकार्य गर्न अनुमति प्रदान गर्नुहुने नेपाली केन्द्रीय विभाग, दर्शनाचार्य (एम.फिल.) कार्यक्रमका प्रमुख प्रा. डा. देवीप्रसाद गौतमज्यूलगायत दर्शनाचार्य तहमा अध्यापनरत सम्पूर्ण गुरुवर्गमा हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु।

सामग्री सङ्कलनदेखि लिएर यसको विश्लेषण र व्यवस्थापनमा आवश्यक पर्ने पाठ्य सामग्री उपलब्ध गराएर शोध कार्यमा सहयोग पुर्याउने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय तथा नेपाली केन्द्रीय विभागको विभागीय पुस्तकालय परिवार पनि धन्यवादका पात्र छन्। यसै क्रममा आवश्यक सूचना तथा सामग्री उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरुहरू प्रा. डा. गोविन्दराज भट्टराई, प्रा. राजेन्द्र सुवेदी, प्रा.डा. ताराकान्त पाण्डे, प्रा. मोहनराज शर्मा, उप.डा. नारायण गड्ढौला, सह प्रा. डा. लक्ष्मण गौतमलगायतका व्यक्तित्वहरू पनि यस सन्दर्भमा अविस्मरणीय हुनुहुन्छ। शोधपत्र तयार पार्न प्रेरित गर्दै समुचित वातावरण मिलाउन आर्थिक रूपमा सहयोग गर्ने आदरणीय बुवा टंकप्रसाद दंगाल, आमा यशोदा दंगालका साथै यो सम्पूर्ण भार जिम्मा लिने दाजु कुलप्रसाद दंगाल, भाउजू छत्रादेवी दंगालप्रति ऋणी छु। शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा भाइ आयुश र कुशल साथै यस शोधकार्यका लागि मेरा कतिपय सहपाठी मित्रहरूको सद्भाव र सहयोग पनि अविस्मरणीय रहेको छ, उहाँहरूप्रति म कृतज्ञ छु। कतिपय स्थानमा भाषागत सुधारका निम्ति आफ्नो अमूल्य सुझाव एवम् सल्लाह दिई सहयोग गर्नुहुने पोषराज दाहालज्यूको गुन म कहिल्यै बिर्सन सकिदैन। शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा छिटोछरितो रूपमा टड्कन गरी सहयोग गर्नुहुने विनोद गौतमप्रति विशेष आभारी छु।

अन्त्यमा नेपाली विभागको दर्शनाचार्य कार्यक्रमसँग सम्बद्ध कर्मचारीहरूमा समेत आभार व्यक्त गर्दै यो शोधप्रबन्धको मूल्याङ्कन होस् भनी सम्बद्ध विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु।

शोधकर्ता
गुणकुमारी दंगाल

विषयसूची

	परिच्छेद: एक	पेज नं.
	शोध परिचय	
१.१ विषय परिचय.....		८
१.२ शोध समस्या.....		९
१.३ शोध उद्देश्य.....		१०
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा.....		१०
१.५ शोध विधि र सैद्धान्तिक आधार.....		१६
१.५.१ सामग्री सङ्कलन विधि.....		१६
१.५.२ विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार.....		१६
१.६ शोधको औचित्य.....		१६
१.७ शोधको सीमाङ्कन.....		१७
१.८ शोध कार्यको ढाँचा.....		१७

परिच्छेद : दुई

डायस्पोरा पृष्ठभूमि र सैद्धान्तिक प्रतिमान

२.१ विषय परिचय.....		१८
२.१.१ व्युत्पत्ति र अर्थ.....		१९
२.२ डायस्पोरिक इतिहास लेखन.....		२४
२.३ डायस्पोरा अध्ययन अनुसन्धानको नयाँ विधा.....		२५
२.४ डायस्पोराको वर्तमान विश्व अवधारणा.....		२६
२.५ डायस्पोराको स्वरूप तथा प्रवृत्तिगत विशेषता.....		३१
२.५.१ पुख्र्यौली भूमि र इच्छित भूमि.....		३७
२.५.२ द्वैध मानसिकता.....		३७
२.५.३ परादेशीय हुनुको रोमाञ्च र चिन्ता.....		३८
२.५.४ अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तीकृत हुनाको परिणाम.....		३८
२.५.५ द्वैध सांस्कृतिकता.....		३८
२.५.६ अस्तित्वबोधका लागि एकसूत्रको खोजी.....		३८
२.५.७ अतीतमोह.....		३९
२.५.८ अभिघात अभिव्यक्ति.....		३९
२.५.९ मनोवैज्ञानिक.....		३९
२.५.१० भाषिक परिवर्तन क्रमिक लोप.....		४०

परिच्छेद : तीन

बेकर स्ट्रुटका दुई आँखा सङ्ग्रहका कथामा अतीत प्रतिको मोह र साँस्कृतिक पहिचान

३.१ विषय परिचय.....	४१
३.२ बेकर स्ट्रुटका दुई आँखा कथासङ्ग्रहको डायस्पोरिक विश्लेषण.....	४१
३.२.१ पुख्र्यौली भूमि र इच्छित भूमि.....	४२
३.२.२ द्वैध मानसिकता.....	४९
३.२.३ द्वैध साँस्कृतिकता.....	६०
३.२.४ अतीतमोह.....	६५
३.२.५ भाषिक परिवर्तन क्रमिक लोप.....	७३
३.३ निष्कर्ष.....	८१

परिच्छेद : चार

बेकर स्ट्रुटका दुई आँखा सङ्ग्रहका कथामा जीवन सम्बन्धी बिभिन्न पक्ष

४.१ विषय परिचय.....	८३
४.२ परादेशीय हुनुको रोमाञ्च र चिन्ता.....	८४
४.३ अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तीकृत हुनाको परिणाम.....	९३
४.४ अस्तित्वबोधका लागि एक सूत्रको खोजी.....	९८
४.५ अभिघात अभिव्यक्ति.....	१०४
४.६ मनोवैज्ञानिकता.....	१११

परिच्छेद: पाँच

सारांश तथा निष्कर्ष

५.१ सारांश.....	११९
५.२ निष्कर्ष.....	१२२
६.३ सम्भावित शोध शीर्षक.....	१२२

सङ्क्षेपीकृत शब्द तथा चिन्ह सूची

सङ्क्षिप्त रूप	पूर्ण रूप
अनेसास	अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज
अप्र	अप्रकाशित
ई.सं.	ईस्वी संवत्
उप.	उप. प्राध्यापक
एम.ए.	मास्टर अफ आर्ट्स
एन.आर.एन.ए.	नन् रेसिडेन्सियल नेप्लिज एसोसियसन
क्र .सं.	क्रमसङ्ख्या
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
डा.	डाक्टर
ि त्र.वि .	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
पृ.	पृष्ठ
प्र.	प्रकाशन
प्रा.	प्राध्यापक
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
मा.	मासिक
वि.सं.	विक्रम सम्बत्
सं.	संस्करण
सम्पा.	सम्पादक
सहा	सहायक
सा.प्र.	साभ्ता प्रकाशन
...	केही अंश छोडिएको
( )	विकल्प बोधक
“ ”	शीर्षक बोधक

परिच्छेद : एक

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय

जया राई (सन्. १९६०) डायस्पोरिक साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध जस्ता विधामा कलम चलाएकी महिला स्रष्टा हुन् । उनले डायस्पोरिक साहित्यका विविध पक्षसँग सम्बन्धित साहित्यको सिर्जना गरेकी छन् । रूपरेखा साप्ताहिक पत्रिकामा पहिलो पटक प्रकाशित 'पुनेहरू' (सन्. १९९८) कविता र 'चिष्टी तिमिलार्ई' यलम्बर वार्षिक पत्रिका (सन्. २०००) कथाको प्रकाशित गर्दै औपचारिक रूपले साहित्य क्षेत्रमा कलम चलाएकी जया राईका **डम्बरी** (२०६२) र **बेकर स्ट्रटका दुई आँखा** (२०६८) कथासङ्ग्रहहरू प्रकाशित छन् । डायस्पोरिक कथा लेखेर नेपाली साहित्यलाई समृद्धिशाली बनाउन उनले गरेको प्रयासले सिर्जनाका क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुगेको पाइन्छ । तेह्रवटा कथाहरूको सङ्ग्रह **बेकर स्ट्रटका दुई आँखामा** सङ्कलित कथाहरूले डायस्पोरिक चेतनाका विविध पक्षहरूबारे स्पष्ट अभिव्यक्ति दिएका छन् ।

'डायस्पोरा' (Diaspora) ग्रीसेली भाषाबाट आएको शब्द हो । प्राचीन ग्रीसमा गृहभूमिबाट धार्मिक र राजनीतिक कारणले यहूदीहरू अर्को भूमिमा तितरबितर हुन पुगेका थिए । तिनै तितरबितर भएका यहूदीहरूका आन्तरिक मर्महरू साहित्यमा पनि व्यक्त हुन थाले । तिनै साहित्यलाई शुरुमा जे जस्ता नामाकरण गरे पनि पछि आएर त्यसको अर्थ विस्तार भई जुन सुकै कारणले भए पनि आफ्नो जन्मथलोबाट अर्को थलोमा निर्वासित भई त्यस सम्बन्धमा लेखिएको साहित्यलाई नै डायस्पोरा साहित्य भन्न थालियो । यसरी सीमित अर्थमा प्रयोग हुँदै आएको भए पनि यसको अर्थ विस्तार भई आज आएर आफ्नो जन्मस्थान छाडेर फरक मुलुकमा बसोबास गर्न पुगेका जुनसुकै मुलुकका व्यक्ति वा समुदायलाई डायस्पोरा भनिन्छ भने त्यस्ता व्यक्तिहरूले सोही ठाउँको अनुभूति व्यक्त गरेर लेखिएको साहित्य डायस्पोरिक साहित्यका रूपमा चिनिन्छ । यस आधारलाई हेर्दा **बेकर स्ट्रटका दुई आँखा** डायस्पोरिक अनुभूति व्यक्त गर्न सफल कथा सङ्ग्रहको रूपमा रहेको छ । कथामा आएको चेतनप्रवाह शैलीले डायस्पोरिक अन्तर्मनलाई उजागर गर्न थप सहयोग गरेको छ । डायस्पोरिकहरूका साझा अनुभूति मानिने अभिघात अनुभूति, द्वैध मानसिकता, द्वैध साँस्कृतिकता, पुख्यौली भूमि र इच्छित भूमि, अतीतमोह, भाषिक परिवर्तन क्रमिक लोप, परादेशीय हुनुको रोमाञ्च र चिन्ता, अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तीकृत हुनुको परिणाम, अस्तित्वबोधका लागि एक सूत्रको खोजी मोनोवैज्ञानिकताले पात्रहरूलाई सताइरहने प्रवृत्ति तथा विशेषताहरू यस कथा सङ्ग्रहमा स्पष्ट रूपमा देखिएकाले यो कथा सङ्ग्रह डायस्पोरिक हो । राईको **बेकर स्ट्रटका दुई आँखा** कथा सङ्ग्रहमा डायस्पोराका अनेक रूप हुँदा उनका यस कथा

सङ्ग्रहभित्रका कथाहरूलाई डायस्पोरा सिद्धान्तको आधारमा लिई व्याख्या विश्लेषण गर्नु नै प्रस्तुत अध्ययनको मुख्य विषय रहेको छ । जुनसुकै कारणबाट भए पनि आफ्नो जन्मथलोबाट अर्को थलोमा निर्वासन भई बस्ने सामाजिक निर्मितिलाई डायस्पोरा भनिन्छ । डायस्पोरामा केवल भौगोलिक सीमाको मात्र दूरत्व हुँदैन । त्यसमा अनजान परिवेशमा पुग्दा स्थान, संस्कृति, आत्मीयताबाट विच्छिन्नताको संवेदना मुख्य रूपमा देखा पर्दछ । आफ्नो राष्ट्रिय सीमामा मात्र मान्छेका भाषा, संस्कृति, कला, साहित्य र क्रियाकलापमा सीमित हुन नसक्ता त्यसबाट खड्किएर विश्वको सामूहिक ढोका खोली फरक-फरक संस्कृतिका चेतनाबाट प्रभावित हुन्छ । यही मानवमा देखा परेको बहुल प्रभावको चेतना नै डायस्पोरिक चेतनाका रूपमा अर्थिन पुगेको छ ।

डायस्पोरा भौगोलिक भिन्नता मात्र नभई अझ बढी मानसिक द्वैधतासँग अन्तरसम्बन्धित रहेको छ । फरक - फरक डायस्पोराका फरक - फरक चेतना निर्धारणमा डायस्पोरा समाजमा रहेको देशको कानूनी र सांस्कृतिक भिन्नताले प्रभाव पार्दछ । डायस्पोराले विविध विषयक्षेत्रमा प्रवेश पाएको सन्दर्भमा त्यसबाट भाषा-साहित्य अछुतो छैन । देश छोडेर प्रवास भूमिमा पुग्दाको न्यास्रो, भिन्न संस्कृति र चेतनाबाट प्रभावित भई उत्पन्न मानसिकता सिर्जनात्मक क्षेत्रमा प्रयोग हुँदा त्यसले डायस्पोरिक सिर्जनाको रचना हुन पुग्दछ । यस खालको संवेदनाले नेपाली साहित्यमा पनि पछिल्लो चरणमा प्रवेश पाएको देखिन्छ । यसै परिप्रेक्षमा विदेशी भूमिमा बस्ताको अनुभव र अनुभूतिको प्रयोग गरी लेखिएका साहित्य पनि छन् । जसको अध्ययन विश्लेषण नवीन डायस्पोरिक सिद्धान्तका आधारबाट हुनुपर्दछ । ज्या राईको **बेकर स्ट्रिटको दुई आँखा** कथासङ्ग्रह डायस्पोरा जीवनका संवेदनायुक्त कथात्मक रचनाकृतिका रूपमा देखिएको छ । डायस्पोरिक सिद्धान्तका आधारमा शोधमूलक अध्ययन हुन बाँकी छ । डायस्पोरिक साहित्यिक अभिलक्षणहरूका दृष्टिले प्रस्तुत कथासङ्ग्रह कस्तो छ ? यसका शक्ति र सीमा के के हुन ? भन्ने प्राज्ञिक जिज्ञासाको समाधानतर्फ **बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा** (२०६८) को डायस्पोरिक सिद्धान्तका आधारमा विश्लेषण गर्नु औचित्यपूर्ण भएकाले यस कथासङ्ग्रहको डायस्पोरिक विश्लेषणात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

१.२ शोध समस्या

बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा कथासङ्ग्रहमा डायस्पोरिक चेतनाका विविध पक्षहरूको अभिव्यक्ति भएको पाइन्छ । डास्पोरा जन्मभूमिबाट विभिन्न कारण वा स्वेच्छाले विस्थापित हुन बाध्य भई अन्यत्रै बसोबास गर्ने मानिसको समुदाय, त्यस्ता मानिस वा मानव समुदायको बस्ती ती मानव समुदाय र बस्तीका अवस्था र चेतनालाई बुझाउँछ । आफ्नो इच्छा, चाहना, बाध्यता, विवशताले मातृभूमि छोडेर तथा जन्मभूमि र नयाँ आतिथ्य भूमिका बीचका संस्कृतिलाई नेपाली साहित्यमा व्यक्त गरिने हुनाले डायस्पोरिक साहित्यको नेपाली साहित्यमा महत्त्वपूर्ण स्थान छ ।

बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा कथासङ्ग्रहमा डायस्पोरिक चेतनाका विविध पक्षको अभिव्यक्ति के कस्तो रहेको छ भन्ने मूल जिज्ञासाको प्राज्ञिक समाधानका लागि निम्नानुसारका प्रश्नहरूबाट अभ थप प्रस्ट पार्न सकिन्छ :

- क. बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा सङ्ग्रहका कथामा अतीत प्रतिको मोह चेतना र सांस्कृतिक पहिचान के कसरी अभिव्यक्त गरिएको छ ?
- ख. बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा सङ्ग्रहका कथामा जीवन सम्बन्धी विभिन्न पक्ष के कस्ता छन् ?

१.३ शोध उद्देश्य

माथिका शोधका प्राज्ञिक समस्याहरूको प्रामाणिक समाधान हुने गरी निम्न लिखित उद्देश्यहरूको प्राप्तितर्फ शोध कार्य केन्द्रित रहेको छ :

- क. बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा सङ्ग्रहका कथामा अतीत प्रतिको मोह चेतना र सांस्कृतिक पहिचानको खोजी गर्नु,
- ख. बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा सङ्ग्रहका कथामा जीवन सम्बन्धी विभिन्न पक्षको अन्वेषण गर्नु ।
यिनै वुँदाहरूमा केन्द्रित रही बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा कथासङ्ग्रहमा प्रयुक्त डायस्पोराको व्याख्या विश्लेषण गर्नु प्रस्तुत शोधकार्यको मुख्य उद्देश्य हो ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा कथासङ्ग्रहको डायस्पोरिक विश्लेषण कार्यभन्दा पहिले डायस्पोरिक तथा नेपाली डायस्पोरिक समालोचना सिद्धान्तका बारेमा विभिन्न समालोचकहरूबाट केही समालोचनात्मक कार्य भएका छन् । यस शोध प्रबन्ध तयारीका क्रममा जे जति अध्येता तथा समालोचकहरूका दृष्टिकोण युक्त सामग्री प्राप्त भएका छन् तिनलाई यहाँ सङ्क्षिप्त रूपमा कालक्रमिक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ :

गोविन्दराज भट्टराईले **उत्तरआधुनिक ऐना** (२०६२), समालोचनात्मक कृतिमा डायस्पोराका सम्बन्धमा बृहत् चर्चा गरेका छन् । उनले यस कृतिमा विविध पक्षका बारेमा चर्चा गर्ने सन्दर्भमा डायस्पोराका सन्दर्भमा पनि चर्चा गरेका छन् । डायस्पोराको विस्तृत चर्चा गर्ने पहिलो कृतिको रूपमा **उत्तर आधुनिक ऐना**लाई लिन सकिन्छ ।

गोविन्दराज भट्टराई **उत्तरआधुनिक विमर्श** (२०६४) समालोचना कृतिमा सिर्जना र मूल्याङ्कनको नयाँ क्षेत्र डायस्पोरा रहेको कुरा उल्लेख गर्नुका साथै नेपाल बाहिरको नेपाली वाङ्मयको सर्वेक्षण गर्दै नेपाली डायस्पोरिक प्रथम उपन्यास **यमपुरीको महल** भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् । यसैले उनले “टाढैबाट सुनिएका एटलान्टिक किनारामा सुक्केरा” “सीमाहीन विम्बहरू डायस्पोरिक जीवनको जीवन्त चित्र” “नइपलको हाफ अ लाइफमा आधी-आधी जीवन” “डायस्पोरिक जंगलमा देश खोजिरहेका विश्वासप्रति” र “भिन्न भिन्न संस्कृति र सभ्यताको भेट

सामान्य हुन थालेको छ” जस्ता लेखकहरूमार्फत डायस्पोरा सम्बन्धी विविध वैशिष्ट्ययुक्त चिन्तनको उद्घाटन गर्नुका साथै केही डायस्पोरिक कृतिहरूको विश्लेषण गर्ने काम गरेका छन् ।

खगेन्द्रप्रसाद लुईटेलको **जनमत** (२०६४) पत्रिकामा “नेपाली साहित्यमा डायस्पोराको योगदान” शीर्षक लेखअन्तर्गत डायस्पोराको प्रारम्भिक र वर्तमानको अर्थसन्दर्भ दिँदै नेपाली डायस्पोराको वर्तमान अवस्थाका बारेमा प्रकाश पारी केही प्रवासी नेपालीका विविध विधाका प्राप्त कृतिको विवरण प्रस्तुत गरेका छन् ।

होमनाथ सुवेदीले **समुद्रपारका समालोचना** (२०६५) समालोचना सङ्ग्रहमा समुद्रपारका नेपाली मूलका रचनाकारहरूका नेपाली भाषामा लेखिएका केही कृतिहरूका परिचय, अध्ययन विश्लेषण तथा समालोचनात्मक निरूपण गर्नुका साथै नेपालबाहिरबाट प्रकाशित विविध विधाका कृतिहरूको सङ्कलन र विवेचना गरेका छन् । उनले डायस्पोरिक सैद्धान्तिक आधार नभई परम्परागत सैद्धान्तिक आधारमा विवेचना गरेका छन् । नेपाली साहित्यको विकासमा आप्रवासी नेपालीको भूमिका हिजो आज र भोलिको अवस्थाको ऐतिहासिक सिंहावलोकन गर्दै आप्रवासको नेपाली साहित्य सम्बन्धी कार्यपत्र पनि प्रस्तुत गरेका छन् ।

गोविन्दराज भट्टराईले **रश्मि** (२०६६) पत्रिकामा “साहित्यमा डायस्पोरा : सिद्धान्त र समालोचनाको स्वरूप” शीर्षक अन्तर्गत डायस्पोराका सिद्धान्त र समालोचनाको स्वरूप निरूपण गरेका छन् । डायस्पोराको उद्भवसँगै परिभाषा, डायस्पोराका विविध रूप विशेषता, पारिभाषिक शब्दावली र डायस्पोरा समालोचनाका सम्बन्धमा डायस्पोरिक जीवनका प्रकार र स्वरूप, तथा देशका कानुनी प्रावधान र त्यहाँ बनेका मानसिकता आदि समालोचनाका पूर्वाधार रहने कुरा उल्लेख गरेका छन् । त्यसै गरी डायस्पोरा अनुभूतिको अभिव्यक्तिका चार चरणहरू हुने उल्लेख गर्दै डायस्पोरालाई दुई भूमिमा टेकेको एक वृक्षका रूपमा उभ्याउँदै त्यसबाट प्राप्त हुने फूल र फल पनि दुई किसिमकै देखा पर्दछ भन्दै सारमा डायस्पोरामा निर्वासन संवेदनाको मूल विषयलाई छोएर साहित्य र संस्कृतिको अध्ययन हुने कुरा अभिव्यक्त गरेका छन् ।

कृष्ण बजगाईले गोविन्दराज भट्टराईसँग लिएको **स्रष्टा र डिजिटल वार्ता** (२०६६) शीर्षकको अन्तर्वार्ता सङ्ग्रहमा गोविन्दराज भट्टराईसँग डायस्पोरिक साहित्य भनेको के हो ? भन्ने प्रश्न गरेका छन् । उक्त प्रश्नको जवाफ दिने क्रममा भट्टराईले अमेरिकाको न्यूयोर्कमा आयोजित प्रथम अन्तर्राष्ट्रिय डायस्पोरिक साहित्य सम्मेलनमा प्रस्तुत “साहित्यमा डायस्पोरा सिद्धान्त, सिर्जना र समालोचनाको स्वरूप” शीर्षकको कार्यपत्रअन्तर्गत डायस्पोराको व्युत्पत्ति, डायस्पोराको अर्थविस्तार, डायस्पोरा र विश्वलेखन, तेस्रो जीवनको कुरा र केही विशेषता औँल्याउनुका साथै डायस्पोरा समालोचनाका आधार खुट्याउने काम गरेर नेपाली डायस्पोरा निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको कुराको व्याख्या र विस्तार गरेका छन् ।

लक्ष्मणप्रसाद गौतमले **नेपाली साहित्यमा उत्तरआधुनिक समालोचना** (२०६६), कृतिमा नेपाली समालोचनाका उत्तरआधुनिक प्रवृत्तिअन्तर्गत डायस्पोरिक समालोचनाको चर्चा गर्ने क्रममा डायस्पोरिक शब्द नेपालीमा रूपान्तरण, नेपाली साहित्यमा डायस्पोरिक समालोचना तथा डायस्पोराबारे सङ्केत गर्नुका साथै डायस्पोरिक साहित्यका चारओटा बुँदाहरूमा समालोनात्मक प्रवृत्तिगत विशेषताबारे चर्चा गरेका छन्। उनले “डायस्पोरिक लेखन र उत्तरआधुनिक पठन” भन्ने अर्को एक शीर्षकमा डायस्पोरालाई आप्रवासीका रूपमा परिभाषित गर्नुका साथै अमेरिकी नेपाली डायस्पोरिक कवितामा पीडा, द्वैध समाज, द्वैध संस्कृति, राष्ट्रियताको सन्दर्भ दिनुका साथै डायस्पोरिक लेखनलाई उत्तरआधुनिक सन्दर्भमा प्रस्तुत भएको कुरा उल्लेख गरेका छन्।

होमनाथ सुवेदीले **स्रष्टा र डिजिटल वार्ता** अन्तर्वार्ता सङ्ग्रहमा सातवटा बुँदामा डायस्पोरामा सिर्जित डायस्पोरिक साहित्यक कृतिका विशेषता प्रस्तुत गर्नुका साथै मूलधारको साहित्य र डायस्पोरिक साहित्यका बीचको तात्त्विक भिन्नता प्रस्तुत गरेका छन्।

कृष्ण गौतमले **उत्तर आधुनिक संवाद** (२०६७) समालोचना ग्रन्थमा “कृष्ण खनालको पातालकी प्रेयसी : तुलनात्मक डिस्कोर्सको रूपक” शीर्षक लेखअन्तर्गत **पातालकी प्रेयसी** उपन्यासका यौन निर्बन्धताको अमेरिकी चरित्रलाई उद्घाटन गर्दै एकपति र एकपत्नीमा अट्ने स्वभाव र बहुपति र बहुपत्नी राख्ने अमेरिकी स्वभाव या पैसामा करार गरिने वैवाहिक सम्बन्ध र आत्मिक प्रेमयुक्त वैवाहिक सम्बन्धका बीचको तुलनात्मक डिस्कोर्सको रूपकका रूपमा अमेरिका र नेपाललाई देखाइएको छ। साथै तेस्रो मुलुक आत्मनिरीक्षणका साथ आवाजको पहिचान दिँदै मानव मानवका बीचको कम खोज र सो पहिचानप्रति सचेतताको पृष्ठभूमिमा उक्त उपन्यासलाई लिनुपर्ने भन्दै तेस्रो विश्वको अग्रसरता, डिस्कोर्सका विविध रूपलगायत जमेसन र अहमद्का धारणालाई प्रस्तुत गर्ने काम गरेका छन्।

विष्णुप्रसाद ज्ञवालीले **समसामयिक नेपाली उपन्यास** (२०६७) समालोचना कृतिमा डायस्पोरिक चेतनाको मूलभूत विशिष्टताको निरूपण गर्नका साथै **अन्त्यहीन अन्त्य, यमपुरीको महल, पातालकी प्रेयसी र एटलान्टिक स्ट्रिट** जस्ता उपन्यासलाई डायस्पोरिक संवेदना या चेतना, प्रयुक्त उपन्यासका रूपमा विश्लेषण गरेका छन्। जसमा उनले एटलान्टिक स्ट्रिट निराशा, द्विविधा तथा निम्न र अनिश्चित भविष्य जस्ता डायस्पोरिक चेतना प्रयोग भएको उल्लेख गर्नुका साथै प्रवासिनु पर्दाको पीडा, नवीन, परिवेश र संस्कृतिका बीचको सामञ्जस्यता, अतीतस्मरण, भय, त्रास र असुरक्षा आदि कुराको समग्रतालाई डायस्पोरिक चेतना भएको कुरा पुष्टि गरेका छन्।

नेत्र एटमले **नेपाली डायस्पोरा र अन्य समालोचना** (२०६७) समालोचना सङ्ग्रहमा “नेपाली डायस्पोरा र यमपुरीको महल” शीर्षक लेखनअन्तर्गत डायस्पोराको सङ्क्षिप्त परिचय,

डायस्पोरिक स्रष्टाको अनुभूति संयोजनका चार चरणहरू हुने कुरा उल्लेख गर्नुका साथै डायस्पोरिक उपन्यास विश्लेषणको आधारका रूपमा केही बुँदाहरू उल्लेख गरेको पाईन्छ ।

लक्ष्मणप्रसाद गौतमले गरिमा (२०६८) पत्रिकामा “समकालीन नेपाली कवितामा डायस्पोरिक चेतना” शीर्षक लेखअन्तर्गत डायस्पोराको अर्थ, अभिप्राय र नेपाली सन्दर्भमा डायस्पोरा साहित्यको क्षेत्रमा सिर्जनात्मक क्रियाशीलता नेपाली साहित्य समाजको स्थापनाले महत्त्वपूर्ण भूमिमा खेलेको उल्लेख गर्दै समसामयिक नेपाली डायस्पोरिक कविताको डायस्पोरा चेतनाका आधारमा विश्लेषण गरेका छन् । ती विशेषताहरू कविताका सन्दर्भमा हेरिएको भए पनि डायस्पोरिक चेतना अन्य विधाका सन्दर्भमा के कसरी आएको र अर्थिएको छ भन्ने कुरा बुझ्नका लागि उपयोगी रहेको छ ।

यादवप्रसाद लामिछानेले एजुकेशन क्वाटर्ली (२०६८) पत्रिकामा “डायस्पोरिक कोणबाट यमपुरीको महल उपन्यासको विश्लेषण” शीर्षक लेखअन्तर्गत डायस्पोराको संक्षिप्त परिचय, विश्लेषणका आधार र यमपुरीको महल उपन्यासको डायस्पोरिक विश्लेषण गरेका छन् ।

बालाकृष्ण अधिकारीले गरिमा (२०६८) पत्रिकामा “डायस्पोरा नेपाली साहित्यमा अनुकूलनका समस्या र कारण” शीर्षक लेखअन्तर्गत डायस्पोराको शाब्दिक व्युत्पत्ति, डायस्पोराका विभिन्न अर्थगत तहहरू, डायस्पोरा निर्माणका कारणहरू तथा नेपाली डायस्पोरा साहित्य सन्दर्भका समस्या र कारणबारे केही चिन्तन प्रस्तुत गर्दै नेपाली डायस्पोरा साहित्यको स्थायी मान्यता र आधार स्थापनाको निक्क्योल गर्नु पर्ने आवश्यकता औँल्याएका छन् ।

गोविन्दराज भट्टराईले वाङ्मय (२०६८) मा “साहित्यको विस्तारमा नेपाली डायस्पोराको योगदान” शीर्षक कार्यपत्र प्रस्तुत लेखअन्तर्गत यतिखेर बेलायती-नेपाली डायस्पोराको भिन्न अध्ययन हुनुपर्ने भन्दै पुराना ईश्वर मानन्धरदेखि नयाँ पुस्ताकी प्रेरणा थापा लगायत, विकल चन्द्र आचार्य, गोपीकृष्ण प्रसाई, मञ्जु विमली, तारा राई, सुमन खरेल, जया राई, सुरेशजंग शाही, डा. रूपक श्रेष्ठ, जगत नवोदित, मिजस तेम्बे, होम परिवारा आदिले बेलायती नेपाली डायस्पोरिक लेखनमा योगदान दिएको चर्चा गरेका छन् । यसै गरी उनले नेपाली डायस्पोरिक निर्माणको एउटा कारक शरणार्थी समस्या पनि भएको उल्लेख गर्दै डायस्पोरिक अध्ययनमा **जर्नल अव रेफ्युजी स्टिटिजस्ता** प्रकाशन नियमित रहे पनि नेपाली डायस्पोराको भने अध्ययन कतै पनि हुन नसकेको औँल्याएका छन् ।

सुष्मा आचार्यले वाङ्मय (२०६८) मै “नेपाली साहित्यमा नारीको सहभागिता र योगदान” शीर्षक कार्यपत्र प्रस्तुतिमा भविष्यमा महिला स्रष्टाहरूले लेखिने डायस्पोरिक साहित्य महिला केन्द्रित भएर महिलाप्रति अर्जुनदृष्टि पुऱ्याएर पुरुषले पनि ती कुराहरूलाई मनन गरी साहित्य सिर्जना गरे सुनमा सुगन्ध हुँदै जाने भनेकी छन् ।

रक्षा राईले **वाङ्मय** (२०६८) मै “डायस्पोरिक चेतनाग्रह” शीर्षक कार्यपत्रमा डायस्पोराको सङ्क्षिप्त परिचय, डायस्पोरिक लेखनमा डायस्पोरिक चेतनाको अपरिहार्यता, डायस्पोरिक साहित्य सिर्जनाको वर्तमान अवस्था, डायस्पोरिक चिन्तनबारेका अवधारणाहरू प्रस्तुत गरेका छन् ।

गोविन्दराज भट्टराईले **अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली डायस्पोरा प्राज्ञिक अध्ययन** (२०६८) मा “नेपाली डायस्पोरा अध्ययनमा यस प्रथम ऐतिहासिक उपलब्धिको स्वागत गर्दछु” शीर्षक लेखमा खण्ड १ डायस्पोरा अध्ययनको नेपाली इतिहास, संस्करणको भूमिका, लेखेका छन् भने खण्ड २ मा डायस्पोरा विषयमा प्राज्ञिक जगत्ले खेलेको भूमिका साथै डायस्पोरा शब्द नेपाली विश्वले स्विकारेको चर्चा गर्दै राईको **बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा** कथासङ्ग्रहमा आख्यान विधामा डायस्पोरिक अनुभूतिका विभिन्न पक्ष समेटिएर लेखिएको उल्लेख गरेका छन् ।

होमनाथ सुवेदीले **अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली डायस्पोरा प्राज्ञिक अध्ययन** (२०६८) मा “अनेसासका प्रकाशन र अन्य प्रकाशनहरू अनेक डायस्पोरामा” नेपाली डायस्पोराका चार सोपान क्रमअनुसार विशेषतासहित प्रकाशनको अध्ययन, तिनलाई अझ विधागत अध्ययन, अनेक डायस्पोरिक साहित्यको लक्षण, विशेषता, समस्या समधान इत्यादिको अध्ययन वर्गीकृत रूपमा गर्नुपर्ने कुरा अनेसासको लन्डन कन्फेरेसनको घोषणा पत्रले सङ्केत गरेको देखाएका छन् । उनले **बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा** कथासङ्ग्रह बेलायती भूमिमा बस्ने डायस्पोरिक जीवनमा भोगेका विभिन्न पक्षको व्यथा हो भनेर उल्लेख गरेका छन् ।

गोविन्द गिरी ‘प्रेरणा’ ले **अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली डायस्पोरा प्राज्ञिक अध्ययन** (२०६८) समीक्षा सङ्ग्रहमा “डायस्पोरा लेखनमा पत्र पत्रिकाको योगदान” शीर्षक समीक्षामा डायस्पोरा लेखनको आरम्भबिन्दुको निक्कै भएपछि मात्र डायस्पोरा लेखनको आरम्भबिन्दु पहिल्याउन सहज र सरल हुन्छ भनेका छन् । त्यसका लागि डायस्पोरा लेखनको परिभाषा, सीमा र फैलावटलाई पनि ध्यान राख्नुपर्ने उल्लेख गर्नुका साथै छोटो समयमै यसले अति बढी चर्चा पाएको उल्लेख गरेका छन् । उनले डायस्पोरा भनेको प्रवास हो भन्दै नेपालीहरू नेपाल छाडेर जब लाहुर जान थाले, मुग्लान पस्न थाले, त्यसैलाई डायस्पोराको प्रारम्भबिन्दु मान्नुपर्छ भनेर उल्लेख गरेका छन् । उनले जया राईको **बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा** कथासङ्ग्रहका बारेमा चर्चा गर्दै यस कृतिले डायस्पोरिक साहित्यिक विधामा महत्त्वपूर्ण योगदान दिएको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

गोविन्दराज भट्टराईले “बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा” (२०६८) नामक कथा सङ्ग्रहको भूमिकामा **बेकर स्ट्रिटका दुई आँखाले** नेपाली आख्यानमा दिशा परिवर्तनको स्पष्ट स्वरूप देखाएको चर्चा गरेका छन् । उनले यसअघि लेखिएका **हडकडको त्यान्द्रो** (संयुक्त कथासङ्ग्रह) र अमेरिकी पृष्ठभूमिको **क्यापिटल हिल** पनि डायस्पोरिक कथाका कोसेढुङ्गा भएको र **डम्बरी** पनि त्यसैमा पर्ने भए पनि ती सबैमा भन्दा टड्कारो र प्रस्ट भएर **बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा** मा डायस्पोरिक चेतना

आएको उल्लेख गरेका छन् । यसलाई उनले बेलायती नेपाली डायस्पोराको अत्यन्तै सशक्त र सफल कथा लेखन भन्दै यसको रुट भनेको नेपालमा अनुभव गरिएको नेपालीत्व र हाँगा पात भनेको बेलायती संस्कृतिमा जीवन बिताउने गरी पुगेका बेलायती-नेपालीको अवस्थिति, मनोदशा र एडजस्टमेन्टका कुरा रहेका छन् भनेका छन् ।

नेत्र एटमले “नेपाली डायस्पोरिक लेखन र आख्यान” शीर्षकको कार्यपत्र २०६८ मङ्सिर १५ मा नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानको कार्यक्रममा प्रस्तुत गरेका छन् । उनले उक्त कार्यपत्रमा डायस्पोरा एउटा भाषिक संकेत, बृहत् अवधारणा एवम् परिचयको दावी बिनिसकेको छ भन्दै यसलाई बुझ्नका लागि कुनै एक कालखण्डको एउटा सन्दर्भ वा परिभाषा मात्र उपयुक्त हुन नसक्ने विभिन्न विद्वानहरूले भिन्न सन्दर्भहरूमा गरेका चर्चालाई आधार बनाई सम्बन्धित परिप्रेक्ष्यबाट स्पष्ट हुनुपर्ने उल्लेख गरेका छन् । त्यसै गरी डायस्पोरिक नेपाली आख्यान भन्नाले नेपाली डायस्पोराबाट सिर्जिएका तथा डायस्पोरिक चेतना भएका कथा र उपन्यास हुन् भने डायस्पोराका विशेषताहरूमा आधारित अनुभव र अनुभूतिलाई प्रकट गरेर रचिएका कथा, उपन्यास नै डायस्पोरिक आख्यान हुन् भनेका छन् । उनले जया राईका **डम्बरी** (२०६२) र **बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा** (२०६८) कथा संग्रहको चर्चा गर्ने क्रममा जया राईको ‘रूप’ कथामा परदेशमा नारीले भोग्नुपर्ने तेहेरो पीडाका बारेमा चर्चा गरेका छन् ।

गोविन्दराज भट्टराईले **अनेक डायस्पोराका कविता** (२०६९) पुस्तकमा “डायस्पोरिक साहित्य अध्ययनका सैद्धान्तिक आधारहरू” शीर्षकमा डायस्पोराको विश्लेषणका आधार प्रस्तुत गर्दै डायस्पोरिक सिद्धान्तका आधारमा कविताको विश्लेषण गरेका छन् । ती आधारहरू डायस्पोरिक चेतना अन्य साहित्यका सन्दर्भका पनि समुच्चा डायस्पोरिक चेतनाका रूपमा अर्थिने र विश्लेषण गर्नका लागि मार्ग निर्देशक पनि रहेका छन् ।

माथि उल्लिखित पूर्वाध्ययनहरू ‘बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा’ कथासङ्ग्रहमा प्रयुक्त डायस्पोरा सम्बन्धमा प्रकाश पार्ने उद्देश्य लिई गरिएका कार्य होइनन् । त्यसैले तिनमा सान्दर्भिक रूपमा मात्र ‘बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा’ कथासङ्ग्रहमा डायस्पोरिक चेतनाका सम्बन्धमा टिप्पणी गरिएको छ । ती टिप्पणीबाट कथासङ्ग्रहमा डायस्पोरिक चेतना व्यक्त भएको सङ्केत अवश्य मिल्छ तर त्यस डायस्पोरा सम्बन्धी ज्ञानको वस्तुगत र प्रामाणिक शोधमूलक खोज गरिएको छैन । त्यसैले यस अध्ययनमा त्यही प्राज्ञिक समस्याको समाधानको खोजी गरिएको छ ।

१.५ शोध विधि र सैद्धान्तिक आधार

यसअन्तर्गत प्रस्तुत शोध कार्य सम्पन्न गर्नका लागि अवलम्बन गरिएको सामग्री सङ्कलन विधि र विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधारलाई समावेश गरिएको छ ।

१.५.१ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधकार्यको क्रममा पूर्वोक्त समस्या कथन र उद्देश्य कथनका साथै पूर्वकार्यको समीक्षाको आधारमा डायस्पोरा सम्बन्धी मान्यता र डायस्पोरिक साहित्य समालोचनालाई मुख्य सैद्धान्तिक आधार मानी उक्त समस्यासँग सम्बन्धित तथ्य वा सामग्रीको सङ्कलन मूलतः पुस्तकालयीय तथा अंशतः इन्टरनेट प्रविधिबाट गरिएको छ । समस्याको समाधानमा पुग्नका लागि गरिएको प्रायोगिक कार्यका लागि आवश्यक सामग्रीको सङ्कलन पनि विश्लेष्य कथासङ्ग्रहको पठनबाट गरिएको छ । यस क्रममा राईको बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा कथासङ्ग्रहका साथै डायस्पोरिक सिद्धान्त एवम् प्रस्तुत कथासङ्ग्रहका सन्दर्भमा गरिएका विभिन्न अध्ययनलाई शोध सामग्रीको रूपमा लिइएको छ ।

१.५.२ विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार

यस शोधकार्यको उपयुक्त विभिन्न स्रोतहरूबाट प्राप्त सामग्रीहरूको वस्तुगत अध्ययन, विश्लेषण र सामान्यीकरण समेत गरी शोध निष्कर्षसम्म पुग्नका लागि मूलतः जया राईको कथा सङ्ग्रहमा प्रस्तुत डायस्पोरा सम्बन्धी परिसूचक, सन्दर्भहरूको टिपोट तथा तिनको वर्गीकरण र विश्लेषण गरिएको छ । यसका लागि डायस्पोरा सिद्धान्तलाई सैद्धान्तिक आधार मानिएको छ । यस क्रममा जन्मभूमि, इच्छित भूमि, द्वैध मानसिकता, अल्पसङ्ख्यक तथा सीकान्तकृत हुनुको पीडा, डायस्पोरिक हुनुको रोमाञ्च र चिन्ता, द्वैध सांस्कृतिक, अतीतमोह, अभिघात, मनोवैज्ञानिक, अस्तित्वको लागि एक सूत्रको खोजी र भाषामा क्रमिक लोप जस्ता राईका कथासङ्ग्रहमा भएको डायस्पोरिक प्रवृत्तिलाई समेट्न सैद्धान्तिक बुँदाको स्थापना गरेर त्यसलाई विश्लेषण ढाँचाको रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

१.६ शोधको औचित्य

बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा कथासङ्ग्रहमा डायस्पोरा चेतना पनि प्राज्ञिक विषय हो । डायस्पोरा सम्बन्धी ज्ञानलाई अनुसन्धानात्मक ढङ्गले शोध गरी पुष्टि गर्ने कार्य पूर्वोक्त पूर्वाध्ययनहरूबाट भएको पाइँदैन, त्यसैले नयाँ ज्ञानको स्थापना यस शोधबाट हुने भएकाले यो शोध कार्य औचित्यपूर्ण छ ।

प्रस्तावित शोधबाट कथासङ्ग्रहमा अभिव्यक्त डायस्पोरा सम्बन्धी अवधारणाका सम्बन्धमा पनि केही नयाँ ज्ञान थपिने हुनाले र डायस्पोरा सम्बन्धी अध्ययन सन्दर्भमा बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा कथासङ्ग्रहमा अभिव्यक्त डायस्पोरामाथि पनि प्रकाश पर्न जानेछ । यस अनुसन्धानबाट जया

राईको कथाका पाठक, अध्येता, अनुन्धानकर्ताहरू पनि लाभान्वित हुने हुनाले यो शोध औचित्यपूर्ण छ ।

१.७ शोधको सीमाङ्कन

बेकर स्ट्रटका दुई आँखा कथासङ्ग्रहमा रहेको विभिन्न विषय, विचार र दृष्टिकोणमध्ये सम्बद्ध सङ्ग्रहमा विश्लेषण गर्नका लागि डायस्पोरा सैद्धान्तिक स्थापनालाई अवलम्बन गरिएको छ । यस क्रममा डायस्पोराका विविध मान्यताहरू राईको कथासङ्ग्रहमा पाइने मुख्यौली भूमि जन्मभूमि, विभाजित मानसिकता, अतीतमोह, अभिघात, मनोवैज्ञानिक, डायस्पोरिक जीवन रोमाञ्च र चिन्ता, अल्पसङ्ख्यक हुनुको पीडाजस्ता विशेषताका आधारमा मात्र विश्लेष्य कृतिको विश्लेषण केन्द्रित रहेको छ । यही नै शोधकार्यको सीमाङ्कन हो ।

१.८ शोध प्रबन्धको ढाँचा

प्रस्तुत शोधकार्यलाई मूलतः आमुख, मूल पाठ र सन्दर्भ सामग्री सूची गरी तीन खण्डमा विभाजन गरी आवश्यकताअनुसार तिनलाई शीर्षक र उपशीर्षकहरूमा बाँडिएको छ ।

मूल पाठान्तर्गत रहेका छवटा परिच्छेद अन्तर्गत मूल शीर्षकहरूमा क्रमशः

पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय

दोस्रो परिच्छेद : डायस्पोरा पृष्ठभूमि र सैद्धान्तिक प्रतिमान

तेस्रो परिच्छेद : बेकर स्ट्रटका दुई आँखा कथा सङ्ग्रहमा अतीत प्रतिको मोहचेतना र सांस्कृतिक पहिचान

चौथो परिच्छेद : बेकर स्ट्रटका दुई आँखा सङ्ग्रह कथामा जीवन सम्बन्धी विभिन्न पक्ष

पाँचौँ परिच्छेद : उपसंहार तथा निष्कर्ष रहेका छन् ।

परिच्छेद : दुई

डायस्पोरा पृष्ठभूमि र सैद्धान्तिक प्रतिमान

२.१ विषय परिचय

अक्सफोर्ड अङ्ग्रेजी शब्दकोशका अनुसार 'डायस्पोरा' शब्द ग्रीसेली भाषाबाट अङ्ग्रेजी भाषा हुँदै उद्भव भएको शब्द हो र यसको शाब्दिक अर्थ 'देशबाहिर' भन्ने हुन्छ। यो शब्द यहूदीहरूको आफ्नो मुलुकबाट भएको निर्वासनको सन्दर्भमा उत्पत्ति भएको पाइन्छ। आफ्नो भूमि प्यालेस्टाइनबाट यहूदीहरूलाई ई.पू. ५३८-५८६ सम्म अठ्चालीस वर्षको अवधिमा बेबेलोनियामा गरिएको निर्वासन अवधि नै 'डायस्पोरा' शब्दसँग जोडिएर आउने ऐतिहासिक पृष्ठभूमि हो। आफ्नो मातृभूमिबाट छरिने क्रममा पछि उनीहरू पोल्यान्ड, रसिया, स्पेन, जर्मनी, फ्रान्स, लगायतका मुलुकहरूमा बस्न पुगे।

डायस्पोराको निर्माण क्रममा बेबेलोनियन, आर्मेनियन, अफ्रिकन, आईरिस, प्यालेस्टाइन डायस्पोराहरू प्रारम्भिक अवस्थाका पीडित डायस्पोराका रूपमा देखापरेका छन्। चिनियाँ, जापानिज, इटालियन तथा उत्तर अफ्रिकीहरू जो श्रमिकका रूपमा करारबद्ध भएर निस्केकाहरू प्रोलेटरियन डायस्पोरामा दरिए भने स्पेन, रुस, पोर्चुगल आदि देशहरूबाट उपनिवेशित डायस्पोराका रूपमा परिचित भए। त्यस्तै व्यापारका सिलसिलामा मुलुकबाहिर रमाएका बेबेलोनियन, चाइनिज, भारतीय र जापानीहरूको आ-आफ्नै डायस्पोरा निर्माण भयो भने अन्य क्यारेबियन, सिन्धी, फारसी लगायतका डायस्पोराहरू पनि आफ्नो अस्तित्वको फरक पहिचानसहित निर्माण भए। कुनै पनि देशको गृहयुद्ध, अवसरको खोजी, सुखी जीवनको अभिलाषा जस्ता कारणहरूले मानिसहरू परदेसिन्छन्। विशेष गरी विकासोन्मुख मुलुकहरूबाट विकसित मुलुकहरूमा यिनै कारणले पलायन हुने क्रम बढ्दो छ। यसरी अनेक प्रकारका प्रवास जस्तै- देश निष्कासित निर्वासित, राजनीतिक शरणार्थी, विदेशी बसाइँसराइ इत्यादिले डायस्पोराको निर्माण गरेको पाइन्छ।

विदेश बसाइँको सिलसिलामा स्वदेशमा जस्तो एकनासका नभई भिन्नभिन्न परिस्थितिहरूबाट पार गर्नुपर्ने बाध्यता हुन्छ। विभिन्न चरणमा सृजित साहित्यहरूले त्यही खालको विषयवस्तुको प्रतिविम्ब दिने गर्दछ। डायस्पोरिक साहित्यको विश्लेषण गर्दै समालोचकहरूले यसलाई विभिन्न चरणमा विभाजन गरेका छन्। भिन्न चरणहरूमा हुने भिन्न भोगाइअनुसार नै भिन्न साहित्यसको सृजना हुन पुग्छ। विदेशमा बस्दादेखि स्थायी रूपमा बस्न खोज्ने क्रममा प्रवासी व्यक्तिगत, पारिवारिक र सामाजिक जीवनमा गर्नुपर्ने कर्तव्यहरूसहित जन्म देशको मोह

बलिष्ठ र लेखनमा पनि कर्मभूमि र जन्मभूमिका आ-आफ्ना कर्तव्यबोधको सँघारमा उभिएर उसले साहित्य सृजना गर्छ । डायस्पोरिक साहित्यमा आफ्नो संस्कृति, परम्परा र देशलाई चिनाउन सहज अवस्था आइसकेपछि स्थायित्वको फरक अनुभूति गर्न सकिन्छ । स्थायी आवास अनि कामको निश्चितता लगायतका कुराहरूले गर्दा भावी योजना र चिन्तन पनि सोहीअनुसार साहित्यमा व्यक्त हुन्छ । अर्कातिर शरणार्थी भएको अवस्था, कामको निश्चितता नभएको अवस्था, आफ्नो स्पष्ट परिचय बनाई नसकेको अवस्था, काममा पाइने अनेक ठक्कर र स्वदेशको सम्भना, परिवारको सम्भना, घरदेशको राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक परिस्थितिको पिरलो, यस्तै अनेकौं अनिश्चित चिन्ता र छुटपटीबाट सृजित डायस्पोरिक साहित्यमा यिनै परिस्थितिहरू प्रतिबिम्बित हुन्छन् (भट्टराई, २०६४ : १८३) ।

२.१.१ व्युत्पत्ति र अर्थ

‘डायस्पोरा’ ग्रीसेली भाषाबाट आई अङ्ग्रेजी भाषामा चलेको र हालसाल नेपाली भाषामा पनि चलन थालेको शब्द हो । डायो (Dio) र स्पोरियो (Sperio) शब्दबाट डायस्पोरा (Dispora) बनेको हो । ‘डायो’ को अर्थ कुनै ठाउँबाट बाहिर र ‘स्पोरा’ को अर्थ परिक्षेपण गर्ने वा छर्ने, हुत्याउने वा पछ्याउने भन्ने हुन्छ, अर्को अर्थमा यसलाई बीउ छर्नु भन्ने बुझिन्छ । यस शब्दले छैटौं शताब्दीमा भएको यहूदीहरूको छिन्नभिन्न अवस्थालाई जनाउँथ्यो । हिंसा, विप्लव, एकालाप, क्षय, निर्वासन र फिर्तीजस्ता कारणले बाहिरिने प्रक्रियालाई अथवा देश निकाला, निष्कासन र निर्वासितसँग जोडिएर आउने विषयलाई डायस्पोराले बोध गराउँछ (भट्टराई, २०६४ : ११७) ।

‘डायस्पोरा’ शब्दले प्राचीन बेबिलोनबाट आएको हो । बेबिलोनमा इसापूर्व ४००० मा ह्याडगिड बगैँचा बनेको थियो । बेबिलोनको बगैँचा सात आश्चर्यहरूमध्येको एक आश्चर्यमा रहेको थियो । मेसोपोटामियाको दक्षिणतिर टिग्रिस र युफ्रिटिस नदीको किनारमा अवस्थित बेबिलोनियामा प्यालेस्टाइन पनि समावेश थियो । त्यही यहूदीहरूलाई अरू अठचालीस वर्ष (५८६ - ५३८ इ.पू) सम्म बन्दी बनाइएको थियो । त्यहाँबाट मुक्त भएपछि आफ्नो जन्मभूमि छोडी चारैतिर छरिएका यहूदीहरूलाई ‘डायस्पोरा’ भनिएको पाइन्छ (भट्टराई, २०६४ : ३) । प्राचीन कालमा ग्रीसमा प्रचलित ‘डायस्पोरा’ शब्दले यहूदी, ग्रीक, अर्मेनियाली जस्ता समुदायबाट काटिएका, यातनाले छुट्टिएका, पाखा निस्केर भागेका र त्यहाँबाट बाँच्न सफल भएकालाई बुझाउँथ्यो (बजगाई, २०६६ : ८३) । त्यहाँबाट निष्कासित भएकाहरूको बसाइ सीमित भूगोलमा थियो । प्यालिस्टिनी भूमिबाट छुट्टिएका यहूदीहरू धेरै टाढासम्म पुग्न सकेनन् र उनीहरू नजिकको भौगोलिक परिवेशमै रमाए । यस प्रकारको डायस्पोरिक अवस्था राजनीतिक र धार्मिक कारणले भएको थियो । राजनीतिक र धार्मिक रूपले हेरिने डायस्पोरा इथ्नोडायस्पोरा हो । इथ्नो अर्थात् जातीय डायस्पोराले नै आज अन्तर्राष्ट्रिय रूप लिएको हो ।

‘डायस्पोरा’ शब्दको कोशीय अर्थ आफ्नो जन्मभूमि/जन्मस्थान छाडेर आफ्नो जन्मभूमिभन्दा फरक अन्य मुलुक वा स्थानमा बसोबास गर्न पुग्नु हो। यसरी आफ्नो भूमि वा माटो छाडेर अर्काको भूमिमा जीवन निर्वाह गर्न बाध्य समुदाय/व्यक्ति नै डायस्पोराका रूपमा चिनिन्छन्। रहरले होस् वा बाध्यताले होस् आफ्नो भूमिबाट अलग भएर अर्काको भूमिमा जीविकोपार्जन गर्न बाध्य भएकाहरूबाट आफ्नो मूल थलोको स्मरण र त्यसबाट प्रभावित भएर जीवन विच्छिन्न हुँदासम्मको अभिव्यक्तिभिन्न डायस्पोरा अभिलिखित हुन्छ। वर्तमानमा भएको विज्ञान र प्रविधिको द्रुततर विकासले डायस्पोरा निर्माणमा सहयोग पुगेको तथ्यलाई बिसर्न सकिँदैन। भौगोलिक सुगमता वा दूरत्वका कारणले समेत अनेकौँ डायस्पोरा बन्न पुग्नु कुनै नौलो कुरा मानिँदैन (भट्टराई, २०६४ : ३८)। यसका उदाहरणका रूपमा बेलायतका नेपाली, काठमाडौँका पाकिस्तानी र भारतीय, भारतका बेलायती वा बेलायतका भारतीय, अमेरिकाका नेपाली आदि प्रत्येक डायस्पोरा मानिन्छन्। आफ्नो मूल थलोबाट अलग हुन पुग्नु तर त्यस थलोमा पुनः पुग्न कठिन हुनु डायस्पोराका आफ्नै पीडा मानिन्छन्। भूमण्डलीकरणका कारणले वर्तमानको विश्व साँघुरिँदै गएको प्रतीत हुन्छ। विश्वका अनेक भूभागका व्यक्तिहरू डायस्पोरा बन्ने सन्दर्भमा आआफ्ना मुलुकमा भएका प्राकृतिक प्रकोप, राजनीतिक द्वन्द्व, युद्धको भय र त्रास तथा कुनै बाध्यता बिना अनि आफ्नो सोख वा रहरका कारणले आफ्नो भूमि छाडेर अपरिचित गन्तव्य रोज्न बाध्य हुनुले डायस्पोरिक पीडालाई प्रतिनिधित्व गरेको मानिन्छ। आफू जन्मेको, हुर्केको, बढेको र त्यहीं नै रमाएको भूमिबाट अलग भएर अन्यत्रै बसोबास गर्न पुग्नु अनि पुख्र्यौली भूमिमा कुनै दिन, कुनै समय अवश्य पनि फर्किन सकिएला वा पुग्न नसकिएला भन्ने आशै आशमा बस्नु तर सामाजिक - सांस्कृतिक तथा भौतिक रूपले पुख्र्यौली भूमि निकट हुनुको सट्टा भन् टाढा हुन पुग्नु र उतैतिर समाज निर्माण गरी बस्नु नै डायस्पोराको निर्माण मानिन्छ। यसरी विविध कारणले मूल थलो छाडेर सामाजिक सांस्कृतिक राजनीतिक वा अन्य कुनै पनि रूपमा अर्काको भूमिमा बस्न बाध्य रहेको स्थितिलाई डायस्पोरा भनिन्छ। त्यहाँ बस्ने प्रत्येक मानिसका भिन्न विचार, चेतना र मानसिकता पाइन्छन्। यही डायस्पोरिक मान्यता बोकेर घरवार विहीनता, आफन्त विहीनता, एक्लोपन, पृथक्ता, शून्यताजस्ता कुराले आक्रमण गरेपछि पुरानोको स्मरणले सताउने गर्दछ। नयाँ स्थानको समाज संस्कृति, दुई ठाउँका बीचको आकर्षण र विकर्षणबाट डायस्पोरिक सिर्जना हुनु र यसले डायस्पोराका पीडा, व्यथा, वेदना तथा एकांगीपनलाई समेट्नु डायस्पोरिक लेखनसँग सम्बद्ध पक्ष मानिन्छन्।

मानिसका अनेकौँ बाध्यताबाट डायस्पोरा सिर्जिएका हुन्छन्। पराजितहरू आफ्नो भूमिबाट खेदिएका घटनाहरू इतिहासका पृष्ठपृष्ठमा भेट्न सकिन्छ। युद्ध, आतङ्क, महामारी, रोग, डर, गरिबी, अपशकुन, यौन, दुराचार, लाञ्छना, हेला, जातिगत पतन, सम्पन्नताको चाहना एवम् नयाँ

सम्भावनाको आशा, प्राकृतिक प्रकोप, राजनीतिक कारण, स्वैच्छिक चाहना आदिबाट मानिसहरू बसाइँ सछन् । तिनीहरूमा एकदिन फर्केर आफ्नो मूलभूमि आउने उत्कृष्ट इच्छा रहन्छ तर त्यहाँ कोही युद्धबन्दी कोही शरणार्थी, कोही दास, कोही सैन्य, कोही विद्यार्थी, कोही बन्दी हुन पुग्दछन् । ती नयाँ सपना बोकेर गएका हुन्छन् । तर त्यो सपना डायस्पोरिक जीवनमा परिणत हुन पुग्दछ । यस्तै सयौँ कारणबाट मानिसहरू पाखा हेलिन्छन् । ती फर्केर आउन नसक्नु एउटा लामो अनिर्णयको स्थिति हो, त्यही तिनीहरूले एउटा सानो समाज निर्माण गर्दछन् । त्यही हो डायस्पोरा (भट्टराई, २०६४ : च) ।

डायस्पोरिक पाठक वा समालोचकले त्यस्तो कृतिलाई प्राथमिकता दिन्छ जसमा आफ्नै वरिपरिको जगत् हुन्छ, तर आप्रवासी सुरुमै दुई भूमिवीचको अन्त : सम्बन्ध स्थापना गर्न सक्तैनन् । त्यस कारण नयाँ मुलुक प्रवेशीहरूले चार चरणमा विभिन्न अनुभूति अवस्था पार गर्दछन् :

- १) छोडेर आएको मातृभूमिप्रतिको अतीतस्मरण अपरिचित भूमिमा उत्पन्न हुने भय मिश्रित भएर उत्पन्न हुन्छ,
- २) दोस्रो चरणमा ऊ नयाँ भूमिमा सङ्घर्षमा हुन्छ, त्यसैले त्यति धेरै सिर्जना गर्न सक्तैन,
- ३) तेस्रो चरण डायस्पोराले अस्तित्व स्विकारी त्यसैमा भाग लिन थाल्छ, त्यहाँका जातीय, सांस्कृतिक कार्यक्रममा सहभागी हुन्छ,
- ४) चौथो चरणमा मात्रै नवभूमिमा पुगेको चेतनाले छोप्छ, ऊ ढुक्क हुन्छ, त्यहाँको राजनीतिक र सामाजिक जीवनले व्यापक राष्ट्रिय परिवेशमा ओर्लिन्छ, संस्कृतिमा समायोजन गर्छ (भट्टराई, २०६७ : ११२) ।

डायस्पोरिकहरूले आफ्ना व्यथा, वेदनाका कथा बोकेका हुन्छन् । 'आधुनिक युगको प्रारम्भदेखि डायस्पोरालाई बढाउने काम उपनिवेशवादले गर्‍यो । औपनिवेशिकता आफैँ एक डायस्पोरिक गतिविधि हो । उपनिवेशवादले स्थानीय परिवेशमा आक्रमण गर्‍यो परिवेष्टित साम्राज्यवाद (इकोइम्पेरियालिजम) लाई बढायो, सहरीकरण बढ्दै गयो' (गौतम, २०६४ : २८०) । विश्व जनसङ्ख्या वृद्धिका कारण खाद्यान्नमा सङ्कट उत्पन्न भयो । यसले गर्दा अफ्रिकाबाट दास बढे । दासव्यापार बन्द भएपछि नयाँ सम्भौता अनुसार मान्छेका आयात र निर्यात बढ्दै गए । त्यसै क्रममा पश्चिमी द्वीपसमूह, मल्या, फिजी, माउरिसस आदिमा पूर्वी र दक्षिणी अफ्रिकाली उपनिवेशहरूमा भारतीय कामदारहरू पुगेर तिनीहरूले डायस्पोरा बनाए । चिनबाट गएका हजारौँ हजार कामदारहरू र तिनका कतिपय मालिकहरू स्वदेश बाहिर दक्षिणपूर्वी एसियाकै देशहरूमा र युरोप तथा अमेरिकामा समेत कैयौँ डायस्पोरिक भए ।

डायस्पोरिक समुदायले अतीतको सम्भनालाई जोगाइराख्न अनेक उपायहरूको अवलम्बन गरेका हुन्छन् र आफ्नो सांस्कृतिक चेतनालाई पुनरुत्पादन गरिरहेका हुन्छन् । उनीहरू डायस्पोरिक भूमिमा आफ्नो देशका नदीनाला गाउँ वनस्पतिको नाम राख्ने काम गर्दछन् । मूलभूमिका चाडपर्व, महोत्सव र सांस्कृतिक विम्बले कृतिको रचना गर्दछन् । अतीतको सम्भना र त्यसलाई भल्काउने विम्बहरूको प्रयोगले नयाँ समाज निर्माणमा सहयोग पुऱ्याइरहेको हुन्छ । डायस्पोरा समाजका बारेमा साफ्रानले भने अनुसारका भनाईहरूलाई बजगाईले यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

- क) तिनीहरू (वा पितापुर्खा) विशिष्ट मौलिक धारवाट छुटेर विदेशी भूभागमा प्रवेश गरेका थिए,
- ख) उनीहरूका मनमा आफ्नो पुर्ख्यौली भूमिका बारेमा सम्भना, कल्पना, मिथक (कथा) छन्,
- ग) आफ्नो आतिथेय समाजले आफूलाई पूर्णरूपले कहिल्यै स्वीकार गर्दैन भन्ने थाहा हुन्छ र उनीहरू आंशिक रूपले एक्लएका र पृथकीकृत हुन्छन्,
- घ) उनीहरू आफ्नो पुर्ख्यौली घरलाई याथार्थिक केन्द्रको रूपमा मान्दछन् र एक दिन त्यहाँ फर्किन्छौं भन्ने दृढ विश्वास लिन्छन्,
- ङ) सामूहिक चेतनामा सधैं आफ्नो मातृभूमि हुन्छ, त्यसप्रति उनीहरू कुनै प्रकारले आफ्नो एकता, प्रेम र श्रद्धा प्रकट गरिरहन्छन् (बजगाई, २०६६ : ९३) ।

डायस्पोराहरू परादेशीय भए पनि आफ्नो मूल भूमि, मूल जातीय एकत्वको त्याग र त्यसप्रति बढी श्रद्धाप्रेम हुनाले उनीहरूका मनमा डायस्पोरिक भूमिमा भन्दा अतीतको भूमिप्रति नै प्रेम पाइन्छ । विश्व साहित्यमा डायस्पोरा साहित्य, डायस्पोरा संस्कृति, डायस्पोरा अध्ययन आदि यसका उदाहरण हुन् ।

डायस्पोराको सम्बन्ध अभिघातसँग रहेको हुन्छ । साथै पर्यावरणसँग (इकोलोजी) पनि यसको सम्बन्ध रहन्छ । भारतीय मूलकका बेलायती लेखक भि एस नइपल, सल्मान रुस्दी, प्रावर भगवला, अनिता देसाई आदिले ब्रिटिस साम्राज्यले थला परेको भारतले सांस्कृतिक, धार्मिक, साहित्यिक एवम् ऐतिहासिक पृष्ठभूमिमा डायस्पोरिक जीवनले उत्पन्न गरेका अन्तरहरूमाथि प्रकाश पारेको पाइन्छ । क्यानेडेली इन्डियन डायस्पोराको लामो अध्ययन गरेकी उमापरमेश्वरले डायस्पोरिक लेखनमा आप्रवासी विभिन्न चार चरणको भिन्न अनुभूति पार गरेर मात्रै दुई भूमि बीचको अन्तर सम्बन्ध स्थापना गर्न सक्ने बताएकी छन् ।

डायस्पोराको सम्बन्ध मनोविज्ञानसँग हुन्छ । आफ्नो मौलिकपन हराउँदै गएपछि सांस्कृतिक, भौगोलिक र ऐतिहासिक विच्छिन्नताका कारण पूर्वस्मृति (नोस्टाल्जिया) ले छोपिरहन्छ । संस्कृति भञ्जनको पीडाले छटपटिनु डायस्पोरिक मानसिकता हो । एकान्वितिका कारणमै

आफ्नोठाउँ आफ्नोपन, संस्कृति गुमाउँदा पुनः त्यसलाई प्राप्त गर्न सक्छु या सकिदैन भन्ने चिन्ताले ग्रसित हुनु डायस्पोरिक चिन्तन हो ।

डायस्पोरिक पात्रहरूको द्वैधता, मूल थलो र नयाँ संस्कृतिसँग जोडिएको हुन्छ । उसले न अघिल्लो भूगोल, इतिहास र संस्कृतिलाई त्याग्न सक्छ न नवीनतालाई अँगाल्न सक्छ । ऊ अनिर्णित द्विविधामा बाँचिरहेको हुन्छ, उसका सांस्कृतिक अन्तरविरोधहरू धेरै हुन्छन् त्यसै अनुसार परिचय शृङ्खला पनि थपिँदै जान्छन् । त्यसैको फलस्वरूप मानवीय प्रतिस्थापनको अभिघात खपेर डायस्पोरा बाँचिरहेको हुन्छ । ऊ केही प्राप्तिको आशामा परिचित भूमिबाट अपरिचित भूमितिरको यात्रा गरिरहेको हुन्छ । त्यस पात्रमा केही खोजी, केही तिर्खा, केही आशा त्यसपछि घोर निराशाको भुमरी फन्को मारिरहेको हुन्छ ।

नेपाल एसिया महादेशमा पर्ने एक भूपरिवेष्टित राष्ट्र हो । हिमाल, पहाड र तराईको भूबनोटले यसको निर्माण भएको हुँदा विश्वका, अन्य देश जस्तो आधुनिक युगको ज्ञानविज्ञान र प्रविधिको पहुँचमा यहाँका सबै क्षेत्र पुग्न सकेको देखिँदैन । नेपाल भर्खर विकासको गतिमा बामे सँदै छ । विकासोन्मुख देशको रूपमा चिनिँदै आएको यस देशका नागरिक पूर्णता : सम्पन्नको कोटिमा दरिएका देखिँदैनन् । पटक पटक राजनीतिक परिवर्तन र त्यसमा देखिएको अस्थिरताका कारण देशको अर्थतन्त्र र त्यहाँको सामाजिक जीवन अभाव र विचलन टड्कारो रूपमा देखिएको पाइन्छ । २००७ सालको परिवर्तन २०१७ सालको पञ्चायती व्यवस्था र २०३७ को जनमतसङ्ग्रह साथै २०४६ सालको जनअन्दोलन र २०६२/०६३ को गणतन्त्रात्मक परिवर्तनले जनमानसको मानसिकतामा आएको छ । देशको राजनीतिक र आर्थिक अस्थिरताले नेपाली जनताको आर्थिक अवस्था भन् कमजोर बन्दै गएको छ । त्यसैले रोजीरोटीको खोजीमा दोस्रो देश वा अन्य महादेशमा जानुपर्ने बाध्यत्मक स्थिति सिर्जना भएको छ ।

नेपाली आप्रवासीका भोगाइ, अनुभूति, परिवेश आदि प्रतिबिम्बित भएको साहित्य नेपाली सन्दर्भमा डायस्पोरिक साहित्य हो (गौतम, २०६६ : ५३) ।

डायस्पोरिक साहित्य अनेक भिन्नताले विशिष्ट हुन्छ । यसले विभिन्न संस्कृति र सभ्यताको सुवास ओसारेको हुन्छ । यसले विविध प्रकारका जीवन दृष्टान्तलाई आफ्ना पाठकसमक्ष प्रस्तुत गरेको हुन्छ । यसमा भिन्न मनोजगत्, भूगोल र संस्कृति हुन्छन् । यसै गरी डायस्पोराको जीवन अथवा साहित्य भन्ने वित्तिकै कतिले पीडा र चिन्तासँग जोड्दछन् । त्यो पनि भ्रामक दृष्टिकोण हो किनभने डायस्पोरा भनेको प्रथमतः चुनौतीको साथै अवसरको भूमि हो (भट्टराई, २०६८ : २८) । विश्व भूमण्डलीकरणसँगै नेपालका युवायुवतीहरू विश्वका विभिन्न ठाउँमा पुगेर स्थायी र अस्थायी डायस्पोरा विकसित गर्दै छन् । नेपाली जाति बाध्यता वा रहरले परादेशीय हुने क्रम निरन्तर चलिरहेको छ । नेपालीहरू गाँस, बास र कपासको खोजीमा विवशतावश आफ्नो

कर्मभूमि र जन्मभूमिलाई छोडी संयुक्तराज्य अमेरिका, बेलायत, हडकड, सिङ्गापुर, बेल्जियम, वर्मा, जापान, कतार, मलेसिया, अरब, भारत, चीन आदि देशमा हुलका हुल दिनहुँ जस्तो गइरहेका छन् । ३० औँ लाख नेपालीहरू रोजगारीका क्रममा अन्य मुलुक बस्न बाध्य छन् । जति टाढा भयो त्यति जन्मभूमिको सम्भनाले उनीहरूलाई सताइरहन्छ । उनीहरू आतिथ्य देशको परिवेशमा हुन्छन् तर गृहभूमिको संस्कृतिले उनीहरूलाई तानिरहेको हुन्छ । उनीहरू भिन्न परिवेश र संस्कृतिको दोधारमा छटपटाइरहन्छन् । यही भिन्न परिवेश र संस्कृतिमा उनीहरू आफ्नो पहिचान थोरै खोज्दै छन् धेरै गुमाउँदै छन् । यही भिन्न भिन्न परिवेश र सांस्कृतिक दोधारमा आफ्नो मौलिक पहिचानको खोजीको क्रममा डायस्पोरा सिर्जना भएको पाइन्छ ।

२.२ डायस्पोरिक इतिहास लेखन

डायस्पोराको अनुभूति एकै किसिमको हुँदैन । समाजको स्वरूपअनुसार यसको अभिव्यक्तिगत प्रक्रिया पनि फरक फरक देखिन्छ । डायस्पोराका वासिन्दाले भोगेको जीवनको प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति वैयक्तिक हुनु तथा चेतनामा विभिन्नता पाइनु यसको विशेषता हो । डायस्पोरिक लेखनका क्रममा नियात्राका माध्यमबाट तारानाथ शर्मा र लैनसिंह बाड्देलले सांस्कृतिक र साहित्यिक चित्र प्रस्तुत गरे पनि औपन्यासिक अभिव्यक्तिको प्रारम्भ बिन्दु कहिले देखि भयो ? त्यो अनुसन्धेय विषय हो तर बाड्देलले 'मुलुक बाहिर' (२००४) बाट आंशिक रूपमा भए पनि डायस्पोरिक जीवन भोगाइलाई यथार्थपरक अभिव्यक्ति प्रक्रियाबाट अघि सारेका हुन् भने भिएस नड्पलको 'इन अ फ्री स्टेइट' (१९७१ ई.) डायस्पोरिक मानसिकता प्रस्तुत गर्ने उपन्यास हो जसमा जीवनको व्यर्थता र अन्धकारमय स्थितिको अभिव्यक्ति पाइन्छ । नड्पलको अर्को कृति 'हाफ अ लाइफ' ले जीवनको ऐकान्तिकता, परवसता र निरर्थकताको अभिव्यक्ति दिएको छ । गोविन्दराज भट्टराईको 'मुगलान' (२०३१) उपन्यासले डायस्पोरिक मानसिकताको उद्घाटन गरेको पाइन्छ । यसपछि डायस्पोरिक अभिव्यक्तितर्फ उत्कृष्ट भएका भारतेली लेखकहरूले कलम सबल रूपमा चलेको देखिन्छ । यस क्रममा भारतीय मूलका बेलायती नागरिक सलमान रुस्दीको कलम सशक्त देखिन्छ । त्यसै गरी डायस्पोरिक लेखनमा अनिता देसाई र किरण देसाई तथा नेपाली साहित्यमा डायस्पोरिक मानसिकतालाई प्रस्टसँग प्रस्तुत गर्ने होमनाथ सुवेदी, जया राई, रक्ष राई, रूपक श्रेष्ठ, गोपीकृष्ण प्रसाई, जगत नवोदित, गणेश राई, ईश्वर मानन्धर, विकल आचार्य, शिव गौतम, टंक सुब्बा, देश सुब्बा, मधुकृष्ण श्रेष्ठ, हरिहर अर्याल, सुरेशजंग शाह, राघव धिताल गणेश, गोपी प्र., यस्ता नामहरू डायस्पोरिक स्रष्टाका रूपमा रहेका पाइन्छन् ।

२.३ डायस्पोरा अध्ययन अनुसन्धानको नयाँ विधा

डायस्पोराको महत्त्व वा चरित्र हेर्न, बुझ्नलाई त्यहाँ सिर्जित साहित्यको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ। त्यहाँका डायस्पोरिक स्रष्टाहरूले लेखनमा केन्द्र र परिधिका बीचमा स्वाङ्गीकरण र त्यसको प्रतिरोधको बीचमा दुईतिर फर्केका इच्छाहरूले उनीहरू कसरी प्रभावित छन्, त्यो नै साहित्यमा प्रकट गर्दछन्। डायस्पोराको लेखक स्वयम् अनुभावक र भोक्ता पनि हो। यस सम्बन्धमा नटराजन (२०१०) ले एउटा अनुच्छेदमा यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

ज्ञाता र ज्ञानको बीचमा लेखकहरूले महत्त्वपूर्ण सम्बन्ध स्थापित गर्छन्। एउटा डायस्पोरिक लेखकको स्थिति द्वैधवृत्तिक अथवा उभयभावी हुन्छ। डायस्पोरासम्बन्धी ज्ञानको निमित्त स्रष्टाहरू नै महत्त्वपूर्ण स्रोत हुन् भने उनीहरू आफैँ कुनै महानगर वा कुनै स्थानमा कार्य गर्ने पात्र पनि हुन्छ। उनीहरू सुविधासम्पन्न सूचक पनि हुन्। कतिले त त्यहाँ पुगेर प्रतिष्ठित शैक्षिक वा प्राज्ञिक पद, पुरस्कार वा सम्मान प्राप्त गरी ती बहुप्रशंसित पनि हुन्छन्। उनीहरूले लेखेका कुरा डायस्पोरिक पाठकलाई लक्ष्य गरिएका नहुन पनि सक्छन्। तर उनीहरूले बारम्बार आफ्नो मूल भूमिसितको सम्बन्धमाथि प्रश्न गर्दै आफ्नो मूल समुदायबाट विच्छेदनको चिन्ता पनि लेख्छन्। यसरी एकातर्फ उनीहरूको व्यक्तिसत्ता बोलेको सुनिन्छ अर्कातिर मूलभूमिको प्रेम (पृष्ठ १६)।

वर्तमान ग्लोबल परिवेशमा अनेक अन्तर सम्बन्धहरूले निर्मित सञ्जालमा डायस्पोरिक चेतनाहरू फर्केर बारम्बार उत्पत्ति भूमितिर जान्छन्। अनेक डायस्पोरिक समुदाय उत्पन्न भएर सम्बन्धित देशको एकात्मक संस्कृति र संरचनालाई, त्यसको राजनीति वा आर्थिक प्रणालीलाई अलिकति चुनौती दिँदै बहुलतातिर जाने वा लाने प्रयत्न गर्छन्। डायस्पोरा चेतनाले नयाँ पुराना सबैको स्पेस सुनिश्चित गराउन चाहन्छ (भट्टराई, २०६९ : XVII-XVIII) .

डायस्पोरा स्टडिज विश्वभरि नै अध्ययन र अनुसन्धानको नवीनतम शाखाको रूपमा स्थापित भैसकेको छ। विभिन्न राष्ट्रले यसको अध्ययन अनुसन्धान गरिरहेका छन्। यो स्थितिलाई पारदेशीय परिवार, पारदेशीय धर्म, पारदेशीय राजनीति आदि विषयले छुट्टयाउन सकिन्छ। **इण्डियन डायस्पोरा एण्ड ट्रान्सन्यासनालिजम्** (२०१२) जस्तो कृतिले यसतर्फ बढ्दो सहयोग गर्दछ। यस विषयमा संसारभरि नै अध्ययन अनुसन्धान कृति प्रकाशन हुँदै छन्।

अन्तर्राष्ट्रिय जगत्ले डायस्पोरालाई दुईवटा बिन्दुबाट अध्ययन गर्दछन् : बसाइँ सराइ (माइग्रेसन) तथा पहिचान (आइडेन्टिटी)। माइग्रेसनभन्दा पहिलेको स्थिति हो मूलभूमि 'परित्यजन'। त्यसपछि नव भूमिमा पुगिसकेपछि उत्पन्न हुने पहिचान जुन तेस्रो चरणको र जीवनभरिकै समस्या हो। यस्ता विषयक्षेत्रको अध्ययनमा विश्व लागिपरेको छ। उदाहरणार्थ बेलायतले सन् २००५ मा आर्टस् एण्ड ह्युम्यानिटिज रिसर्च काउन्सिलको स्थापना गर्‍यो। किमन्टको नेतृत्वमा

स्थापित बेलायतको उक्त संस्थाले सोही वर्ष दुईवटा महत्वपूर्ण प्रस्तावना लिएर आयो, ती थिए डायस्पोराज, माइग्रेसन एण्ड आइडेन्टिटीज (डायस्पोरा स्थानान्तरण र पहिचान) । यो प्राज्ञिक अभिरुचि भएको एउटा महत्वपूर्ण संस्था हो । यो कार्यपत्र लण्डनको इष्टइण्ड स्थित **म्युजियम अन इमिग्रेसन एण्ड डाइभर्सिटीमा** शुरु गरियो । इष्टइण्ड अनादि कालदेखिको हन्युगुनट, यहूदी, आइरिस, बङ्गलादेशी विभिन्न प्रकारका आप्रवासीहरूको शरणभूमि हो । यस कार्यक्रमको र परदेशीयताको अध्ययन गरी डायस्पोरिक समुदायहरूमा कसरी संस्कृति निर्माण हुन्छ, कसरी त्यसको प्रतिनिधित्व हुन्छ, धर्म, भाषा र मानव भूगोलको अर्थ कसरी भिन्न हुन्छ, उनीहरूले ती विषयबाट कसरी आफूलाई अभिव्यक्त गर्दछन् भन्ने सम्बन्धमा अध्ययन र विश्लेषण गर्दछन् ।

यो परियोजनाले अनेक विषयहरू बीच अनेक विषयका सीमाहरू पार गरेर अन्तरविषयक (इन्टरडिसिप्लिनरी) ज्ञानको अध्ययन गर्दछ । यसले स्थापित प्राज्ञिक परम्पराभन्दा बाहिरका विधाका अनेक प्रकारका नवप्रवर्तन रूपहरूको खोजी गर्दछ । यसका प्रमुख उद्देश्यहरू यसरी राखिएका छन् :

१. कला र मानविकीका क्षेत्रबाट डायस्पोरा, देशान्तरण (बसाइँ सराइ) र पहिचान विषयक अध्ययन, अनुसन्धानलाई अगि बढाउने,
२. डायस्पोरा, देशान्तरण र पहिचानको विषयमा उनीहरूको सांस्कृतिक, ऐतिहासिक र भाषिक दृष्टिकोणले सिर्जनात्मक अभ्यासहरूलाई समावेश गरी सैद्धान्तिक अध्ययन समेत गर्ने,
३. डायस्पोरा, प्रवासन र पहिचानसित सम्बद्ध अध्ययनको निमित्त सिद्धान्त र विधिहरूको विकास गर्ने,
४. अनुसन्धानसँग सम्बद्ध व्यक्ति र संस्थाहरूबीच सम्बन्ध स्थापित गराई विभिन्न क्षेत्रमा प्रवेश गरेर अनुसन्धान गर्न सक्षम बनाउने,
५. डायस्पोरा, प्रवासन र पहिचानका सम्बन्धमा जागरण अभिवृद्धि गराउने,
६. बेलायतबाहिरका मुलुकहरूमा पनि सम्पर्क गरी ती विषयमा अन्तर्राष्ट्रियस्तरका अनुसन्धानहरू विकसित गर्ने,
७. सबैसँग सम्पर्क स्थापित गर्नुका साथै अनेक विधिहरूको विकास गरी अनुसन्धानहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने (भट्टराई, २०६९ : xix) ।

२.४ डायस्पोराको वर्तमान विश्व अवधारणा र नेपाली डायस्पोरिक चिन्तन परम्परा

डायस्पोराको इतिहास लामो छ । अनेक किसिमका जातिको इतिहाससँग यो जोडिएको छ । कति जनसङ्ख्या सधैं ट्रान्जिटमा छ र एक मुलुकबाट अर्कोतिर छिर्ने प्रवेशद्वारमा छ भन्ने कुरालाई ट्रान्सन्यासनल कम्युनिटी भनिन्छ । यो सदा तरल हुन्छ । त्यस कारण डायस्पोराहरूको

सही तथ्याङ्क निकाल्न मुस्किल पनि पर्छ । कुन समूह कहाँबाट कता पुग्दछ, कुन देशको नागरिक, कुन धर्मको, कुन संस्कृतिको, कुन उद्देश्यले कहाँ जान्छ र कति बस्छ भन्ने कुराबाटै प्रवासन र डायस्पोरा निर्माण भएको हुन्छ । यति बेला पनि अन्तर्राष्ट्रिय प्रवासन संस्था इन्टरन्याशनल माइग्रेसन तथा विश्व बैङ्कले यो विषयमा केही वर्षदेखि तथ्याङ्क निकालिरहेका छन् । नेपालमा पनि आई ओ एमको एउटा कार्यालय स्थापना भएको छ । अनेक क्रियाकलाप त्यसबाट भइरहेका छन् । किम नट र सिआन म्याक्लौलिन (२०११) को अध्ययनअनुसार २००८ मा संसारभरि २१,५०,००० नागरिक वितरित थिए भने प्रत्येक दिन यो सङ्ख्या बढेको बढ्दै छ । समग्रमा नरनारीको सङ्ख्या बराबर देखिएको छ । चीन, भारत र फिलिपिन्स सबैभन्दा बढी डायस्पोरा भूमितिर आफ्ना नागरिकहरू पठाउने देश रहेका छन् । त्यसै गरी त्यस्ता नागरिकलाई स्वागत गर्ने देशमा युरोप (७० लाख) र अमेरिका (५० लाख) रहेका छन् । एशिया, अफ्रिका, ओसेनियातर्फ पनि केही कोही जाँदै छन् । श्रमिकहरूमध्ये सबैभन्दा बढी मलेशिया, कतार र युएईमा भएको देखिएको छ ।

डायस्पोरा अध्ययन अन्तर्गत अनेक विषयमा अध्ययन अनुसन्धान व्याख्या विश्लेषण हुन्छ । प्रथमतः मूल भूमि छोडेर अन्यत्र जानेमा पीडा वा चिन्ता उत्पन्न हुन्छ । त्यो मेटिन, हराउन, स्थिर हुन दुई तीन पुस्ता लाग्न सक्छ । त्यहाँ व्यक्त भएको कला साहित्यमा गृह देशको स्मृति अत्यन्तै गाढा, निरन्तर आइरहने हुन्छ । अधिकांश डायस्पोराहरू दासत्वसँग जोडिएका थिए । अहिले भने एक समुदायबाट अर्कोमा एक प्रान्तबाट अर्कोमा हुने कतिपय बसाइँ सराइहरू सहज प्रक्रियाबाट भइरहेका छन् । देशभित्रै सर्दा पनि धेरै सोच विचार गरेर आउने परिणामहरूको पूर्वानुमान गरेर मानिस सर्दछन् भने एक देश छोडेर अर्को देश प्रवेश गर्ने प्रवासन प्रक्रिया सम्पूर्ण रूपले नौलो, भिन्न र चुनौतीपूर्ण हुन्छ ।

वर्तमान अवस्थामा करिब ३३ लाख नेपालीहरू नेपालबाहिर बसेर जीवननिर्वाह गरिरहेका छन् । गत भदौ महिनामा ४५ हजार नेपालीहरू विदेसिएको तथ्याङ्कले नेपालीहरू बाह्य देश पलायनको तीव्र चासोलाई प्रतिबिम्बित गर्दछ । केसी (२०६९) ले नेपालीहरू औपचारिक रूपमा रोजगारका लागि विदेसिने प्रचलनको आरम्भ बिन्दु सन् १८१५ अप्रिल २४ (वि.स. १८७१/७२) भएको बताएका छन् । यो भारतीय र बेलायती सैनिक सेवाको कुरा मात्र हो । रोजगारी, अध्ययन र विशिष्ट जीवनपद्धतिका लागि विदेसिने र त्यतै बस्ने प्रचलन विगत पचास वर्षदेखि रहेको पाइन्छ । नेपालमा सञ्चालित माओवादी सशस्त्र विद्रोहका कारण नेपालीहरूमा आएको सन्त्रास, अध्ययन, विवाह, सामाजिक, आर्थिक, र राजनीतिक अस्थिरता, देशको बिग्रँदो आर्थिक अवस्था, डि.भी, एवम् सुरक्षा आदि कारणबाट नेपालीहरूमा विदेश पलायन हुने मोह भन् बढ्न थालेको देखिन्छ । यसबाट पनि डायस्पोरिक लेखनको क्षेत्र दिनानुदिन बढ्दै गएको छ ।

समुद्रपारि गए पनि बहुसांस्कृतिक सन्दर्भमा पारिवारिक एवम् आत्मसन्तुष्टिका लागि नेपाली भाषा र संस्कृतिकलाई जीवित राख्ने, विकसित गर्ने तथा फैलाउने काममा नेपाली समुदाय सक्रिय छ। विदेशी भूमिमा रगत र पसिना चुहाएर आर्थिक स्थायित्व कायम गर्दा समेत सांस्कृतिक निरन्तरताको कडीस्वरूप नेपाली साहित्य सिर्जना गर्ने, नेपालसँग नाता जोड्ने र त्यसलाई साङ्गठनिक परिचर्चा मार्फत विस्तार गर्ने कार्य भइरहेको छ। नेपालीहरू छरिएर रहेका युरोप, अमेरिका, अस्ट्रेलिया र एसियाका अधिकांश देशहरूमा तथा अफ्रिकाका केही देशहरूमा पनि नेपालीहरूले यसतर्फ तीव्र प्रतिक्रिया देखाएका छन्। इ-पत्रिका, फेसबुक सञ्जाल र कृति प्रकाशनले यस्ता क्रियाकलापलाई अगाडि बढाइरहेको छन्। यसै सन्दर्भमा २०४८ सालको प्रारम्भतिर अमेरिकामा अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज (अनेसास) नामक संस्था स्थापना भएपछि विश्वव्यापी रूपले नेपाली साहित्यमा डायस्पोराको अवधारणा भित्रिन खोजेको हो र तर यसको खास परिचर्चा भने २०६० सालपछि मात्र सुरु भएको देखिन्छ। अहिले डायस्पोरिक नेपाली साहित्यले हरेक जसो विधामा ऐतिहासिक स्थान सुरक्षित गरेर आफ्नो भिन्न परिचय स्थापित गरिसकेको छ।

नेपाली जातिको बसोबास अनेकौँ मुलुकमा विस्तार हुँदै गएकोले यो नयाँ परिदृश्य उत्पन्न भएको हो। नेपाली साहित्य विश्वव्यापी भएर जानुको महत्त्वपूर्ण कारण सूचना प्रविधिको विकास र यसको उपभोग हो। आज नेपाली साहित्यका पनि अनेकौँ वेबसाइट खुलेका छन्। यिनीहरूले पनि नेपाली साहित्यको स्वरूप बदल्न धेरै प्रयत्न गरेका छन्। यसरी सिर्जना भूमि विस्तृत भएजस्तै सर्जकहरू पनि बदलिँदै छन्, प्रकाशक र पाठक दुवैको वितरण व्यापक हुँदै छ। यी विविध केन्द्रबाट उत्पादित नेपाली साहित्यमा स्थानिक जीवन र डायस्पोरिक (आप्रवासी) मानसिकताको गहिरो छाप पाइन्छ। त्यसै गरी नेपाली सर्जकहरू यथास्थितिलाई बिर्सेर नयाँ स्वरूप र शक्तिको साहित्यको खोजी गर्न थालेका छन् भन्ने कुरा एक दशकमा चलेका साहित्यिक आन्दोलनको घनत्वले पनि स्पष्ट पार्दछ।

२०६२ मा प्रकाशित गोविन्दराज भट्टराईको समालोचना कृति **उत्तरआधुनिक ऐना** अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजको २००५ र २००६ को उत्कृष्ट पुस्तकको रूपमा पुरस्कृत भयो। त्यो नै डायस्पोरिक साहित्यलाई त्यसको नयाँ दिशालाई संस्थागत गर्ने प्रथम प्रयत्न हो। त्यसपछि यो विषयको विस्तार हुँदै क्रमशः यसबारे जिज्ञासा बढ्दै गएको देखिन्छ। यो नवीनता विश्वव्यापी उत्तरआधुनिक परिवेशले ल्याएको हो। वास्तवमा उत्तरआधुनिकताभिन्न अनेक नयाँ बाटा छन् र तीमध्ये एक 'डायस्पोरा अध्ययन' हो। नेपाली साहित्यमा अचेल पत्रिका, जर्नल र विमर्श केन्द्रहरूले पनि यस नवीन विषयतिर रुचि देखाउन थालेका छन्। यसै सन्दर्भमा २०६३ साल फागुनमा मार्टिन चौतारीद्वारा आयोजित सङ्गोष्ठीमा **डायस्पोरा एक नयाँ विश्वपरिस्थितिमा**

नेपाली साहित्य सन्दर्भ शीर्षक कार्यक्रममा डायस्पोरा विषयवस्तु प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । त्यो कार्यपत्र नै नेपालमा यस विषयको पहिलो प्रयत्न हो ।

विश्वासदीप तिगलाको यात्रा सङ्ग्रह **देश खोज्नुको पीडा** (२०६४) माथि गोविन्दराज भट्टराईले **डायस्पोरा जङ्गलका देश खोजिरहेको विश्वसदीप** प्रति शीर्षकमा उनले यस्तो डायस्पोरिक अवधारणा प्रस्तुत गरेका छन् :

अबको समय विस्तृत, व्यापक र ग्लोबल भएकाले हाम्रा साहित्यकार अथवा पाठकले एउटा सीमित क्षेत्रको, देश भित्रको मात्र सिर्जना पढेर पुग्दैन । देशबाहिर के लेखिँदै छ कोको सिर्जनामा लागेका छन्, कसरी ती अघि बढिरहेका छन् भन्ने कुराको पनि जानकारी राख्नुपर्दछ । देशबाहिर बसेर लेखिएका रचनामा विश्वग्रामीकरणले सीमित पारेको जगत्मा के कस्ता भूगोल र संस्कृति छन्, कस्ता इतिहास र साहित्य छन्, ती बुझ्नु आवश्यक छ । त्यहाँ नेपाली कसरी बसेका छन्, तिनीहरूको मानसिकता के कस्तो छ, सो कुरा बुझ्नु आवश्यक छ । त्यसभन्दा पनि महत्त्वपूर्ण कुरा के छ भने अन्य भूगोल संस्कृति, भाषा र सभ्यताका मानिसका बारेमा ज्ञान हुनु आवश्यक छ । नत्र हाम्रो ज्ञानको सीमा साँघुरिने छ । विश्वासदीपले यस्तो ग्लोबल ज्ञानलाई विस्तार गर्ने काम गरेका छन् (भूमिका भट्टराई, २०६४ :) ।

भट्टराईकै समालोचना सङ्ग्रह **उत्तरआधुनिक विमर्श** (२०६४) मा ९० पृष्ठको **नेपाली साहित्यमा डायस्पोरा** खण्ड रहेको छ । उनले नेपालका विभिन्न स्थान, पाँचथर, भापा, विराटनगर, धरान, चितवन, काठमाडौँ, पोखरा, बागलुङ, स्याङ्जा, पाल्पा, बुटवल, नेपालगञ्ज र सुर्खेतमा यस विषयक कार्यपत्र प्रस्तुत गरेका छन् । यसपछि खगेन्द्रप्रसाद लुइँटेलले पनि २०६४ असोस २७ गते गैरआवासीय नेपाली सङ्घ तथा अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज अमेरिकाद्वारा आयोजित गोष्ठीमा **डायस्पोराको प्रारम्भिक अर्थ र ऐतिहासिक सन्दर्भ** शीर्षक कार्यपत्रमा डायस्पोरा विषयक कार्यपत्र प्रस्तुत गरेका थिए । कृष्ण गौतमको समालोचना कृति **उत्तरआधुनिक जिज्ञासा** (२०६४) मा डायस्पोरा सम्बन्धी धारणा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ, भने नेपाली डायस्पोरा साहित्यमा कलम चलाउने क्रममा नेत्र एटमद्वारा **नेपाली डायस्पोरा र अन्य समालोचना** (२०६७) शीर्षकको समालोचना कृति प्रकाशित भएको पाइन्छ । त्यसमा एउटा लेख डायस्पोरा सम्बन्धी रहेको छ । नेत्र एटमले नै २०६८ साल मङ्सिर १५ गते नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान गद्य/आख्यान विभागबाट आयोजित गोष्ठीमा **नेपाली डायस्पोरिक लेखन र आख्यान** विषयक कार्यक्रममा कार्यपत्र पनि प्रस्तुत गरेका थिए । यादवप्रसाद लामिछानेले **डायस्पोरिक कोणबाट यमपुरीको महल उपन्यासको विश्लेषण** (२०६८) शीर्षकमा डायस्पोरा साहित्यको विश्लेषणको क्रमलाई अघि बढाएको देखिन्छ ।

डायस्पोरिक नेपाली साहित्यको विकासका लागि अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज (अनेसास) का संस्थापक होमनाथ सुवेदीका साथै डायस्पोरिक साहित्यबारे चिन्तन एवम् समीक्षाको

क्रमको थालनी गर्ने माथि चर्चा गरिएका नेपाली समालोचकहरू, प्राज्ञिक रूपले डायस्पोरालाई स्वीकृत गरी उच्च तहको पठनपाठन एवम् अनुसन्धानमा गम्भीरतापूर्वक ग्रहण गर्ने त्रि. वि. केन्द्रीय नेपाली विभाग तथा नेपाली शिक्षा विभागको योगदान उल्लेख्य रहेको छ । नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानले पनि डायस्पोरिक साहित्यलाई महत्त्व दिएको छ । २०६८ मा प्रज्ञा प्रतिष्ठानले प्रदान गरेका नौवटा विद्वत्वृत्तिमध्ये एउटा **डायस्पोरिक नेपाली कविता** बारे कवि स्रष्टा दुबसु क्षेत्रीलाई प्रदान गरेको । यसका साथै प्रज्ञा प्रतिष्ठानमा एउटा डायस्पोरा सेल राख्ने व्यवस्थाका लागि समेत पहल भइरहेको छ । यसबाट 'डायस्पोरा' र 'डायस्पोरिक साहित्य' जस्ता शब्द प्रयोगको औचित्य पुष्टि एवम् तिनको अर्थलाई आत्मसात् गर्ने काम पनि भएको देखिन्छ ।

भारतबाहेक पासपोर्ट र भिसाको उपयोग गर्नुपर्ने टाढाटाढाका देशमा गएका नेपाली नागरिक वा नेपाली मूलका व्यक्तिहरूको दोहोरो परिचय हुने परादेशीय नेपाली समुदाय नै नेपाली डायस्पोरा हुन् । नेपाली डायस्पोराका विशेषताहरू यी हुन् :

- (क) बाह्य संस्कृतिसित अनुकूल हुँदै गए पनि नेपाली संस्कृति, भाषा र जीवनपद्धति, खानपिन आदि पहिचानलाई नेपालसँगको सम्पर्क सूत्रका रूपमा ग्रहण गरिरहेका,
- (ख) परदेशमा बस्दा नेपाली हुनाले नेपाली समाजबाट विच्छिन्नताको मानसिक चिन्ता, पीडा तथा मूल धारले अस्वीकार गरेको अनुभूत गर्ने,
- (ग) नेपालका अन्तर्राष्ट्रिय पहिचान सगरमाथा, बुद्ध, चन्द्रसूर्य अङ्कित भण्डा तथा स्थानीय भूदृश्य र चाडपर्व, खाना आदिले अतीतमोह सिर्जना भई स्वदेश नै फर्कन चाहने मानसिकता भएका,
- (घ) नेपालमा नेपाली जनताको स्वतन्त्रता र अधिकार स्थापित होस्, छवि सुधोस्, शान्ति स्थापना होस्,, यहाँको गरिवी हटोस् र यो देश समृद्ध बनोस् भनी सदासयता राख्ने,
- (ङ) नेपालमा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष लगानी गरेर, अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा नेपालका पक्षमा लडिड गरेर, नेपाली भाषा, संस्कृति, कला आदिको प्रबर्द्धनमा सङ्घ संस्था खोलेर, नेपाली जातीय पहिचान जोगाउन, विस्तार गर्न प्रदर्शन गर्न र विभिन्न देशमा छरिएका समुदायलाई एकतासूत्रमा बाँध्न सामूहिक रूपमले सक्रियतापूर्वक लाग्ने ।

यी बुँदाहरू नै नेपाली डायस्पोरिक चेतनाका विशेषता हुन् । तर पनि नेपाली डायस्पोराले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा स्पष्ट परिचय ग्रहण गर्न सकेको भने देखिएको छैन । एसियाली र दक्षिण एसियाको डायस्पोराका विभिन्न पक्षबारे सूक्ष्म अध्ययन गरिएका विगत पाँच सात वर्षमा प्रकाशित हुसेन (सन् २००५), कुओर्टी (सन् २००७) र भ्राड (सन् २००८) का कृतिमा नेपाली डायस्पोराको नामसम्म उल्लेख नहुनु यसको प्रमाण हो । स्थानगत र सांस्कृतिक आधारमा नेपाली डायस्पोराको घना बस्ती नहुनु, डायस्पोरिक नेपाली साहित्य नेपाली भाषामा लेखिनु र त्यसको अङ्ग्रेजी अनुवाद

तथा प्रसारण नहुनु नै यसका मुख्य कारण हुन् । नेपाली साहित्यको मूल धारमा भने साठीको दशकदेखि यसको गहकिलो उपस्थिति देखिँदै छ । नाथ (सन् २००९) ले अमेरिकी नेपाली डायस्पोराको अवस्थाबारे गरेको प्रामाणिक अध्ययनले भविष्यमा यसप्रति आशावादी हुन चाहिँ सकिन्छ ।

२.५ डायस्पोराको स्वरूप तथा प्रवृत्तिगत विशेषता

सामान्यतः एक मुलुकको व्यक्ति कुनै कारणवश अर्को मुलुकमा पुगेपछि त्यहाँको भूमिसँग आत्मसात् नहुनु र आफ्नो भूमिबाट पनि टाढिनुको स्थितिबाट डायस्पोरा सिर्जना हुन्छ । कुनै मुलुकका नागरिकहरूलाई आफ्नो मुलुकबाट टाढा पुऱ्याइन्छ । उनीहरूलाई त्यस देशमा पुग्ने अवसर प्रदान गरिन्छ तर धार्मिक, सांस्कृतिक रूपमा भने छुट्टिन बाध्य पारिन्छ । तिनीहरूलाई आदिम मूल भूमिबाट सधैँ फुक्लिनुको र पराई भूमिमा कहिल्यै नजोडिनुको कठिनतामा पुऱ्याएर डायस्पोराको निर्माण गरिएको हुन्छ ।

मानिसका अनेकौँ बाध्यताबाट डायस्पोरा सिर्जिएका हुन्छन् । पराजितहरू आफ्नो भूमिबाट खेदिएका घटनाहरू इतिहासका पृष्ठपृष्ठमा भेट्न सकिन्छ । युद्ध, आतङ्क, महामारी, रोग, डर, गरिबी, अपशकुन, यौन दुराचार, लाञ्छना, हेला, जातिगत पतन, सम्पन्नताको चाहना एवम् नयाँ सम्भावनाको आशा, प्राकृतिक प्रकोप, राजनीतिक कारण, स्वैच्छिक चाहना आदिबाट मानिसहरू बसाइँ सर्छन् । तिनीहरूमा एकदिन फर्केर आफ्नो मूल भूमि आउने उत्कृष्ट इच्छा रहन्छ तर त्यहाँ कोही युद्धबन्दी, कोही बन्दी हुन पुग्दछन् । ती नयाँ सपना बोकेर गएका हुन्छन् तर त्यो सपना डायस्पोरिक जीवनमा परिणत हुन पुग्छ । यस्तै सयौँ कारणबाट मानिसहरू पाखा ठेलिन्छन् । ती फर्केर आउन नसक्नु एउटा लामो अनिर्णयको स्थिति हो, त्यही तिनीहरूले एउटा ससानो समाज निर्माण गर्दछन्, त्यो डायस्पोरा हो (भट्टराई, २०६४: च) ।

डायस्पोरिकहरूले आफ्ना व्यथा, वेदनाका कथा बोकेका हुन्छन्, 'आधुनिक युगको प्रारम्भदेखि डायस्पोरालाई बढाउने काम उपनिवेशवादले गर्‍यो' औपनिवेशिकता आफैँ एक डायस्पोरिक गतिविधि हो । .... उपनिवेशवादले स्थानीय परिवेशमा आक्रमण गर्‍यो, परिवेशिक साम्राज्यवाद (इकोइम्पोरियालिजम) लाई बढायो, सहरीकरण बढ्दै गयो' (गौतम, २०६४ : २८०) । विश्व जनसङ्ख्या वृद्धिका कारण खाद्यान्नमा सङ्कट उत्पन्न भयो । डायस्पोराको विकासमा यसले तीव्रता ल्यायो । यसले गर्दा अफ्रिकाबाट दास व्यापार हुन थाल्यो अमेरिकामा दास मोचन भएपछि डायस्पोराहरू बढे, दास व्यापार बन्द भएपछि नयाँ सम्भौतामुताबिक मान्छेका आयात र निर्यात बढ्दै गए । विभिन्न देशहरूबाट कामदारको माग आउन थाल्यो । यसै क्रममा पश्चिमी द्वीपसमूह, माल्या फिजी, माउरिसस आदिमा पूर्वी र दक्षिणी अफ्रिकाली उपनिवेशहरूमा भारतीय कामदारहरू पुगे र तिनीहरूले डायस्पोरा बनाए । चिनबाट गएका हजारौँ हजार कामदार र तिनका कतिपय

मालिकहरू स्वदेशबाहिर दक्षिणपूर्वी एसियाकै देशहरूमा र युरोप तथा अमेरिकामा समेत कैयौं डायस्पोरा बनाउन सफल भए ।

डायस्पोरिक समुदायले अतीतको सम्भनालाई जोगाइराख्न अनेक उपायहरूको अवलम्बन गरेका हुन्छन् र आफ्नो सांस्कृतिक चेतनालाई पुनरुत्पादन गरिरहेका हुन्छन् । उनीहरू डायस्पोरिक भूमिमा आफ्नो देशका नदीनाला, गाउँ, वनस्पतिको नाम राख्ने काम गर्दछन् । मूल भूमिका चाडपर्व महोत्सव र सांस्कृतिक विम्बले साहित्यिक कृतिको रचना गर्दछन् । अतीतको सम्भना र त्यसलाई झल्काउने विम्बहरूको प्रयोगले नयाँ समाज निर्माणमा सहयोग पुऱ्याइरहेको हुन्छ । डायस्पोरा समाजका बारेमा साफ्रानले निम्न अनुसारको विशेषताहरूको उल्लेख गरेका छन् :

- क) तिनीहरू (वा पिता पुर्खा) विशिष्ट मौलिक धारबाट छुटेर विदेशी भूभागमा प्रवेश गरेका थिए,
- ख) उनीहरूका मनमा आफ्ना पुर्ख्यौली भूमिका बारेमा सम्भना, कल्पना मिथक (कथा) छन्,
- ग) आफ्नो आतिथेय समाजले आफूलाई पूर्णरूपले कहिल्यै स्वीकार गर्दैन भन्ने थाहा हुन्छ र उनीहरू आंशिक रूपले एक्लिएका र पृथक्कीकृत हुन्छन्,
- घ) उनीहरू आफ्नो पुर्ख्यौली घरलाई याथार्थिक केन्द्रको रूपमा मान्दछन् र एक दिन त्यहाँ फर्किनेछौं भन्ने दृढ विश्वास लिन्छन्,
- ङ) सामूहिक चेतनामा सधैं आफ्नो मातृभूमि हुन्छ, त्यसप्रति उनीहरू कुनै प्रकारले आफ्ना एकता, प्रेम र श्रद्धा प्रकट गरिरहन्छन् (बजगाई , २०६६ : ९३) ।

डायस्पोराहरू परादेशीय भए पनि आफ्नो मूल भूमि, मूल जातीय एकत्वको त्याग र त्यसप्रति बढी श्रद्धाप्रेम हुनाले उनीहरूका मनमा डायस्पोरिक भूमिको भन्दा अतीत भूमिप्रति नै प्रेम पाइन्छ । विश्वसाहित्यमा डायस्पोराको अध्ययन फराकिलो बन्दै गएको देखिन्छ । डायस्पोरा साहित्य, डायस्पोरा संस्कृति, डायस्पोरा अध्ययन आदि यसका उदाहरण हुन् । एक मुलुकको व्यक्ति अर्को मुलुकमा कुनै कारणवश पुगेर त्यही स्थायी वा अस्थायी रूपमा बसेका मानव समुदाय नै डायस्पोरा हुन् । यसरी 'अर्को मुलुकमा पुगेर व्यक्तिले अतिथि र आतिथ्यका रूपमा आफ्नो परिचय मुख्य रूपमा दिलाउनुपर्दा उनीहरूमा उभयात्मक संस्कृति विकास हुन जान्छ' (सुवेदी, २०६८ : १७) । जसले गर्दा उनीहरूले मानसिक रूपमा स्वभूमिका र भौतिक रूपमा पराभूमिका बीच भिन्न र मिश्रित वा ठिमाहा संस्कृतिको विकास गर्न पुग्दछन् अर्थात् डायस्पोराले परादेशीय समुदायको जीवन वा स्वदेशीय सीमा पार गरी अनेक देशीय स्वरूप प्राप्त गरेका तथा एक संस्कृतिको ढोका नाघेर अनेक संस्कृतिको ढोका खोल्न पुगेका समुदायको बीचमा आफ्नो सांस्कृतिक चेतनाको द्वैधवृत्तिलाई उद्घाटित गर्ने जीवनको अनुभूति समेट्दछ ।

वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा मान्छे कुनै न कुनै कारणले भौगोलिक रूपमा मात्र विभक्त छैन । तिनै भौगोलिक रूपमा छरिएका समुदायका व्यक्तिका विभिन्न किसिमका चुनौतीको सामना गर्दै आफ्नो जगेर्ना गर्ने प्रयत्नमा गरिएको सङ्घर्षका बीचमा जन्मेका परिस्थितिहरूको न्यासो भोगेर बाँच्नुपर्दाको पीडाजन्य अनुभूति र मानसिकताले पनि खण्डित बन्न पुगेको हुन्छ । प्राचीन ग्रीक कालमा डायस्पोराले इथ्नोडायस्पोरा निर्माणमा महत्त्वपूर्ण आधार प्रदान गरेको भए पनि हिजोको डायस्पोरा सीमित भौगोलिक सीमाभित्र हुन्थ्यो भने आज अपरिचित र जातिगत डायस्पोराले अनेक जातिगत डायस्पोराका रूपमा आफूलाई मुख्य रूपमा पराक्षेत्रीय र परादेशीय स्वरूपका सामुदायिक जीवनको निर्माण हुन पुग्दछ ।

अनेक सांस्कृतिक, राजनीतिक र आर्थिक मूल्य सम्मिश्रित नगर बनेको आजको विश्व नगरीकरणको बदलिँदो परिवेशमा आज आप्रवासलाई पनि साहित्य सिर्जना र चिन्तनको कारण बनेको अवस्थामा लिने गरिन्छ (सुवेदी, २०६८: १६-१७) । यसरी सृजित साहित्यमा डायस्पोरा चेतनाको प्रविष्टिलाई मुख्य आधेय घटकका रूपमा लिइन्छ ।

डायस्पोराको निर्माण मानसका इच्छा वा बाध्यता दुवैले गर्दछ तर इच्छा पनि बाध्यात्मक मूलचुरो बन्दछ किनभने आफ्नो जन्मथलो छोड्नु र पछि छोडिसकेको ठाउँमा फर्कन चाहेर नसक्नु पनि कालान्तरमा बाध्यता नै बनेर देखापर्दछ । डायस्पोरा जीवन अन्ततः अभिघातसँग अन्तरसम्बन्धित हुन्छ । त्यस्तो अभिघात भय, चिन्ता, अपरिचितता र भयङ्कर असुरक्षा - चेतनाले छोपेर हुन्छ (भट्टराई, २०६४: ११८) । यसरी पाखाले हुत्याएर पाखैमा पुऱ्याउँदा वरको मात्र होइन परको मात्र पनि होइन; न वरको न परको बीचको द्वैध परिचय, मानसिकता, संस्कृतिको अवलम्बन गर्नुपर्ने बाध्यात्मक परिस्थिति डायस्पोरा जीवनका अधिल्लिर देखापर्दछ । 'डायस्पोरा जीवन अन्ततः अभिघातसँग अन्तरसम्बन्धित भयङ्कर असुरक्षा - चेतनाले छोपेको हुन्छ' (भट्टराई २०६४: ११८) । आफ्नो भूमि छोडेर पराया भूमिमा बस्ता मानिसमा एक प्रकारको भय सिर्जना हुन जान्छ । युगौँदेखि बसोबास गरेका हरेक प्रकारका सुरक्षा सीमारेखाभित्रबाट बाहिरिँदा वा अन्यत्र सर्दा त्यसबाट उत्पन्न हुने प्रभाव असर र विनाश आदिले भय, चिन्ता, तथा इच्छित भूमिमा सीमान्तकृत (Unoriginal) भएर रहनुले अपरिचितताको कारण मानसिक रूपमा असुरक्षा चेतनाको विकास हुने क्रम बढेको पाइन्छ (भट्टराई, २०६४: ११८) ।

सुरुमा डायस्पोरा शब्दले हिंसा, विप्लव, एकलोपन, क्षय, निर्वासन र फिर्ती जस्ता कारणले बाहिरिने प्रक्रियालाई जनाउँथ्यो । त्यसैले डायस्पोरा एक प्रकारको देश निकाला, निष्कासन वा निर्वासनसित जोडिएको देखिन्छ । प्राचीन कालमै ग्रीसमा प्रचलित शब्द डायस्पोराले यहूदी, ग्रीक, अर्मेनियाली जस्ता समुदायबाट काटिएका, यातनाले छुट्टिएका, पाखा निस्केर, भागेर बाँचेका भन्ने अर्थ दिन्थ्यो । त्यो निष्कासन र बचाइ सीमित भूगोलमा थियो । प्यालेस्टिनी भूमिबाट छुट्टिएका

यहूदी भारत, बर्मा, जापान पुगेनन् किनकि उनीहरू नजिकको भौगोलिक परिवेशमै रमाए अथवा त्यस बेला टाढाटाढा पुग्न असम्भव थियो । अनेक कारणले सर्वमिश्रणलाई रोकेको थियो । त्यो राजनीतिक वा धार्मिक रूपमा हेरिने डायस्पोराले इथ्नोडायस्पोरा बनायो, त्यो डायस्पोराको आदिम स्वरूप थियो । त्यो सीमित, ससानो 'इथ्नो अर्थात् जातीय डायस्पोराले आज अन्तर्राष्ट्रिय रूप लिएको छ (भट्टराई, २०६६: ८३ - ८४) ।

आज परिस्थिति भिन्न छ । मानिसहरू सर्वत्र छरिने कारण र प्रकृति भिन्न छ, दूरी फरक छ । आजको यस्तो प्रकारको डायस्पोरालाई 'इथ्नोस्केप' भनिएको छ । 'स्केप' को अर्थ हुन्छ व्यापक परिदृश्य वा विस्तृत परिवेश । ल्यान्डस्केपले भूपरिदृश्यलाई बुझाउँछ भने 'इथ्नोस्केप' ले अनेक जातिले निर्मित बसोबास भन्ने बुझाउँछ । एक डायस्पोरामा अनेक जातिहरू समेटिएका हुन्छन्, त्यो नै इथ्नोस्केप हो । इथ्नोस्केपले त्यो ठाउँमा, देशभन्दा बाहिर वा कतै बसेको एउटा राष्ट्रिय वा अनेक जातीय समूह भन्ने बुझाउँछ । आज हरेक ठूलो सहर इथ्नोस्केप बनेको छ, हरेक जसोमा नेपाली जाति पनि पुगेको छ । हरेक देशका नागरिक अन्य मुलुकमा राजधानी वा ठूला सहरमा पुगेका छन् भने आज यो पूर्ण रूपले सकारात्मक अर्थबोधक अवधारणाको रूपमा विकसित भएको छ । यो वर्तमान विश्वपरिस्थितिसँग जोडिएको ठूलो चुनौती र अवसरबोधक अवधारणा हो । ग्लोबलता र मार्जिनलताको कुरो तिनै दुइटा कुरामा टेकेर उभिएको अवधारणा हो 'डायस्पोरा अर्थात् डायस्पोरा ग्लोबलताले छरेको लाखौं किनारीकृत, कानुनी र अझ राजनीतिक परिचयको खोजी र स्थापनाको कुरा हो अपरिचयलाई भट्कारेर आफ्नै जरामा टेक्ने, फेरि नयाँ भूमिमा पलाउने चेष्टा हो । वर्तमान विश्वको ठूलो अंश यस चेतनाले उम्लिएको छ (भट्टराई, २०६६: ८४) ।

विभिन्न डायस्पोरा समुदायमा बस्ने मानिसमा एउटा भिन्न चेतना, भिन्नै मानसिकता र भिन्नै सुर हुन्छ । ती फरक फरक डायस्पोरा समाजको स्वरूप र अभिघात चेतना पनि फरक फरक हुन्छन् । अमेरिकाका नेपाली, बेलायतका नेपाली, हङकङका नेपाली र जापानका नेपालीमा फरक मानसिकता हुने गर्दछ । जसको निर्धारण इच्छित भूमिमा देखा पर्ने पर्यावरणीय प्रभाव (ecological effect) ले गर्दछ ।

मानिसमा परादेशीय हुनु पर्दा उसमा कुनै पनि खालको विस्थापनभय, द्वैधवृत्ति, असुरक्षा भय लगायत ऐतिहासिक भौगोलिक र सांस्कृतिक विच्छिन्ताको कारण (चङ्गाको धागो काटिएको स्थिति भन्ने) एक प्रकारको पूर्वस्मृतिले छोप्छ । मानसिक रूपले निर्वासित भएर पुराना सबै कुराको माया मारी आकाशमा उडेको देखिन आउँछ । डायस्पोरिक साहित्य रचनामा डायस्पोरा चेतनाका रूपमा जुनसुकै कारणले विदेसिनेहरूका आफू त्यहाँ स्थापित हुन गरेका सङ्घर्ष, मानसिक द्वन्द्व,

परिचयविहीनताको भय, स्थापित हुन नसक्नुको पीडाजस्ता कुराहरू समेटिने गर्दछन् (एटम, २०६७: ३२) ।

डायस्पोराहरूको आफ्नो मातृभूमि र डायस्पोरिक जीवन बिताइरहेको भूमिका धर्म, संस्कृति, राजनीति र जीवनशैली आदिको पनि सम्बन्ध हुन्छ तर नेपाली डायस्पोरिक जीवनशैली त्यस ठाउँका समानताबोधले भन्दा बढी भिन्नताबोधले संवेदित भएको कुरा नेपाली साहित्यका डायस्पोरिक सिर्जनाहरूमा अभिव्यञ्जित हुन्छ । साथै डायस्पोरिक नेपाली आख्यानमा नेपाली डायस्पोरिक जीवन र समाजका भोगाइ, अनुभूति, पीडाबोध र आस्तित्वक चेतना बढी पाइन्छ (गौतम, २०६८: ८३) ।

डायस्पोरा स्वरूपको निर्धारण समग्र डायस्पोरा वा चेतनाले ती सम्पूर्ण अभिव्यक्तिलाई साहित्य सिर्जनको मूल अभीष्ट राखी रचिएका साहित्य सिर्जनका विशेषता पनि अन्ततोगत्वा तिनै डायस्पोरिक चेतनाले गर्ने गर्दछ । नेपाली डायस्पोरिक साहित्यले भर्खरै पाइला चाल्दै गरेको अवस्थामा ती विशेषताको ठम्याइका माध्यमबाट समग्र साहित्यिक कृति विश्लेषणको आधार निर्धारण हुने हुँदा समालोचक होमनाथ सुवेदी (डिजिटल वार्ता, २०६६ : २७२ - २७३) ले साहित्यिक सन्दर्भमा समग्र डायस्पोराका विशेषतालाई सातवटा बुँदा निम्नलिखित रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् :

१. नयाँ घर अजिव लाग्नु,
२. पुरानो घरको यादले सताउनु,
३. द्वैधचेतना (Ambivalence) र अनिश्चितता (Uncertainty) मा बाँधिनु,
४. मातृभूमिमा फर्किने चाह, विस्थापित भएको ठाउँमा पुनः प्राप्तिको चाहना,
५. अपेक्षा नयाँ ठाउँमा स्थायी काम र मूल थलो द्वैध चेतनाका निरन्तरता,
६. नयाँ राष्ट्रमा बसे पनि मूल राष्ट्रबाट अस्त हुन नचाहनुको पीडा र
७. परादेशीय (transnational) कम्युनिटी (सुवेदी, २०६६: २७२ - २७३) ।

डायस्पोरिक साहित्यका मेरुडण्डका रूपमा यिनै कुराहरूलाई लिने गरिन्छ । गति अनुसार तिनको स्थान फरक फरक हुनुका साथै उनको मूल थलो र नयाँ थलोको ठिमाहा संस्कृति (Hybrid Culture) को बाटो भएर जीवनको गहनतम बिन्दुलाई स्पर्श गर्नु, भाषिक सम्मिश्रण, शैली वैचित्र्य र सञ्चेतना प्रविधियुक्तता आदि कुराहरूलाई पनि डायस्पोरिक साहित्यले समेट्न पुगेको छ ।

लक्ष्मणप्रसाद गौतमले नेपाली साहित्यमा उत्तरआधुनिक समालोचना कृतिका डायस्पोरिक नेपाली समालोचनाका प्रमुख प्रवृत्तिगत विशेषताहरू प्रस्तुत गरेका छन् । डायस्पोरा जीवनका विशेषताका आधारका डायस्पोरिक साहित्यको संवेदना, चेतना वा विशेषता हुन पुग्दछ ।

डायस्पोरिक विशेषतालाई हेर्न जुनसुकै डायस्पोरिक साहित्यका तिनै विशेषताहरू देखापर्ने हुँदा ती डायस्पोरिक समालोचनाका विशेषतालाई यहाँ डायस्पोराका विशेषताका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छः

१. आप्रवास अवस्थाका आत्मपहिचान र स्वत्वको खोजी,
२. प्रयुक्त आप्रवासी पीडा, सम्पन्नता, सांस्कृतिक विचलन र सांस्कृतिक अन्तर्भिन्नताका साथै अन्य डायस्पोरिक चेतनाको अभिव्यक्ति,
३. डायस्पोरिक भोगाइ, अनुभूति, देखाइ र परिवेशको चित्रण,
४. आस्तित्विक चेतना, विरानोपन र परिचयीकृत मानवीय अस्तित्वको खोजीका साथै स्वदेशीपन प्रतिको अनुराग हुन्छ ।

डायस्पोराको सम्बन्ध अभिघातसँग रहेको हुन्छ । साथै इकोलोजीसँग पनि यसको सम्बन्ध रहन्छ । भारतीय लेखक भि एस नइपल, सल्मान रुस्वी, प्रावर भवला, अनिता, देसाई आदिले ब्रिटिस साम्राज्यले थला पारेको भारतको सांस्कृतिक, धार्मिक साहित्यिक एवम् ऐतिहासिक पृष्ठभूमिका डायस्पोरिक जीवनले उत्पन्न गरेका अन्तरहरूमाथि प्रकाश पारेको पाइन्छ । क्यानेडेली इन्डियन डायस्पोराको लामो अध्ययन गरेकी उमा परमेश्वरनले डायस्पोरिक लेखनमा विभिन्न चार चरणको भिन्न अनुभूति पार गरेर मात्रै दुई भूमि बीचको अन्तरसम्बन्ध स्थापना गर्न सक्ने बताएकी छन् ।

साहित्यकार रक्ष राईले डायस्पोरिक विशेषताका रूपमा निम्न लिखित बुँदाहरू प्रस्तुत गरेका छन् :

- क) आफन्त वा स्वजनसँग पृथक्कीकरणको पीडाबोध,
- ख) छुटेको समाज र देशप्रति प्रेम भावना अधिक जागनु,
- ग) वरकासँग छुट्टिदै जानु र परकासँग जोडिन नसक्नुको दुःख,
- घ) परिचयको सङ्कट र अस्तित्वविलयको भय र
- ङ) असुरक्षा र भविष्यप्रतिको दुश्चिन्ता (राई, २०६८ : १०५) ।

प्रवासमा रहँदाका दुःखपीडाहरूलाई मुखरित गरिने क्रममा देशप्रेमको भावना, स्वजनको सम्झना, विरह, एक्लोपन, अपरिचय, भय त्रास, असुरक्षा आदि भविष्यप्रतिको दुश्चिन्ताका अभिव्यक्तिहरू डायस्पोरिक साहित्य सृजना हुन पुगेका छन् । अहिलेसम्म एकाध अपवादबाहेक अधिकांश डायस्पोरिक साहित्यसृजना गृहविरह (Nostalgia), अतीतमोह वा प्रेमकै वृत्तीय भूगोल वरिपरि परिक्रमित र परिभ्रमित अवस्थामा छ ।

यसै गरी साहित्यकार राईले डायस्पोरिक मान्यताका रूपमा निम्न लिखित मान्यताहरू प्रस्तुत गरेका छन् :

१. फरक भौगोलिकता - प्रकृति

२. फरक जीवनपद्धति
३. सांस्कृतिक रासायनिकता
४. नोस्टालजिया - (गृहविरह - अतीत मोह) र
५. डायस्पोरिक जीवनदर्शन (राई, २०६८ : ११०) ।

यी सम्पूर्ण डायस्पोरा सम्बन्धी चिन्तनबाट डायस्पोरा के हो भन्ने बारे स्पष्ट अवधारणा बनाउन सकिन्छ । यहाँ उपर्युक्त डायस्पोरा सम्बन्धी चिन्तनहरूलाई समेट्दै डायस्पोरिक कथाको विश्लेषणका लागि उपयुक्त केही बुँदाहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ :

२.५.१ पुख्र्यौली भूमि र इच्छित भूमि

डायस्पोरिक साहित्यमा प्रयुक्त पात्रको सम्बन्ध दुई देशसँग हुन्छ । सम्बन्धित पात्र जन्मेको र हुर्केको देश पुख्र्यौली भूमि हो भने जीवन निर्वाहका लागि गएको देश इच्छित भूमि हो । डायस्पोरिक लेखनमा पात्रका यी दुई भूमि बीचको सम्बन्ध, ती भूमिमा रहँदाको पात्रको अवस्था वर्णित हुन्छ । आवश्यकता, आकाङ्क्षा, भौतिक सामाजिक परिवेश, आर्थिक मानसिक श्रम र साधनको उपलब्धता आदिको विश्लेषण गरेर व्यक्तिको बसाइँ, सराइको कारण र दुई स्थानिक हनुपर्ने बाध्यताको परिचय दिन सकिन्छ (एटम, २०६७ : ३२) ।

२.५.२ द्वैध मानसिकता

स्वेच्छा वा बाध्यताले विदेशिएका व्यक्तिहरूले आफ्नो भूमि छाडे पनि त्यस अपरिचित र नौलो ठाउँमा आफ्नै किसिमको समाज निर्माण गरेका हुन्छन् । ती ठाउँहरूमा मान्छेले आफ्नो जीवनलाई सुख र समृद्धिपूर्ण बनाउने अभिलाषा बोकेका हुन्छन् । उनीहरूका आकाङ्क्षा पूरा भए पनि र नभए पनि त्यस ठाउँलाई आफ्नै ठान्छन् तर उनीहरूमा अपनत्वको अभाव खड्किरहन्छ । उनीहरू आफ्नोपनको अभावमा पिरोलिरहन्छन् । आफ्नोपनको अभावले सताइरहँदा एकतमासको तन्तम्याइलो, विरानोपन र नियास्रोपनको अनुभूति हुनुलाई नै द्वैध मानसिकताको स्थिति मानिन्छ ।

डायस्पोरामा बाँच्ने मानिसहरूको भूमि मात्र विभाजित नभई मानसिकता पनि विभाजित हुन्छ । त्यस्ता पात्रको मनमा परिचयको सडकट मडारिहेको हुन्छ किनभने ती पात्रले इच्छित भूमिलाई आत्मीय मानिसकेका हुँदैनन्, तर पुख्र्यौली भूमिमा सङ्घर्ष गर्न सकेकामा आत्मसन्तुष्टि पनि मिलिरहेको हुन्छ । दुवै ठाउँमा खुट्टा भनेभैँ पुख्र्यौली भूमिमा मन र इच्छित भूमिमा तन अडिँदा योजक - चिन्हित भएरै रहनुपर्ने स्थितिले शंका लाग्छ : आफू नेपाली वा बेलायती ? यस्तो स्थिति द्वैध मानसिकताकै उपज हुने गर्दछ । त्यस कारण साहित्यमा ती कुराको प्रविष्टि लेखकले आफ्नो कृतिमा गरेको हुन्छ, जसको खोजी गरिनु आवश्यक हुन्छ ।

२.५.३ परादेशीय हुनुको रोमाञ्च र चिन्ता

डायस्पोरिक कोणबाट विश्लेषण गरिने कृतिहरूमा अन्तरदेशीय वा परादेशीय समुदायका क्रियाकलाप र चिन्तनको विश्लेषण गर्नु अनिवार्य हुन्छ किनभने यस्ता कृतिमा फरक संस्कृति, प्रकृति र विभिन्न देशमा ओहोरदोहोर गरी आफूलाई नयाँ स्थानमा अनुकूलन गर्ने मान्छेको अनुभूति र चिन्ता प्रकट भएका हुन्छन्। परादेशीय हुँदा उनी आर्थिक लगायत अन्य राजनीतिक समस्या र स्वार्थहरू पनि भिन्न प्रकृतिका हुन जान्छन्। आफ्नो कमजोर आर्थिक अवस्थाले त्यहाँको भौतिक सम्पन्नताका अगाडि निरीह भई टुलुटुलु हेरिरहनु पर्दा, त्यस्तै पैसाको अभावहुनु, भिसा नथपिनु, जागिर नपाउनुजस्ता समस्याले पिरोल्दा भिन्नभिन्न चिन्तित तुल्याउँछ। आफूले परादेशीय जीवन भौतिक आनन्दपूर्ण जीवनशैलीसँग साटन नसक्ता एकप्रकारको बेचैनी हुनु स्वाभाविकै हो। डायस्पोरा जीवनका यिनै रोमाञ्च र मानसिक तनाव व्यहोर्नुपरेको स्थिति साहित्यमा अभिव्यक्त हुने हुँदा त्यसको खोजी गरिनु अत्यावश्यक हुन जान्छ।

२.५.४ अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तीकृत हुनाको परिणाम

डायस्पोरा सरेर गएको समुदाय हो त्यसैले इच्छित भूमिमा नागरिकता प्राप्त गरी बसे पनि तिनको सङ्ख्या कम हुन्छ। नयाँ बसोबास गरेको देशको कानूनमा समान अधिकार रहे पनि सामाजिक व्यवहारमा बहिर्वासीहरू मूलबासी समान हुँदैनन्। त्यहीँका मूल बासिन्दाबाट डायस्पोरिकहरू हेपिएको, लत्याइएको, पछाडि पारिएको महसुस गर्छन्। त्यसैले डायस्पोरिकमा असुरक्षित भावना रहन्छ। त्यस कारण उनीहरूको मार्मिक चोटको करुण व्यथाको अभिव्यक्ति उद्घाटन गरिनु अत्यावश्यक ठहर्छ।

२.५.५ द्वैध सांस्कृतिकता

आफ्नो र परादेशीय संस्कृतिले बारम्बार झकझक्याउनुलाई डायस्पोरिक चेतनासँग सम्बन्धित पक्ष मानिन्छ। विरानु मुलुकमा बस्नुपर्दा मानिस आफ्नो निजी पहिचान देखाउन आफ्नो संस्कृतिको सुरक्षाका लागि त्यतिकै गम्भीर देखिन्छ र विश्वव्यापी संस्कृतिबाट पनि ऊ प्रभावित रहन्छ। यस्तो अवस्थामा आफ्नो संस्कृति परित्याग गर्न पनि नसक्ने र पूर्णरूपमा त्यहाँको संस्कृतिलाई वरण गर्न पनि नसक्ने द्वैधस्थितिमा हुने अवस्था नै द्वैध सांस्कृतिकता हो। डायस्पोरिक लेखनमा पात्रका मानसिकतामा पर्ने यस्तै द्वैध सांस्कृतिकताको चित्रण गरिएको हुन्छ। त्यसको खोजी गरिनु साहित्यमा आवश्यक छ।

२.५.६ अस्तित्वबोधका लागि एकसूत्रको खोजी

आफ्नो भूमि छाडेर परादेशीय हुनुको पीडा भोग्दै गर्दा पनि अस्तित्विक प्रबलताका लागि बलियो देखिनुपर्ने भावना विकसित भएको पाइन्छ। विरानो ठाउँमा आफू कमजोर नदेखिन अस्तित्वको खोजीमा लाग्नुमा अस्तित्विक चेतनाको प्रबलता रहेको हुन्छ। केही न केही काम गरेर

देखाउने अभिलाषाले मान्छेलाई निर्देश गरिरहेको पाइनु र सोही अनुसार गैरआवासीय नेपाली (एनआरएन) विश्वभरि छरिएका नेपालीहरूलाई एकताको सूत्रमा बाँध्ने संस्था बनेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजले पनि साहित्यिक क्षेत्रबाट नेपाली डायस्पोरालाई एकतामा बाँधेको छ । साहित्यमा यसको खोजी गर्नु आवश्यक रहेको हुन्छ ।

२.५.७ अतीतमोह

डायस्पोरिक जीवन भोगाइका क्रममा अतीतको स्मरण गर्नुले क्षणिक नै भएपनि सन्तुष्टि दिन्छ । वर्तमानमा व्यतीत भइरहेको जीवन कष्टकर र जटिल भएको तथा भविष्यमा पनि अनिश्चित तथा भयावह रहेको अनुभव गर्दै अतीतको स्मरण-मोहले आफ्नो माटोले दिएको आनन्दको अनुभूति गर्दै वर्तमानको जीवन भोगाइमा देखिएका जटिलतालाई बिसर्जन पुग्दछ । यसरी अतीतप्रतिको संस्मरणमा मूल थलोको संस्कार, संस्कृति, भाषा, इष्टमित्र, आफन्तजन, समाज र समुदाय बारम्बार स्मरणमा आइरहन्छन् । शरीर अर्कै मुलुकमा भए पनि मन भने आदिम थलोमा हुनु र अतीतको मोह गर्नु जस्ता कुराको प्रयोग साहित्यकारले आफ्नो कृतिमा गरेका हुन्छन् जसको खोजी गरिँदा उनीहरूको वास्तविक मर्मलाई उद्घाटन गर्न सम्भव देखिन्छ ।

२.५.८ अभिघात अभिव्यक्ति

अभिघातको तात्पर्य भय, चिन्ता, अपरिचयता तथा असुरक्षसँग सम्बन्धित चेतना हो । यसले मान्छेको मनमा पर्ने गहिरो चोटलाई प्रतिबिम्बित गर्छ । विश्वमा चलेका विभिन्न नरसंहारकारी युद्धले मान्छेको मानसिकतामा गम्भीर असर पारेको, भौतिक र मानसिक क्षति बेहोर्न परेको स्थितिको अभिव्यक्तिसँग अभिघातको सन्निकटता रहेको पाइन्छ । काम र मामको खोजीमा विरानो मुलुकमा पुग्दा असुरक्षा, अपरिचय र हीनताबोधको स्थितिको अनुभूति हुनु जस्ता विषयहरू डायस्पोरिक चेतना हुन् (भट्टराई, २०६४ : १८२) । आफू जन्मेको र हुर्केको थातथलो छाडेर बाध्यता वा रहरले विदेसिएका व्यक्ति र उनीहरूको जीवन भोगाइलाई केन्द्र मानेर मूल विषयसँग समेटेर सिर्जना गरिने डायस्पोरिक रचनामा अभिघात अभिव्यक्ति पाइन्छ । डायस्पोरिक साहित्यमा यसको खोजी गर्नु आवश्यक छ ।

२.५.९ मनोवैज्ञानिकता

डायस्पोराको सम्बन्ध मनोविज्ञानसँग पनि हुन्छ । आफ्नो मौलिकपन हराउँदै गएपछि सांस्कृतिक, भौगोलिक र ऐतिहासिक विच्छिन्नताका कारण पूर्वस्मृति (नोस्टाल्जिया) ले छोपिरहन्छ । संस्कृति भञ्जनको पीडाले छटपटिनु डायस्पोरिक मानसिकता हो । एकान्वितिका कारण मैले आफ्नो ठाउँ, आफ्नोपन, संस्कृति गुमाउँदा पुनः त्यसलाई प्राप्त गर्न सक्छु या सकिदैनं भन्ने चिन्ताले ग्रसित हुनु डायस्पोरिक चिन्तन हो (भट्टराई, २०६४:१८२) ।

डायस्पोरिक पात्रहरूको द्वैधता मूलथलो र नयाँ संस्कृतिसँग जोडिएको हुन्छ। उसले न अघिल्लो भूगोल, इतिहास र संस्कृतिलाई त्याग्न सक्छ न नवीनतालाई अँगाल्न सक्छ। ऊ अनिर्णित द्विविधामा बाँचिरहेको हुन्छ। उसका सांस्कृतिक अन्तरविरोधहरू धेरै हुन्छन्। त्यसै अनुसार परिचय शृङ्खला पनि थपिँदै जान्छन्। त्यसैको फलस्वरूप मानवीय प्रतिस्थापनको अभिघात खपेर डायस्पोरा बाँचिरहेको हुन्छ। ऊ के प्राप्तिको आशामा परिचित भूमिबाट अपरिचित भूमितिरको यात्रा गरिरहेको हुन्छ। त्यस पात्रमा केही खोजी, केही तिर्खा, केही आशा त्यसपछि घोर निराशाको भुमरी फन्को मारिरहेको हुन्छ। डायस्पोरिक अध्ययनले समेट्ने विषय यो पनि हो।

२.५.१० भाषिक परिवर्तन क्रमिक लोप

कुनै पनि राष्ट्रको राष्ट्रिय भाषा हुन्छ नै, जसले राज्य व्यवस्था सञ्चालनमा राजकीय भाषाका रूपमा काम गर्दछ। यसले डायस्पोरिक समुदायको मौलिक भाषालाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ र साथमा सम्पर्कको भाषाले पनि प्रभाव पार्दछ। अर्को कुरा त्यहाँको भौगोलिकता, भौतिक संरचना, सामाजिक संरचना, भौतिक सामग्री, खानपिन, पहिरन, आभूषणहरूमा प्रयुक्त हुने राष्ट्रिय एवम् स्थानीय भाषा जसका कारण डायस्पोरिक समुदायको मौलिक भाषा प्रभावित र परोक्ष रूपमा अतिक्रमित हुँदै जान्छ। आज अधिकांश नेपाली डायस्पोराको सम्पर्कको भाषा अङ्ग्रेजी भएकाले नेपाली डायस्पोरिक साहित्यमा २०-३० प्रतिशत अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग डायस्पोरिक साहित्य सृजनाको बाध्यता हो। यसरी नेपाली भाषामा अत्यधिक अङ्ग्रेजी शब्दको सम्मिश्रणले डायस्पोरिक नेपाली साहित्यको भाषा नेपाङ्ग्रेजी बन्न पुगेको छ, जो शुद्ध नेपाली भाषाको व्याकरणीय नियम र अनुशासनको विरुद्धमा छ, तापनि यसले नेपाली डायस्पोरिक साहित्यको भाषामा नयाँ रङ्ग उमार्दछ। अल्पविकसित देशको शैक्षिक योग्यतालाई मान्यता प्राप्त नहुँदा योग्यताको अभावमा नोकरीको समस्या, भाषाको समस्या, फरक राष्ट्रको राज्यव्यवस्था, नियम कानूनप्रतिको अज्ञानता वा अल्पज्ञानले उत्पन्न अन्योलमा गरेका कामहरूमा असफलता, धोका, ठगी, तिरस्कार वा अपहेलनाको शिकार हुनुको कुण्ठा फरक सभ्यताका कारणले पैदा हुने हीनताबोध हुँदै समाजमा स्थापित विविध समस्याहरूसँग लड्ने क्रममा भाषा अझ सङ्घर्षमय बन्दै गएको हुन्छ। डायस्पोरिक साहित्यमा यसको पनि खोजी गर्नु आवश्यक रहेको हुन्छ।

परिच्छेद : तीन

बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा सङ्ग्रहका कथामा अतीत प्रतिको मोह र साँस्कृतिक पहिचान

३.१ विषय परिचय

जया राई (सन् १९६०) नेपाली डायस्पोरिक कथाकार हुन् । उनले (सन् १९९८) को रूपरेखा साप्ताहिकमा 'पुनेहरू' कविता प्रकाशन गरी आफ्नो सार्वजनिक साहित्य यात्रा आरम्भ गरेकी हुन् । उनले साहित्यका विविध विधामध्ये कविता, कथा, निबन्ध, उपन्यास, नियात्रा, सिर्जना गरेकी छन् । उनी कथा लेखनबाट साहित्यमा स्थापित हुन पुगेकी छन् । उनले (सन् २०००) को यलम्बर 'चिष्टी तिमिलार्ड' प्रकाशित गरी साहित्यको आख्यान विद्यामा प्रवेश गरेकी हुन् । उनका डम्बरी (२०६२) र बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा (२०६८) कथासङ्ग्रह छन् । यी पुस्तकाकार कृतिबाहेक उनका थुप्रै फुटकर रचनाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएका छन् भने प्रकाशोन्मुख कृतिहरू नियात्रा रहरलागदो रगोरेटोमा हिड्दा लागेका चोटहरू र उपन्यास ग्लोबल भिलेजको एउटा घर र केही गीत कविताहरू रहेका छन् ।

उनले विभिन्न सम्मान तथा पुरस्कार प्राप्त गरेकी छन्, तिनीहरूमा पुरस्कार अनलाइन लिटरेचर डटकम (यु.के.) द्वारा कथा विधामा 'साहित्यिक चौतारी पुरस्कार' सन् २०१०, आदिवासी प्रतिभा पुरस्कार २००६, मानसम्मान नई प्रकाशनद्वारा नई गणेश दुर्गा पुरस्कार २०१२, बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा रहेका छन् । महिला सञ्चार समूह काठमाडौँद्वारा विदेशमा बसेर नेपाली भाषा साहित्यलाई पुऱ्याएको योगदानबापत सन् २०१२ मा सम्मान गरिएको थियो भने उनलाई नेपाली महिला समाज यु.के. २०११-२०१२ को अध्यक्षमा पनि चयन गरिएको थियो । यसप्रकार नेपाली डायस्पोरिक साहित्यकारमध्ये एक स्थापित प्रतिभा रहेकी जया राईको 'बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा' कथासङ्ग्रहलाई प्रस्तुत अध्ययनमा डायस्पोरिक दृष्टिकोणका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

३.२ बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा कथासङ्ग्रहको डायस्पोरिक विश्लेषण

नेपाली कथाको परम्परामा सामेल हुन आएकी जया नेपाली कथामा डायस्पोरा जीवनका सङ्घर्ष र नेपाली चेतनाको क्षयीकरणको संवेदनाका साथै जीवनको परवशता, जडता र दासताको अभिव्यक्ति, प्रयोगात्मक लेखनतर्फ रुचि, परम्परागत रूढीवादी चिन्तन तथा पारिवारिक पुरुष प्रधानताका विरुद्धमा आवाज उठाउन रुचि राख्ने लेखिका हुन् । उत्तर आधुनिक प्रवृत्तितर्फ रुचि, नारीजागरण, नारी स्वतन्त्रताका पक्षधरता, अस्तित्व र विसङ्गतिको चित्रण, निम्न वर्गप्रति सहानुभूति दिन र बाध्यात्मक जीवन भोगाइको सजीव चित्रण गर्न उनी दक्ष देखिन्छन् । उनले

समसामयिक विश्वसन्दर्भमा महत्वाकाङ्क्षा र भावी सुखसयलका स्वप्निल आकाङ्क्षा बोकेका युवा जीवनका समस्याहरूमा केन्द्रित रही खोक्रो बेलायती पुँजीवादी अर्थव्यवस्थाको अन्तर्निहित भ्रष्ट नियत छर्लङ्ग पार्ने काम गरेकी छन् । यसका साथै उनले आजका मान्छेको जीवन भोगाइका विविध रूप र आप्रवासी नेपालीहरूको स्वदेश प्रेम, वैचारिक स्वतन्त्रता, प्रजातान्त्रिक लोकतन्त्रात्मक शासनव्यवस्थाको चाहना मध्यम तथा निम्नमध्यम वर्गीय उत्थानको चाहना, मानवीय जीवनका यौनको स्वाभाविक रूपमा प्रकटीकरण, स्वभाषा, संस्कृति, समाज र साहित्यप्रतिको आस्था र मोह प्रकट गर्ने राष्ट्रवादी चेतना, पराभूमिमा गरेका जीनव सङ्घर्षका विविध पक्ष प्रस्तुत गर्नुका साथै अवैधानिक तवरबाट बेलायत पुगेका गैरकानुनी आप्रवासीका दुःख पीडा र अन्तर्वेदनाको वास्तविक यथार्थता प्रकट गर्ने मुख्य अभीष्ट बोकेको देखिन्छ ।

जया साहित्य जीवनका लागि हुनुपर्ने कुरा स्विकार्दै साहित्य कलात्मक हुनुपर्छ भन्ने मान्दछिन् । उनले कथामा भिन्न शैली, शिल्प र नवीन जीवनमूल्यको तथ्योद्घाटन गर्न पुगेकी छन् भने पात्र र परिवेशको स्वाभाविक चित्रण गर्ने प्रवृत्ति उनका कथामा देखापर्दछ । डायस्पोरा जीवनमा देखापर्ने अपरिचयीकरणको भयाक्रान्त मानसिक पीडा, छटपटी, मातृभूमिको सम्झनाले न्यास्रो अनुभूति गर्दा अतीतमोहको स्वाभाविक चित्रण गर्नु उनको कथात्मक प्रवृत्तिगत विशेषता रहको देखिन्छ । यहाँ बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा कथासङ्ग्रहलाई डायस्पोराका प्रवृत्तिका रूपमा रहेका पुख्यौली भूमि र इच्छित भूमि, द्वैध मानसिकता, द्वैध सांस्कृतिकता, अतीतमोह, र भाषिक परिवर्तन क्रमिक लोपजस्ता बुँदाका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ :

३.२.१ पुख्यौली भूमि र इच्छित भूमि

डायस्पोरिक साहित्यमा प्रयुक्त पात्रको सम्बन्ध दुई देशसँग हुन्छ । सम्बन्धित पात्र जन्मेको र हुर्केको देश पुख्यौली भूमि हो भने जीवन निर्वाहका लागि गएको देश इच्छित भूमि हो । डायस्पोरिक लेखनमा पात्रका यी दुई भूमिबीचको सम्बन्ध, ती भूमिमा रहँदाको पात्रको अवस्था वर्णित हुन्छ । आवश्यकता, आकाङ्क्षा, भौतिक एवम् सामाजिक परिवेश, आर्थिक तथा मानसिक श्रम र साधनको उपलब्धता आदिको विश्लेषण गरेर व्यक्तिको बसाइँ, सराइको कारण र दुई स्थानिक हुनुपर्ने बाध्यताको परिचय दिन सकिन्छ (भट्टराई, २०६४ : ११९) 'बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा' कथामा प्रयुक्त आप्रवासी नेपाली पात्र हिस्सी हो भने उसको पुख्यौली भूमि नेपाल र इच्छित भूमि बेलायतको बेकर स्ट्रिट हो । यस कथाको शीर्षकीय पृष्ठभूमि बेकर स्ट्रिट हो । यस कथाको शीर्षकीय भूमि बेकर स्ट्रिटमा मेट्रोपोलिटन फास्टट्रेनको यात्राक्रममा हिस्सीका आँखा अकस्मात् कमलका आँखासँग अचानक ठोकिन पुग्छन् । 'बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा' यो शीर्षकको 'बेकर स्ट्रिट' ले बेलायतको स्थान विशेषलाई बुझाउँछ भने 'दुई आँखा' को आशय हिस्सीले देखेका कमलका दुई आँखा आपसमा जुधेको अवस्था हो । हिस्सी आफ्नो अध्ययनका

क्रममा इच्छित भूमि बेलायत पुगेकी छ । बेलायती समाजमा स्थापित हुने क्रममा ऊ सुरुमा विभिन्न भौतिक सुखसुविधामा एकोहोरिएको छे । यसबाट बेलायती भौतिक सुखसुविधाले एकोहो-याएको नेपाली समाजको पछिल्ला पुस्ताका मानिसहरू बेलायतको स्वप्निल भूमिमा प्रवेश गर्न चाहन्छन्; त्यहाँका सुख र सम्पन्नताहरू भोग्न चाहन्छन् भन्ने देखाएको छ । बेलायत डलरको देश, शक्तिशाली देश, सुविधा र सम्पन्नताको देश भन्ने कुरालाई पनि यसले पुष्टि गरेको छ । डायस्पोरिक साहित्यमा दुई भूमिमा खुट्टा टेकेका पात्रको मनस्थितिको चित्रण हुन्छ । यहाँ पनि हिस्सीको नेपाली समाजसँगको सम्बन्ध र बेलायती संस्कृतिको रमभ्रम र त्यसले पारेको असरसम्मको चित्रण छ । दुई भूमिको संस्कृतिप्रतिको आकर्षणले ऊ द्वन्द्वमा परेकी छ । त्यसै गरी उसले शुरुमा भोगेका जीवनयापनका सङ्घर्षले उसको मानसिकता जन्म भूमि र इच्छित भूमिको द्वैधतामा रुमल्लिएको देखाउँछ ।

‘रूप’ कथाकी आप्रवासी नेपाली पात्र रुक्सना हो । उसको पुख्र्यौली भूमि नेपाल हो भने इच्छित भूमि बेलायत र यहाँका विभिन्न स्थानहरू हुन् । रुक्सनाले बेलायत गएपछि बिहे गरेकोमा लोगनेले धोका दिएर अर्कीसँग बसेको देखेपछि उसको मन जन्मभूमि र इच्छित भूमिको द्वैधतामा रुमल्लिन पुगेको छ ।

‘प्लेनकी केटी र टेक्ला’ कथामा उनले अन्य देश श्रीलङ्काबाट बेलायत गएको टेक्लाको कथा छ, जो चालीस वर्ष आगाडि श्रीलङ्काबाट बेलायत गएको हो । ऊ आफूलाई खाँटी श्रीलङ्का ठान्छे । उसको जन्मभूमि श्रीलङ्का हो भने इच्छित भूमि बेलायत हो । उनको शरीर बेलायतमा भए पनि मन श्रीलङ्कामै छ । त्यसैले ऊ आफ्ना साथीसहरूलाई समेत आफ्नो देश र आफन्तलाई कहिल्यै नबिर्सन आग्रह गर्छे । उसको बेलायतमा आफ्नै घर भए पनि रिटायर्ड लाइफको लागि कोलम्बोमा सानदार बङ्गलो बनाएकी छे । भविष्यमा ऊ कोलम्बोको घरमै जीवन बिताउने कुरा गर्छे । यसबाट यस कथाकी पात्र डायस्पोरिक टेक्लाको जन्मभूमि श्रीलङ्का र इच्छित भूमि बेलायत भएको तर उसमा आफ्नो जन्मभूमिप्रति विशेष मोह रहेको कुरा प्रस्ट हुन्छ । त्यसै गरी यस कथामा खाडी मुलुक काम गर्न गएका महिलाहरूको पनि चित्रण गरेको छ । ले आफ्ना छोरा छोरीको शिक्षाका लागि पैसा कमाउने आशा गरे पनि त्यो सपना सपनामै सीमित भएको र कामको समयमा आफ्नो मन बारम्बार जन्मभूमिप्रति आकृष्ट भइरहेकाले इच्छित भूमिमा दुईवर्षको भिसा भए पनि छ महिनाअगाडि नै क्यान्सिल गरेर फर्केका छन् । यसले ती डायस्पोरिक महिलाहरूको जन्मभूमि र इच्छित भूमिको द्वैधतालाई छर्लङ्ग पार्दछ ।

‘क्रिसमस डे’ कथाकी रिनाको पुख्र्यौली भूमि नेपाल र अर्को पात्र मेन्साको पुख्र्यौली भूमि अफ्रिका हो भने दुवैका इच्छित भूमि बेलायतका विभिन्न स्थानहरू हुन् । यस कथाका शीर्षकीय

भूमिकाको सन्दर्भमा बेलायतमा क्रिसमस डे मनाउने क्रममा पात्रपात्र बीचका आत्मलाप, संवादमा प्रस्तुत भएर कथानक अघि बढेको छ भने घटित घटना वर्णनका क्रममा आएका छन् ।

“मिस रिना म किन यहाँ छु । वास्तवमा म त मेरो देशमै रहनुपर्ने मान्छे । अहिले विरामीलाई स्ट्रेचरमा ठेलेर एक्सडेन्ट एन्ड इमर्जेन्सी शाखाबाट मेडिकल ... कहिले एक्स रे शाखा ... विभिन्न वार्डहरूमा कहिले मुर्दाघरबाट शवहरू निकाल्दै आफन्तहरूलाई देखाइदिने नर्सहरूको सहयोगी” (राई, २०५८ : २२ - २३) ।

उनीहरू दुवै रोजगारीका साथै भौतिक सुख सुविधा प्राप्तिका लागि इच्छित भूमिको खोजिमा बेलायत पुगेका छन् । बेलायती समाजमा मिहेनतको कमाइले सम्पूर्ण सुख सुविधाहरू भोग गर्दै वाइन संस्कृतिमा डुब्दै रमभ्रम र मोजमस्तीको जीवनको लोभले बेलायतमा तानिएका मेन्सा र रिनाले त्यहाँ डायस्पोरिक जीवन बिताएका देखिन्छन् ।

भौतिक सुखसुविधाले एकोहोच्याएको नेपाली समाजका पछिल्ला पुस्ताका मानिसहरू बेलायतको भूमिमा प्रवेश गर्न चाहन्छन् अनि त्यहाँका सुख र सम्पन्नताहरू भोग्न चाहन्छन् । बेलायत पौन्डको देश, शक्तिशाली देश, सुविधा र सम्पन्नताको देश भन्दै नेपालीहरू त्यसैतिर तानिइरहेको प्रसङ्ग माथिको साक्षले पुष्टि गरेको छ । डायस्पोरिक साहित्यमा दुई भूमिमा खुट्टा टेकेका पात्रको मनस्थितिको चित्रण हुन्छ । यहाँ पनि रिनाले नेपाली र मेन्साले अफ्रिकी सामाजसँग सम्बन्ध राख्दै उनीहरूले देखेको बेलायती संस्कृतिको रमभ्रम र त्यसले उनीहरूमा पारेको असरसम्मको वर्णन गरिएको छ । उनीहरूमा पुख्र्यौली भूमिको संस्कार मनभित्र रहिरहेको छ । जतिसुकै आधुनिक वा बेलायत संस्कृतिको हुन प्रयास गरे पनि दुवै आ-आफ्ना संस्कृतिअनुसारकै व्यवहारमा सीमित हुन पुगेका छन् । यसबाट दुई भूमिको संस्कृतिप्रतिको आकर्षणले उनीहरू द्वन्द्वमा परेका छन् । त्यसैले उनीहरू जन्मभूमि क्रमशः नेपाल र अफ्रिका र इच्छित भूमि बेलायतको द्वैधतामा देखिन्छन् ।

‘घात’ कथाकी सोफीको पुख्र्यौली भूमि नेपाल हो । त्यस्तै अर्को पात्र साविकको पुख्र्यौली भूमि ढाका हो भने इच्छित भूमि दुवैको बेलायत हो । यस कथाको शीर्षकीय भूमिकाको पात्र घात सोफीले साविकलाई विवाहको प्रस्ताव स्वीकार गरी केहीपछि त्यो प्रस्तावको साक्षी हीराको औंठी फिर्ता पठाएर साविकको मानसिकतामा चोट पुऱ्याएकाले घात परेको छ । उसको पुख्र्यौली थलो ढाका हो । लन्डनमा अध्ययन पूरा गरी जागिर पाउन सफल भएकाले उसको इच्छित भूमि बेलायत हो । त्यस्तै विवाहको लागि सोफीसँग प्रस्ताव स्वीकार गरेकाले उसको इच्छित भूमि बेलायत हो भन्ने प्रस्ट देखिन्छ ।

“सोफी आफ्नो प्रेमीलाई भेट्न सिङ्गापुर जाँदा एयरपोर्टमा इल्लिगल भएपछि फेरि भोलि पल्ट बेलायत फर्कँदै छ, त्यसैले उसको इच्छित भूमि पनि बेलायत हो । जति दिन लन्डन

बसी, खुसीले रमेरै बसी। साकिवलाई त उसले मोहनी नै लगाएर गई मित्रताको हात दरिलो पार्न फेरि लन्डन भिजिटको निम्ता पठायो, वर्ष दिनपछि” (राई, २०६८ : २७)।

यही आशा-निराशा र कुष्ठाको जकडबन्धमा जेलिँदै अगाडि बढनुपर्ने स्थिति हुँदा उनीहरू वितृष्णायुक्त मनोभाव ओकल्दछन् तर पनि बाल्यसखा आफ्नो देश नेपाल र ढाका भएकाले ढाका र नेपालभन्दा बेलायत ठीकै लाग्छ। यसरी उनीहरूले जेजस्तो घर परे पनि कर्मभूमि बेलायत नै बनाउने इच्छा प्रकट गरेको पाइन्छ।

‘दर्शनदुङ्गा चकमक’ की रिसेप्सनिस्ट पात्रको पुख्र्यौली मूलथलो नेपाल हो भने उसको जन्म नेपालमा भएको हो। उसले नेपालमा रहेर हाइस्कूल त्यहीँ पढेर नेपालका विभिन्न ठाउँमा बिताएको छ। कामको खोजीका क्रममा ऊ जन्मभूमि छाडेर इच्छित भूमि बेलायतमा पुग्छे। बेलायतमा पौन्डको देश हो। त्यहाँ ठूलाठूला महल छन्, सफा बाटो र कारमा हिँड्न पाइन्छ। घन्टाका हिसाबले जति धेरै काम गर्‍यो, त्यति पैसा कमाइन्छ। सारा संसारको आँखा बेलायतमाथि छ। यी दुई भूमिमा आकाश-पातालको फरक छ। यही मानसिकताले ऊ बेलायतमा कमाएर नेपालमा सुखभोग गर्ने लालसाले नै पुख्र्यौली भूमि छाडेर इच्छित भूमिमा अवैध रूपमै भए पनि बसेकी छ। यसले डायस्पोराका मान्छेहरू दुई डुङ्गामा खुट्टा राखेर जीवन निर्वाह गरिरहेका हुँदा रहेछन् भन्ने प्रस्ट पारेको छ।

‘डाँडामा जून’ कथाकी गिफ्टीको पुख्र्यौली भूमि घाना हो भने इच्छित भूमि बेलायत हो। यस कथामा गिफ्टी घानाबाट बेलायत पुगेपछि उसले काम गर्ने क्रममा उच्चस्तरीय हस्पिटलको स्ट्रोक वार्डका विभिन्न कोठामा सेवा गर्दै जाँदा विभिन्न देशबाट आएका बिरामीहरूको अवस्था नाजुक भएको, उनीहरूको मानसिकतामा एकलो भएको, खोइ कहिलेसम्म हो हाम्रो जिन्दगी भन्ने सोच आएको देख्छे। यसैले यस कथाको शीर्षक ‘डाँडामा जून’ बन्न पुगेको देखिन्छ। कथामा गिफ्टीले दुई महिनाअघि लन्डनबाट सपिड गरेको समान ऊ तीन हप्ता बिदामा घर बस्ता पनि घाना नपुगेकाले उसले लगेको सामान आफूले साथीहरू र आफन्तलाई लगिदिएको कोसेली उसले दिन पाएकी छैन। यस घटनाबाट ऊ जन्मभूमि घाना र इच्छित भूमि बेलायतको द्वैधतामा रुमल्लिएको स्पष्ट हुन्छ।

“घाना जान दुई महिनाअगाडि नै लन्डनबाट सपिड गरेको सामान उनी तीन हप्ता बिदामा घर बस्तासम्म आइ पुगेन रे” (राई, २०६८ : ४०)।

अर्को कोठाको पेसेन्ट मिस्टर एडम्स कामको खोजीमा बेलायत पुगेको छ। ऊ इन्डियामा जन्मी हुर्केको अङ्ग्रेज हो भने उसले केही समय गोर्खाली सेनामा पनि काम गरेको छ। कोठाका अरु पेसेन्टहरू तिब्बती, चोकोस्लोभाकियन छन्। तीमध्येकी मिलिन्डको जन्मभूमि चेकोस्लोभाकिया र इच्छित भूमि बेलायत हो। उसको लोग्नेको जन्मभूमि अफ्रिका र इच्छित भूमि बेलायत हो।

उनीहरू विवाह भएपछि अस्ट्रेलियाबाट बेलायत प्रवेश गरेर छन् मिलिन्डाले बेलायत बसेर नर्स भएर युद्धका घाइतेहरूलाई सेवा गरेकी छ। केही समय बेलायत बसेर नर्स भएर युद्धका घाइतेलाई सेवा गरेकी छ, केही समय माइक्रो बायोलोजी पढेर बेलायतमै ल्याबरेटरीमा काम गरेकी छ तर उसको मनमा उत्पन्न जीवनका आशाभन्दा निराशा, भय, त्रासयुक्त अनिश्चितताको भुङ्ग्रोमा पुग्दा उसले आफ्नो शरीर बेलायतमा राखेर मन भने चेकोस्लोभाकियामै फर्काइरहेकी प्रस्ट रूपमा देखिन्छ :

“म चेकोस्लोभाकियाबाट ।

तिमीलाई पक्कै थाहा पनि हुनुपर्छ । युरोपको एउटा सानो देश, जो घेरै देशहरूले घेरिएको भूपरिवेष्टित देश हो” (राई ;२०६८:४१).. ।

आफ्नो अस्थिर भविष्यलाई सुस्थिर गर्ने चाहना बोकेका तमाम पात्र लगायत स्वयम् कथाकार पुनः विस्थापनको भयाक्रान्त गहृङ्गो मन बोकी इच्छित भूमिमा दौडाइरहेका छन् । उनीहरूको मन पुख्यौली भूमिमा छुटेको छ भने शरीर केवल मनबिना बेलायतमा उडिरहेको छ । उनीहरूको अभावबाट भावमा पुग्न रहर केवल दुःस्वप्नमै बनेको मानसिक अस्थिरतायुक्त परिवेश सबैका अगाडि पहाड बनेर उभिएको छ । जुन कुरा कथामा डायस्पोरिक जीवनको याथार्थिक जीवननिर्वाहको स्थितिलाई प्रस्टसंग भल्काउँदछ ।

‘डानियल’ कथामा प्रयुक्त आप्रवासीहरू ललु, फेसाड, लक्ष्मी, डानियल र लुलुको ब्वाइफ्रेन्ड कथामा वर्णित आप्रवासी पात्रहरूको पुख्यौली भूमि लुलु र फेसाडको सिङ्गापुर हो । लुलुको ब्वाइफ्रेन्डको पुख्यौली भूमि मेक्सिको हो भने यी सम्पूर्ण आप्रवासीको इच्छित भूमि बेलायतका विभिन्न स्थानहरू रहेका छन् । यस कथाकी लुलु पात्र सिङ्गापुरमा फेसन डिजाइनर भएकी र कथाको खोजीमा दुई वर्षको लागि इच्छित भूमि बेलायत पुगेकी छ । उसको ब्वाइफ्रेन्ड पनि जन्मभूमि सिङ्गापुरबाट अध्ययनका लागि इच्छित भूमि बेलायत पुगेको छ । भौतिक सुखसुविधाले एकोहोच्याएको डायस्पोरिक समाजका पछिल्ला पुस्ताका मानिसहरू बेलायतको भूमिमा प्रवेश गर्न पुगेका छन् । यहाँ लुलु र फेसाडको सिङ्गापुर समाजसंगको सम्बन्ध र बेलायतको संस्कृतिको रमभ्रम अनि त्यसले उनीहरूमा पारेको असरको वर्णन छ । उनीहरू जतिसुकै आधुनिक वा बेलायतको संस्कृतिको हुन खोजे पनि सिङ्गापुरे संस्कृति अनुसारकै व्यवहारमा सीमित हुन पुगेका छन् । यसबाट दुई भूमिको संस्कृतिप्रतिको आकर्षणले उनीहरू द्वन्द्वमा परेका छन् ।

‘आज’ कथामा म पात्रको पुख्यौली भूमि नेपाल हो । उसको जन्म नेपालमा भएको हो । उसले नेपालमा रहेर हाइस्कूल तथा कलेज पढ्नुका साथै उसको लामै उमेर समेत नेपालका विभिन्न स्थानमा बिताएको छ । उसका डायस्पोरिक साथीहरू मिजस तेम्बे, गिरीश, पोखेल, नोबल

किशोर र जेनी लामा पात्रहरूको जन्मभूमि नेपाल हो भने हविवको जन्मभूमि बङ्गलादेश । यहाँ भएका सम्पूर्ण पात्रहरू जन्मभूमिबाट स्वेच्छा वा बाध्यताले डायस्पोरिक जीवन बिताउन भिन्नभिन्न देशमा पुगेका छन् । उनीहरूको बेलायत, अमेरिका, सिङ्गापुर, बङ्गलादेश इच्छित भूमि हो । त्यहाँ ठूलाठूला महल छन्, सफा बाटो र कारमा हिँड्न पाइन्छ । घन्टाका हिसाबले जति काम गर्न सक्थो, त्यति पैसा पाइन्छ । सारा संसारको आँखा विदेशमाथि छ । त्यहाँ गएर आफ्नो परिवारको भविष्यलाई अगाडि बढाउन सकिएला, आर्थिक अवस्था उठाउन सकिएला भनेर इच्छित भूमि पुगेपछि त्यहाँ पुगेपछि कामको समस्या, योग्यता अनुसारको काम नपाउनु, श्रमको उचित मूल्य नपाउनु, लन्च ब्रेक पनि कहिलेकाहीं नपाउँदा र उहाँ पुगेपछि आफ्नो जन्मभूमिका साथीभाइ, परिवारजन यहाँको भूगोल हिंसा, हत्याको अन्योलग्रस्त वातावरण सम्भन पुगेका छन् ।

यस कथाको गिरीश पोखेलले अमेरिकामा इच्छित भूमिमा बसे पनि उसको मानसिकता नेपालमा उमा सिंहको हत्याले उसको मानसिकतामा जन्मभूमिको स्मरण भएको छ :

“गिरीश पोखेल अमेरिकाबाट हत्या हिंसा बन्द गरौं रे, उमा सिंहको हत्याको विरोधमा”
(राई, २०६८ : ५८) ।

गिरीश पोखेलको जन्मभूमि नेपाल भएकाले उसको मानसिकता पूर्ण रूपमा त्याग्न नसक्नु र अमेरिका इच्छित भूमि भए पनि उसको नेपाली दिदी बहिनीको हत्या आफ्नै देशको बहिनीको बाँच्न पाउने हक, अधिकार खोसिनु हो । त्यसैले उसले इच्छित भूमिभन्दा जन्मभूमिलाई माया गरेको देखिन्छ ।

म पात्रले पनि बेलायतमा जाडो भएको हुस्सु लागेका दिन नेपालमा तरुल खाएको र माघेसङ्क्रान्ति स्मरण गरेको छ । उसको शरीर बेलायतमा भए पनि मन नेपाल भएको देखिन्छ :

“आज माघे सङ्क्रान्ति तरुल खाँयौ ? यो बाक्लो हुस्सु लागेको त माघेसङ्क्रान्ति रहेछ र पो” (राई, २०६८ : ५८) ।

डायस्पोरिक म पात्रको यात्रा दुई डुङ्गामा खुट्टा राखेर जीवन बिताइरहेको देखिन्छ ।

अर्को पात्र हविव पनि कमजोर आर्थिक अवस्थाका कारण बङ्गलादेश छोडेर धेरै पैसा कमाउने, विवाह गरी नयाँ घर बनाउने, मोज गरी जीवन बिताउने आशामा बेलायत प्रवेश गरेको छ । त्यहाँ बस्ता उसले जेनीलाई प्रेम गरेको छ । इच्छित भूमिमा बिताएका दिन आनन्दमय छन् तर केही वर्षपछि उसकी आमाको इच्छाअनुसार बङ्गलादेशमा विवाह गर्न फर्किएको छ । उसको मानसिकता जन्मभूमिप्रति पूर्ण रूपमा टुटेको पनि छैन र इच्छित भूमिमा जोडिएको पनि देखिँदैन ।

यसरी कथामा भएका सम्पूर्ण पात्रहरू आफ्नो जन्मभूमिमा इच्छा र चाहना प्राप्त हुन नसक्ता भएभन्दा बढी चाहना बोकी डायस्पोरिक जीवनलाई मानसम्मान, पैसा, उच्च शिक्षालगायत भौतिक-सुख समृद्धिहेतु इच्छित भूमिका रूपमा रोजेका छन् । आफ्नो अस्थिर

भविष्यलाई सुस्थिर गर्ने चाहना बोकेका पात्रहरू लगायत स्वयम् कथाकार पुनः विस्थापनको भयाक्रान्त गह्रुङ्गो मन बोकी इच्छित भूमिमा दौडिरहेका छन् । उनीहरूको मन जन्मभूमिमै छुटेको छ भने शरीर मनबिना डायस्पोरिक भएर विभिन्न देश उडिरहेको छ ।

‘स्टाफ रुम’ कथामा प्रयुक्त आप्रवासी नेपालीहरू म पात्र, उसको लोग्ने र रोडा पात्रहरूको पुख्यौली भूमि नेपाल हो भने इच्छित भूमि बेलायत हुन पुगेको देखिन्छ । उनीहरू नेपालमा अध्ययन गरिसकेपछि बेरोजगार भएकाले आर्थिक अभावका कारण बेलायत प्रवेश गरेका छन् भने बेलायतमा गएपछि केही समय सम्म दुवैले काम गरेका छन् । म पात्रको लोग्ने सिभिल इन्जिनियरको सर्टिफिकेट लिएर आएकामा अहिले उसको प्रमाणपत्रको लन्डनमा काम नगरेर योग्यताअनुसारको काम पाएको छैन । त्यसको दौडानमा उसले सेक्युटिरी कम्पनीमा हप्ताको पाँच दिन काम पाएको छ । ऊ सपनामा इच्छित भूमि बेलायतमा पुगेर पनि उसको मानसिकतामा सुख छैन किनकि उसले योग्यताअनुसारको काम पाएको छैन । बेलायतमा ठूला ठूला महल छन्, कारमा हिँड्न पाइन्छ । काम गरेका घन्टाका हिसाबले श्रमको मूल्य कमाइन्छ । सारा नेपाली डायस्पोरिक जीवन बिताउन पुगेका छन् ।

म पात्र र उसको लोग्ने स्टाफ रुम कथाका पात्रहरू आफ्नो पुख्यौली भूमिमा इच्छा आकाङ्क्षा पूरा हुन नसक्ता बढी चाहना, आकाङ्क्षा, बोकी बेलायतलाई इच्छित भूमिका रूपमा रोजेका छन् तर आफ्नो अस्थिर भविष्यलाई बोकेका पात्रलगायत लेखक इच्छित भूमिमा छन् । उनीहरूको मन पुख्यौली भूमिमै रहेको छ भने शरीर बेलायतमा छ । यसले डायस्पोराका डायस्पोरिकहरूको मन र शरीर अलग अलग राखेर जीवन निर्वाह गरिरहेका छन् भन्ने पुष्टि हुन्छ ।

‘अपोलो पवनिर’ कथामा म पात्रको पुख्यौली मूलथलो नेपाल हो । उसले जन्म र बाल्यकाल नेपालमा बिताएकी छ । ऊ नेपालमा हाइस्कूल तथा कलेजको पढाइ सकेपछि बेरोजगारी समस्या र आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक अस्थिरताका कारण बेलायत प्रवेश गरेकी छ ।

उसकी साथी क्रिस्टिना पनि हल्यान्डबाट बेलायत आएकी छ । उसको जन्मभूमि हल्यान्ड हो भने इच्छित भूमि बेलायत हो । जन्मभूमि छाडेर दुवै पात्र बेलायत प्रवेश गरेका छन् । म पात्र आफ्नै कमाइ गरेर बेलायतमा पार्ट टाइमको काम पाएकी छ, त्यसले गर्दा ऊ दुःखित छ । सुरुका दिनमा बेलायत प्रवेश पाउँदा आनन्दित भएर विभिन्न इच्छा, आकाङ्क्षा राखेर बेलायत प्रवेश गरेकी छ, त्यहाँ पुगेपछि डायस्पोरिक मान्छेले भोगेको पीडा, भनेजस्तो काम नपाउँदा उसले जन्मभूमिका आफू जन्मेर हुर्केका ठाउँ आफन्त, परिवार, नेपालको भूगोल, वातावरण सम्भन पुगेकी छ । यसरी उसका लागि बेलायत पौन्डको देश, शक्तिशाली देश, सुविधा र सम्पन्नताको

देश भए पनि उसको मानसिकता भने जन्मभूमिबाट छुटेको छैन । उसमा पुर्ख्यौली भूमिको भाषा, साहित्य, संस्कार मनभित्र रहिरहेको छ । ऊ जतिसुकै आधुनिक र पाश्चात्य संस्कृतिको हुन खोजे पनि नेपाली भाषा संस्कृतिमा सीमित हुन पुगेकी छ । यसबाट ऊ दुई भूमिको भाषा, संस्कृतिको द्वन्द्वमा परेकी देखिन्छे ।

क्रिस्टिनाको लोग्नेको मृत्युमा ऊ हल्यान्डबाट बेलायत पुगेकी छ । ऊ उसका छोरी ज्वाइँको सहारामा बेलायत प्रवेश गरेकी छ । ऊ बेलायत इच्छित भूमि भए पनि उसको मानसिकतामा भने पुर्ख्यौली भूमि स्मरणमा आइरहन्छ :

मेरो देश हल्यान्ड नै सुन्दर छ । त्यहाँको सुन्दर गाउँमा हाम्रो घर आज पनि छ । तर म त्यो घर चटक्क छाडेर यहाँ इङ्ल्यान्ड आएँ । चलिराको मेरो टुलिप फूलको व्यापार व्यवसाय छाडेर आएँ । मसँगै सकुशल सुतेको लोग्ने सुतेकै ठाउँमा कहिले नउठ्ने गरी निदाएछन्, खुसुकै गएछन् । उनी सुतेको ओछ्यान आज पनि त्यस्तै अस्तव्यस्त छ । जसरी उनी सुतेथे अन्तिम घडीमा (राई, २०६८, ७०) ।

यस अंशबाट क्रिस्टिना बेलायतमा उसकी छोरी साहित्यकार र ज्वाइँ अफिसमा काम गर्ने भएकाले नाति, नातिनाको स्कूलबाट ल्याउने काम गर्दछिन् त्यसमा उनी आनन्दमा छिन् तर केही समयमा ज्वाइँको जागिर खोसियो, त्यस बेला उनी बेलायतमा दुःखद जीवन बिताएकी छिन् । उनले जन्मभूमिको सम्पत्तिले उनीहरूको परिवार चलेको छ भन्ने उनका अभिव्यक्तिमा देखिन्छ । उनको शरीर बेलायत भए पनि मन हल्यान्ड पुर्ख्यौली भूमिमा भएको देखिन्छ । यस कथामा डायस्पोरिक जीवनको यथार्थ जीवन प्रस्टसँग देखाएको छ ।

३.२.२ द्वैध मानसिकता

स्वेच्छा वा बाध्यताले विदेसिएका व्यक्तिहरू आफ्नो भूमि छाडे पनि त्यस अपरिचित र नौलो ठाउँमा आफ्नो किसिमको समाज निर्माण गरेका हुन्छन् । ती ठाउँहरूमा मान्छेको जीवन भोगाइ र सुख र समृद्धिपूर्ण बनाउने अभिलाषा बोकेका हुन्छन् । उनीहरूका आकाङ्क्षा पूरा भए पनि र नभए पनि त्यस ठाउँलाई आफ्नै ठान्छन् तर उनीहरूमा अपनत्वको अभाव खड्किरहन्छ । उनीहरू आफ्नोपनको अभावमा पिरोलिरहन्छन् । आफ्नोपनको अभावले सताइरहँदा अनुभूति हुनुलाई द्वैध मानसिकता स्थिति मानिन्छ ।

डायस्पोरामा बाँच्ने मानिसहरूको भूमि मात्र विभाजित नभई मानसिकता पनि विभाजित हुन्छ । त्यस्ता पात्रको मनमा परिचयको सडकट मडारिरहेको हुन्छ किनभने ती पात्रले इच्छित भूमिलाई आत्मीय मानिसकेका हुँदैनन् तर पुर्ख्यौली भूमिमा छोडनु परेको पश्चात्तापबोध पनि हुन्छ र इच्छित भूमिमा सङ्घर्ष गर्न सकेकामा आत्मसन्तुष्टि मिलिरहेको हुन्छ । दुवै ठाउँमा खुट्टा

भनेभैँ पुख्यौली भूमिमा मन र इच्छित भूमिमा तन अडिँदा योजक चिन्हित भएरै रहनुपर्ने स्थितिले शङ्का लाग्छ ।

‘बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा’ कथामा पात्रको विभाजित मानसिकता पाइन्छ । यस कथामा हिस्सी द्वैध मानसिक चेतनाको बीचमा च्यापिएका बहुल विश्व परिवेशमा आफू अस्तित्वको भोकले बाँच्ने इच्छाले अडिने कि जाने दोधारसँग अन्य संस्कृतिमा पसेर त्यहाँ विस्तारै निम्न तहबाट भिन्न खोज्दै छ । उसले सारा जीवन गुमाएर पनि अरू निराशा र व्यर्थताबोध कमाइरहेकी छ । हिस्सीलाई नेपालको ग्रामीण परिवेशको स्मरण गर्दै गाउँतिर जाने भीड बसका यात्रा गरेको इमेज आउँछ, मलाई, सिटमा बस्ने बसमा छन्, भुण्डिनेहरू खस्ने भयमा छन् । यो खसाई संस्कृतिको गतिशील बसवाट हो, खस्यो भने जीवन उठ्तेन, उठेर फेरि चल्दैन ।

डायस्पोरिक समुदायको विविध प्राविधिक तथा अन्य समस्याले गर्दा इच्छित भूमि छोड्न पनि नसक्नु र आत्मीय पनि नठान्नु मूल समस्याको रूपमा देखिन्छ । त्यस्तै छोडिसकेको पुख्यौली भूमिलाई लत्याएकोमा आफूप्रति वितृष्णा, तुच्छताबोध र आत्मग्लानि एकातिर हुन्छ भने अर्कोतिर आफूले इच्छित भूमिमा कडा सङ्घर्षका माध्यमबाट केही भौतिक सुख साधनयुक्त जीवन मातृभूमिमा रहँदा बढी प्राप्त गर्न सकेकोमा आशाका किरण त प्राप्त गर्छ । त्यति हुँदाहुँदै पनि त्यहाँ उसले परिचयसङ्कट भेल्लुपर्दा त्यस सङ्कटग्रस्त स्थितिमा मानसिकता विभाजित, भोग्न वा द्वैध बन्न पुग्दछ । त्यही डायस्पोरिक जीवनको उद्घाटन गर्न मूलतः आकाशमा उडेको बेला घागो काटिएको अवस्थामा रहेको चङ्गाभैँ अनिश्चित र अस्थिर खण्डित मानसिकताको उद्घाटन हुने गर्दछ ।

‘बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा’ कथामा हिस्सीले आफू बेलायत भए पनि त्यहाँ यात्रा गर्दा देखिएका दृश्यले उसको मासिकतामा नेपाली भूमिलाई स्मरण भएकाले ऊ बेलायती बेकर स्ट्रिटको यात्रा गरेकी भए पनि उसको मन नेपालमा भएको देखिन्छ । उसको क्रियाकलापले गर्दा सामाजिक अपमान र गिर्दो आर्थिक अवस्था, बेरोजगारी हुनुको कारणबाट आक्रान्त भई त्यसबाट मुक्ति, सुशिक्षा, सुन्दर भविष्य र सम्पन्नताका खातिर तथा भौतिक सुख सम्पन्नताको स्वप्न देशका रूपमा सर्वगृहीत बेलायतलाई रोज्न पुगिन्छन् । हिस्सी पात्रले बेलायतलाई आफ्नो सुख, प्रगति र कदरका निमित्त रोजे पनि बेलायतमा खुट्टो टेकेदेखि ती कुराहरू कहिल्यै सोचेअनुरूप अनुभूत गर्न पाएको देखिदैन । उसले आफू बेलायत पुगेपछि, काम गर्न बैंक खाता खोल्नुपर्ने, कलेजको फी कोठाभाडा, आफ्नो दैनिक पकेट खर्च, ट्राभल फेयर र जीवनको नयाँ गोरेटामा हिँड्नका लागि जागिर नपाएर भौतारिएर डायस्पोरिक जीवन बिताएकी देखिन्छ । केही दिनपछि हिस्सीले बैंक कर्मचारी कमलालाई अनुरोध गर्न पुगेकी हिस्सीले नेपालबाट बेलायत गएपछि अष्टेरो परिस्थितिमा सहयोगी साथी कमल बन्न पुगेको छ । केही समयमा कमलले मित्रताको घेरा तोड्दै हिस्सीसामु

घेरै पटक आउन खोज्नु तर हिस्सीले भित्रको स्वाभिमानले अस्वीकार गरेकी छ । हिस्सी म तिम्रो हुन चाहन्छु, के के तिम्री अनुमति दिन्छ्यौ ? भनेर हिस्सीमा घृणास्पद व्यवहार गरेको कारण भनी कमलसँगको मित्रता छोडन पुग्छे, जुन कुराले उसको विभाजित मानसिकताको उद्घाटन गरेको छ: “हिस्सी म तिम्रो हुन चाहन्छु, के तिम्री अनुमति दिन्छ्यौ ? ... हिस्सी मेरो बिन्ती छ तिम्रीले एकपटक यस बारेमा सोच न ... हिस्सीले घेरै पटक सोची ... किन कमलप्रति नेगेटिभ धारणा मात्रै आइरह्यो” (राई, २०६८: ५) ।

‘रूप’ कथामा बेलायतमा पुगेकी रुक्सना द्वैध मानसिकताबाट पिरोलिएको देखिन्छे । आर्थिक अभावका कारणले मानसिक रूपमा ग्रसित रुक्सना बेलायतमा पनि सन्तुष्ट भएकी छैन । भौतिक सम्पन्नता भए पनि सन्तुष्ट बन्न नसक्नु नेपालमा छोरो छाडेर बेलायत गएकी रुक्सनाको सोचाइ मात्र नेपालमा छैन, स्कूल फी पनि यतैबाट तिरिदिनुपर्छ । घर, परिवार, आफन्त सम्भरनु तर लोग्नेले अर्को कुनैसँग बसेको देखेपछि त्यसपछिदेखि उसको लोग्नेसँग कम्प्रोमाइज अलग भएको देखिन्छ । अलग बस्ने निर्णयले रुक्सनाको धोका भएको ठान्नु यसैका सङ्केत हुन् । कहिले नेपालमा नै ठिक थियो भन्नुले अनि कहिले लोग्नेले भिसा थप गर्ने समयमा ‘त त रन्डी होस्, रुक्सना रन्डी । तँलाई आरामले बस्न दिन्छु ठानेकी ? ल आउने हप्ता उड्दै छेस्, होम अफिसको गुप्तचर तेरापछि लागेका छन् । गुन्टा कसेर बस (राई, २०६८ : ७) । यस प्रकारबाट लोग्नेले सताएर गरिखान नसक्ने भएकी ठान्नु यसैको उदारहण हुन् । बेलायत बसाइमा उसले सुखको अनुभूति गर्न सकेकी छैन । सुख सुविधाको खोजीमा सम्पन्न ठाउँ बेलायतमा समेत अभाव, चिन्ता, त्रास र अपरिचयवाहेक केही प्राप्त गर्न सकिदैन । अनेक दुःख सहन सक्छे तर लोग्नेलाई स्वीकार्न चाहँदैन । बेलायतमा पैसा कमाउन नसक्दाको पीडा एकातिर छ भने पैसा कमाएर पनि ग्रीनकार्ड नपाइने लोग्नेसँगको सम्बन्ध टुट्नुले चिन्ताग्रस्त भएकी छ । अर्कातिर गाउले दाइसँग भेट हुँदा आफ्नै दाइ सम्झी कृतज्ञ बन्न पुग्छे भने फोनमा आएका टेक्स्ट म्यासेजहरू यौन उत्तेजनाले पठाउन थालेपछि आफ्नो मोबाइल बन्द गर्न कर वा बाध्यता गरेकामा ज्यादै दुःखित पनि बनेकी पाइन्छ । यही द्वैध मानसिकताले मानिसहरू पीडित हुन्छन् भन्ने रूप कथामा देखाइएको छ । आफ्ना सन्तानका लागि त्यति ठूला भुक्तमान खेप्नु अनि सन्तानले उसको पीडा नबुझ्नुमा ऊ भन् द्वैध मानसिकतामा परेको देखिन्छ । द्वैध मानसिकतामा परेको अवस्थामा परेका केही उदाहरण यस्ता रहेका छन् :

“छोरा वर्ष दिनको छाडेर आएकी, फोनमा ... बोल्दिनँ तपाईंसँग ... आउँछु भन्ने नआउने .... सबैका ममीहरू स्कूल लिन आउँछन् अध्यक्ष दाइको फोन अब त बढी नै आउन थाल्यो । ... हुँदा हुँदा फोन बन्द गर्न कर लाग्यो” (राई, २०६८: ९)

उल्लिखित अभिव्यक्तिमा रुक्सनाको मानसिकतामा द्वैधता रहेको देखिन्छ । मूलथलो नेपाल र बेलायत डायस्पोरा रुक्सना रहेकी छ । यही द्वैध मानसिकताले गर्दा जीवन अन्योलग्रस्त रहेको छ ।

‘प्लेनकी केटी र टेक्ला’ कथामा टेक्ला इङ्ल्यान्ड पुगेर पनि सुख - शान्ति प्राप्त गर्न सकेकी छैन । यसको मुख्य कारण हो - त्यहाँ भौतिक र बाह्य रूपबाट जति सान, मान देखाए पनि श्रीलङ्कामा जति प्रशंसित भए पनि ऊ भित्रभित्रै असन्तुष्ट रहन्छे । अरूलाई देखाउनका लागि कोलम्बोमा सानदार बङ्गला बनाएर अन्त्यमा त्यहीँ फर्कने इच्छा व्यक्त गर्नु यसको उदाहरण हो । ऊ कहिले खुसी थिएँ भन्छे, कहिले त्यसलाई गरिबी, स्वर्ग र युद्धभूमिले भरिएको नरक ठान्छे । ऊ कहिले इङ्ल्यान्डमा आफ्नो समयलाई सदुपयोग गरी चार सन्तानलाई डिग्री गराएको टन्न पैसा कमाएर लन्डनमा घर किनेकोमा आनन्दित भएको मान्छे, फेरि जागिरको समय सकिन लागेकाले रिटायर्ड लाइफ कोलम्बोमा बिताउन चाहन्छे । बेलायतमा आफूले दुःख गरेको भविष्यको लागि पैसा, घर जागिर पाए पनि आफ्नो भूमि कोलम्बोको जस्तो सन्तुष्टि नपाएकामा दुःखित हुन्छे । यही द्वैध चरित्र र विभाजित मानसिकताकै कारण डायस्पोरामा मान्छेहरू छटपटिँदा रहेछन् भन्ने तथ्य यस कथाले छर्लङ्ग्याउँछ । श्रीलङ्काको निश्छल मानवीय सम्बन्धको सम्भनाले यस्तो दोहोरो मानसिकता उब्जिन्छ । सन्तानकै लागि अर्काको देशमा त्यत्रो दुःख गरिरहेको अनुभूति टेक्लालाई धेरै पटक भएको छ :

“पहिलो चोटि इङ्ल्यान्ड आउँदा दुईवटा सुटकेस बोकेर आएका थियौँ । चालीस वर्षको बीचमा चार छोरा छोरी जन्मे ... डिग्री लिएँ ... समय ... खेर फालिनँ .... लन्डनमा घर किनेँ, कोलम्बोमा सानदार बङ्गलो बनाएँ । .... रिटायर्ड लाइफ त्यहीँ गएर बिताउँछु” (राई, २०६८ : १२) ।

टेक्ला लण्डन बसाइपछि आफ्नी बयासी वर्षीय आमालाई भेट्न जाँदा दुबई एयरपोर्टमा चढेकी एउटी घरेलु महिला कामदारको विभाजित मानसिकतालाई टेक्लाले यसरी व्यक्त गरेकी छे ।

“.. आँखा राम्ररी भिमिक्क गर्न नपाएर ... डिल परिपरि कालो नीलो भएर .... पानीको कुवा जस्तै भएको । ... दुई वर्षको कन्ट्र्याक्ट पूरा ... नसकेर ... अठार महिनामै घर फर्किदै गरेकी । ... घर आउँदा कलर टिभी ल्याउनु है आमा .... छोरोले । .... लोग्नेले कसैसँग सापट मागेर ल्याएको छ पैसा” (राई, २०६८: १३) ।

डायस्पोरा विभिन्न सन्दर्भमा द्वैध नै रहन्छ, हो र होइनको द्वन्द्वमै समय बितेको हुन्छ । यहाँ एउटी घरेलु कामदार महिला छोरा, छोरीको शिक्षाको लागि दुबई काम गर्न गएपछि त्यहाँ कामदारप्रति मालिकको व्यवहारले असन्तोष जन्माएपछि दुःखी छ तर दुई वर्षको कन्ट्र्याक्ट पूरा

नगरी अठार महिनामा आफ्नो परिवार, घर, देशमा आउन दुबई बस्न चाहन्न् । यसले पनि उसको अस्पष्ट र विचलित मानसिकता व्यक्त गरेको देखाउँछ ।

‘क्रिसमस डे’ कथाकी रिनाले बेलायत पुगेर पनि सुख - शान्ति प्राप्त गर्न सकेकी छैन । यसको मुख्य कारण हो - त्यहाँ भौतिक र बाह्य रूपबाट जति सान, मान देखाए पनि नेपालमा जति प्रशंसित भए पनि ऊ भित्रभित्रै असन्तुष्ट रहनु, घर परिवार सम्भ्ररनु । अरूलाई देखाउनको लागि मात्र टर्की किनेर नल्याएको भए पनि क्रिसमस डेका लागि अन्य सामान ल्याउनु यसैको उदाहरण हो । ऊ कहिले नेपाललाई सम्भ्रन्छे, त्यहाँका गरिबीका कथा व्यक्त गर्छे । अर्को पात्र मेन्साले बेलायत पुगेर क्रिसमस डेमा वाइनमा डुबेर पनि आफ्नो बाल्यकालीन अवस्थाको आनन्दमा द्वैध मानसिकता व्यक्त गरेको छ । सुख सुविधाको खोजीमा सम्पन्न ठाउँ बेलायतमा समेत ऊ अभाव, चिन्ता, त्रास र अपरिचयबाहेक केही प्राप्त गर्न सक्दैन । अनेक दुःख सहन सक्छ तर नेपाल फर्कन चाहँदैन :

“क्रिसमस महत्त्वपूर्ण परिकारहरूमध्ये रोस्टेट टर्की एक हो । तर जब मलाई टर्कीको खाई नसक्ने यामानको मासु कल्पना हुन्छ, त्यसै-त्यसै वाक्क वाक्क लाग्छ । खै किन हो । टर्कीको सम्भ्रना हुनासाथ, गिद्धको सम्भ्रना आउँछ, खेतमा गाईवस्तुलाई भगडा गर्दै सिनो लुछेको भलभली सम्भ्रना आउँछ” (राई, २०६८: १५-१६) ।

यी सम्पूर्ण कुराले रिनालाई आफ्नो पुख्यौली भूमिको ममत्वले थिचिरहेको छ, भने बेलायतलाई पनि छोड्न नसकेको स्थिति देखाउँछ । ऊ शारीरिक रूपमा बेलायत भए पनि मानसिक रूपमा त्यही बेलायतलाई कुनै परिस्थितिमा ठीक त कतै घटिया, कतै तीतो फलका रूपमा लिन्छे । आफूले क्रिसमस मनाउने तर टर्की प्रयोग नगर्ने निर्णयमा पुग्नुले रिनाको अभिव्यक्तिमा द्वैध मानसिकता रहेको देखिन्छ ।

‘घात’ कथामा सोफी र साकिब द्वैध मानसिकताबाट पिरोलिएका देखिन्छन् । अध्ययनका क्रममा लन्डन प्रवेश गरेकी सेफी, साकिब साथीसँग मित्रता गाँसेर दुवैजना एक आपसमा सन्तुष्ट भएका छन् । केही समयपछि विवाह गर्ने प्रस्ताव स्वीकारी हीराको औँठी लिएर साकिबसँग घरजम बसाउने सपनामा पनि खुसी व्यक्त गरेकी छ । अध्ययन सकेर दश वर्ष सम्म साकिब आफ्नो जन्मभूमि ढाका फर्किदैन । आफ्नी बुढी आमाको अनुहार हेर्न, आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्न आमाले यसै वर्ष विवाह गर्न भन्ने ढिपी र आफन्तको वचन पालन गर्न भने पछि साकिबले लन्डनमा विवाहको प्रस्ताव स्वीकार गरेको छ, भने अर्कातिर पनि आफ्नो देश ढाकामा आफन्तले भनेकी केटी हेर्न पुगेको देखिन्छ । ढाका पुगेपछि सोफीलाई विवाहको प्रस्ताव नोभेम्बरको बिहेको प्लान जनवरीमा सार्न खोज्नु यसको उदाहरण हो । कहिले सोफीसँग आनन्दित भएको मान्छे, फेरि, आमा र आफन्तको कर्तव्यबोध ठानी ढाकामा बिहेको लागि प्रस्थान गरेको छ । सोफीसँग विवाहको प्रस्ताव

राखेकामा र आफूले हीराको औँठी साक्षी राखेकोमा ऊ आनन्दित छ तर केही समयपछि सोफीले कुरियर गरेर त्यही प्रिय हीराको औँठी फिर्ता गर्दा उसको मनमा कठोर मानसिकता व्यक्त भएको पाइन्छ। ऊ भावुक बन्छ तर यौन सन्तुष्टिको माध्यम विवाहको प्रस्ताव टुटेकामा दुःखित भएको छ। यही द्वैध चरित्र र विभाजित मानसिकताकै कारण डायस्पोरामा मान्छेहरू छटपटिँदा रहेछन् भन्ने तथ्य यस कथामा व्यक्त भएको पाइन्छ। साकिव भन्छ :

“खुदाको कसम: अभै तिमीलाई नै माया गर्छु। स्वार्थी नै माया गर्छु। स्वार्थी नै किन नहो तिमी। तर ....अब मेरी आमाकी लागि, उनैले खोजेकी, उनकै बुहारी बिहे गर्छु” (राई, २०६८: ३९)।

‘दर्शनदुङ्गा र चकमक’ कथाकी रिसेप्सनिस्टले बेलायत पुगेर पनि सुख - शान्ति प्राप्त गर्न सकेकी छैन। यसको मुख्य कारण हो त्यहाँ भौतिक र बाह्य रूपबाट जति सान, मान देखाए पनि नेपालमा जति प्रशंसित भए पनि ऊ भित्रभित्रै असन्तुष्ट रहन्छे। अरूलाई देखाउनका लागि सामाजिक अपमान र गिर्दो आर्थिक अवस्थाबाट आक्रान्त भई त्यसबाट मुक्ति, सुशिक्षा, सुन्दर भविष्य र सम्मानका खातिर उदार प्रजातान्त्रिक तथा भौतिक सुख-सम्पन्नताको स्वप्न देशका रूपमा सर्वगृहीत बेलायत रोज्न पुग्दछे। रिसेप्सनिस्ट पात्रले बेलायतलाई आफ्नो सुख प्रगति र कदरका निमित्त रोजे पनि बेलायतमा खुट्टो टेकेदेखि ती कुराहरू कहिल्यै सोचेअनुरूप अनुभूत गर्न पाउँदैन। आफू बेलायतमा पुगेपछि काम गर्ने सिलसिलामा सोचेबमोजिम काम पाएको त्यसमा ऊ खुसी छ। तर त्यो कामको भारले ऊ दुःखित हुन्छे। यही द्वैध चरित्र र विभाजित मानसिकताकै कारण डायस्पोरामा छटपटिँदा रहेछन् भन्ने तथ्य यस कथामा पाइन्छ।

नेपालमा हुँदा बेलायतको आकर्षक कमाइ र बेलायतमा हुँदा गाउँको स्वच्छ मानवीय सम्बन्धको सम्झनाले यस्तो दोहोरो मानसिकता उब्जिन्छ। सन्तानकै लागि अर्काको देशमा त्यत्रो दुःख गरिरहेको अनुभूति हुन्छ। तर सन्तानले आफ्नो पीडा बुझ्न नसकेको लागुले यसलाई भन् बढाउँछ। यान्त्रिकता र स्वार्थपूर्ण व्यवहारका कारण ऊ सोच्छे :

“छोरो छोरी ड्रग एडिक्ट भए, छुटाउन सकिनँ।

डिबोर्सको अन्तिम तयार हुँदै छ।

छोरीको बिहेको निम्ताको कार्ड बाँडिसकेको, बिहेको हप्ता दिन अगाडि नै केटा केटी दुवैले क्यान्सिल गरे” (राई, २०६८: ३४)।

कथाकी अर्की मिसेस मोथ केही समय अगाडिदेखि बेलायत बसेको कुरा गर्दछे। त्यस समयमा आफूले केही पैसा जम्मा गरे पनि मन भने नेपालकै सम्झनामा डुबेको उल्लेख गर्छे। बेलायत प्रवेश गरेर विगत केही वर्षदेखि काम गर्दा उसमा आएको नैराश्य, पैसाकै पराया भएर बस्नुपर्दाको तित्कता, परिवार आफ्नो मातृत्वबाट दूर रहनुपर्दाको पीडा एकातिर छ भने उसले

आफ्नो देश र संस्कृतिलाई भन्ने बिसन सकेकी छैन । बेलायतमा आमा बुबालाई ६२ वर्षपछि नर्सिङ होममा राखिन्छ । नेपालमा भने आमा बुबा छोरा छोरीसँग बस्न पाउने भएकाले सँगै राखिन्छ । मोथले उनीहरूको विरह सुन्न कोही नचाहनाले ती आमा बुबा दुःखित भएको उल्लेख गरेकी छ । उसको शरीर बेलायतमा भए पनि मन नेपालमै छ । ऊ मन र तन अलग अलग भूमिमा राखेर यान्त्रिक जीवनमा बाँचेकी छे । यी सम्पूर्ण कुरा विभाजित वा द्वैध मानसिकताकै उपज हुन् । यसरी द्वैध चरित्र र विभाजित विभ्रमयुक्त मानसिकताका कारण डायस्पोरिक जीवन छट्पट्टिंदो रहेछ भन्ने तथ्य उद्घाटन गर्न र 'दर्सिनहुङ्गा र चकमक' का पात्रहरू निकै सफल देखिन्छन् । यसबाट डायस्पोरिक जीवनको तरलित यथार्थलाई उद्घाटन र अभिलेखन गर्न सहयोग पुगेको छ । यी सम्पूर्ण कुरालाई हेर्दा कथामा रहेका पात्रहरूका स्थान र पात्र मात्र होइन मानसिकता पनि पूर्ण रूपमा विभाजित, खण्डित भएको देखिन्छ ।

'डाँडामा जून' कथामा गिफ्टी, मिस्टर एडम्स र मिलिन्डालगायत पात्रहरूले अध्ययन र कामको सिलसिलामा बेलायतका विभिन्न ठाउँमा समय बिताएका छन् । उनीहरू त्यहाँ आफ्नो देशको सामाजिक अपमान र गिर्दो आर्थिक अवस्थाबाट आक्रान्त भई त्यसबाट मुक्ति, सुशिक्षाका लागि, सुन्दर भविष्य र सम्मानका खातिर उदार प्रजातान्त्रिक तथा भौतिक सुख सम्पन्नताको स्वप्न देशका रूपमा सर्वगृहीत बेलायतलाई रोज्न पुगेका छन् । मिलिन्डाले आफ्नो सुख, प्रगति र कदरका निम्ति बेलायतलाई रोजे पनि बेलायतमा प्रवेश गरेदेखि ती कुराहरू कहिल्यै सोचेअनुरूप अनुभूत गर्न पाउदैन । बेलायत पुगेपछि अध्ययन, काम र रिटायर्डसम्म भएर जीवन बिताए तापनि एक्लो भएको महसुस गरेकी छ । सुरुमा ऊ नर्स भएर काम गरेकी छ भने केही समयपछि माइक्रो बायोलोजी पढेर लन्डनमै ल्याबोरेटरीमा काम थालेपछि सन्तुष्टिको श्वास फेर्न थालेकी र अर्कै संसारमा हराएकामा उसले खुसी व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

म बीस वर्ष हुँदा मेरो अस्ट्रियन लोग्नेसँग आएथे । .... पेन्सन भएको पन्ध्र वर्ष भयो । म नर्स हुँ, मैले युद्धको विभीषिका देखेकी छु । ... जुन बेला विश्वयुद्धको अन्तिम समय धेरै घाउहरू बोकेर विश्वयुद्ध रोकियो नै । ... पछि मैले माइक्रो बायोलोजी पढेँ लन्डनमा । पास गरे ल्याबोरेटरीमा काम गर्न थालें । ... म मेरो कामसँग यति खुसी थिएँ कि वर्णन गर्न सक्तिनँ (राई, २०६८: ४३ - ४४) ।

मिलिन्डा आफ्नो शरणार्थी जीवनको सुरुमा नर्स हुँदा दुःखित हुन्छे भने पछि माइक्रो बायोलोजी पढेर काम थालेपछि अर्कै संसारमा पुगेको अनुभूति गर्छे । यसको वर्णन गर्न सकिदैन भन्दै खुसी हुन्छे । यही द्वैध चरित्र र विभाजित मानसिकताको अभिव्यक्ति यस कथामा भएको देखिन्छ । यी कुरालाई हेर्दा कथामा रहेका पात्रहरूका स्थान मात्र विभाजित होइन, मानसिकता पनि पूर्ण रूपमा विभाजित, खण्डित र भग्न छ भन्ने देखिन्छ ।

‘डानियल’ कथामा बेलायत पुगेकी फेसाड द्वैध मानसिकताबाट पिरोलिएकी देखिन्छे । आर्थिक अभावका कारणले मानसिक रूपमा ग्रसित रहेकी फेसाड बेलायतमा पनि सन्तुष्ट भएकी छैन । भौतिक सम्पन्तामा पनि सन्तुष्ट बन्न नसकेको कुरा उसकी बालसखा लुलुको मानसिकतामा पनि देखिन्छ । ऊ म्याक्सको उसकै ब्वाइफ्रेन्डसँग गएकी छ तर उसले त्यहाँ पुगेर सम्पर्क नगर्दा उसको ब्वाइफ्रेन्डले उतै हत्या गरिदेला कि भन्ने पीरले दुःखित भएकी छ भने केही समयपछि मेक्सकोबाट आउने भन्ने इमेल पठाउँदा भने खुसी भएकी देखिन्छे । लक्ष्मी र फेसाड लुलुप्रति दुःखित भएका छन् भने सिङ्गापुरबाट फर्केर आए पछि खुशी व्यक्त गरेका छन् । सिङ्गापुरमा हुँदा बेलायतमा आकर्षक कमाइ र बेलायतमा हुँदा सिङ्गापुरको निश्छल मानवीय सम्बन्धको सम्भनाले यस्तो दोहोरो मानसिकता उब्जिएको देखिन्छ ।

“लुलुको यो पहिलो ब्वाइफ्रेन्ड हो रे । त्यसैले छाड्न सक्तिन रे । जस्तै दुःख दिए पनि आजसम्म सहेर बसेकी छ । ... मनमनै भन्छु - हे नारीजाति । प्रकृतिले नै तिम्रो हृदय कोमल बनाएको छ । परिस्थितिले कठोर पारेर हुन्छ” (राई, २०६८: ५१)

फेसाडकी साथी लुलु ब्वाइफ्रेन्डले जति दुख दिए पनि ऊ सँगै पीडा सहेर भए पनि बस्ने भएकाले उसको मानसिकतामा द्वैधता देखिन्छ, किनभने एकातिर ऊ ब्वाइफ्रेन्डले दुःख दिएको छ भन्छे भने अर्को मानसिकतामा उसैलाई पहिलो प्रेमी भएकामा खुसी पनि प्रकट गर्छे ।

फेसाडले आफ्नो डायनिलसँग डिनर खाएर केही समय डायनिलको रूपमा स्वीकार गरेकी छ भने सन् २००५ जुलाईमा गोराले कालो छाला हुनाको कारण अठार वर्षको केटालाई उसकी गर्लफ्रेन्डको अगाडि नै बन्चराले हानेर हत्या गरेको घटनाको सम्भनाले दुःखित पनि बनाएको छ । फेसाड युरोप घुम्न लैजान नसक्दा, विकएन्डमा खाना खुवाउन नसक्दाको पीडाले रन्थनिएर उसले ‘हवाड’ गर्दाको पीडा डायनिललाई असह्य वेदना भएको छ भन्ने नबुझी अर्को हेन्डसम गोरो ब्वाइफ्रेन्डलाई हन्ट गर्ने दाउमा छे । ऊ यसरी दुई तीन वर्ष प्रेमलाई तिलाञ्जलि दिन पुग्छे :

“यी यहाँ यस्तै रहेछ त । तिम्रोमा मात्रै कहाँ हो र । हामी कहाँ पनि चुच्चे र थ्याच्चेको च्यापिन्छ । उनि धोती र टोपीले नापिन्छ, छुत र अछुतको कोलमा पोलिन्छ” (राई, २०६८: ५१) ।

फेसाडले आफ्नो प्रेमी रोज्ने क्रममा पहिला डानियललाई रोजेकी छ भने केही समयपछि विभिन्न बहानामा उसलाई परित्याग गरी अर्को प्रेमी रोजेकी छ । यही द्वैध चरित्र र विभाजित मानसिकताका कारण डायस्पोरिक जीवन छटपटिँदा रहेछन् । जुन कुराको सत्य तथ्य उद्घाटन गर्न यस कथाका लुलु र फेसाड सफल देखिन्छन् । यी दुईले डायस्पोरिक जीवनको तरलित यथार्थलाई उद्घाटन र अभिलेखन गर्न सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

‘आज’ कथामा म पात्र द्वैध मानसिकताबाट पिरोलिएको देखिन्छ । उसले बेलायतमा पुगेर पनि सुख शान्ति प्राप्त गर्न सकेको छैन । आर्थिक अभावका कारणले मानसिक रूपमा ग्रसित रहेको म पात्र बेलायतमा पनि सन्तुष्ट भएको छैन । भौतिक सम्पन्नता भए पनि ऊ सन्तुष्ट बन्न सक्दैन, घर परिवार र साथीहरू सम्भ्ररहन्छ र आफू बेलायतमा एक्लो भएको ठान्दछ । ऊ कहिले नेपालका जाडो समयमा तरुल खाएको स्मरण गर्छ भने बेलायतमा बाक्लो हुस्सु लागेको दिन त माघेसङ्क्रान्ति सम्भ्रन्छ । म पात्रले बेलायतमा बसेर बिताए पनि उसका साथीसँग इमेलमा बस्ता नेपालकी साथी सङ्गीताले “लोडसेडिङको मारमा परेर म गएँ है बत्ती जानै लाग्यो” भन्दा ऊ दुःखित हुन्छ । ऊ कहिले बेलायतमा बसेकोमा आनन्दित छ भने कहिले एक्लो भएकामा दुःखित छ । बेलायतमा बसेर बिताए पनि उसको मन नेपालमा छ । यही द्वैध चरित्र र विभाजित मानसिकताकै कारण डायस्पोरामा म पात्र छटपटिरहेको छ भन्ने तथ्य यस कथाले स्पष्ट पार्दछ । नेपालमा हुँदा बेलायतको आकर्षण र कमाइ अनि बेलायतमा हुँदा नेपालको तरुल, माघेसङ्क्रान्ति, सिस्नुको सम्भ्रनाले यहाँ दोहोरो मानसिकता उब्जिएको छ :

तिमीलाई कुर्दा कुर्दा गरें, खै आइनौ त

आज माघेसङ्क्रान्ति, तरुल खायौ ?

लोडसेडिङको मारमा परे है ...

म त गएँ है ... बत्ती जानै लाग्यो रे ।

यो बाक्लो हुस्सु लागेको त माघेसङ्क्रान्ति रहेछ र पो ।

ओभरकोट लगाए पनि चिसो स्याँठले हिकार्उँदा

सिस्नाले हिकार्एभैँ लाग्छ (राई, २०६८: ५८)

म पात्र आफ्नो डायस्पोरिक जीवन बेलायतमा बिताए पनि उसको मानसिकता नेपाल बसाइका स्मरणले उसको शरीर बेलायतमा छ भने मन नेपालमा पुगेको देखिन्छ । यही द्वैध चरित्र र विभाजित मानसिकताका कारण यहाँको डायस्पोरिक जीवन छटपटिएको देखिन्छ । यस कुराको उद्घाटन गर्न ‘आज’ कथाकी म पात्र सफल देखिन्छे । यी सम्पूर्ण कुरालाई हेर्दा कथामा रहेको म पात्रको स्थान मात्र विभाजित नभएर मानसिकता पनि विभाजित देखिन्छ ।

‘स्टाफ रुम’ कथामा पनि पात्रको विभाजित मानसिकता पाइन्छ । यस कथामा म पात्रले बेलायतमा पुगेर पनि सुख शान्ति प्राप्त गर्न सकेकी छैन । यसको मुख्य कारण भने त्यहाँ भौतिक र बाह्य रूपबाट सान, मान देखाए पनि नेपालमा जति प्रशंसित भए पनि ऊ भित्रभित्रै असन्तुष्ट हुनु हो । ऊ बेलायतमा प्रवेश गरेपछि बैङ्क सिफ्टमा काम गर्छे भने उसको लोग्ने सेक्युरिटी कम्पनीमा काम गर्छे । म पात्रकी छोरी जन्मिएकी छ । ऊ नौ महिनासम्म काम गर्न गएकी छैन । ऊ नौ महिनापछि काममा जाँदा उसले बच्चा उसको लोग्नेलाई घरमा छोडेर गएकी छ तर

उसको शरीर अफिसमा भए पनि उसको मन घरमा भएकी बच्चीको चिन्ताले सताएको छ । त्यसैले बच्चा नहुन्जेल लोग्नेको माया प्यारो लाग्छ भनेर सुखद जीवन बिताउने म पात्रको बच्चा जन्मेपछि संसारमा सन्तान भन्दा प्यारो वस्तु अरु केही नभएको कुराको अनुभूतिले उसमा द्वैध मानसिकताको विकास भएको देखाउँछ :

“हप्तामा दुई दिन म काममा आउनु र बाउले बच्चा घरमा हेर्न हामीलाई बराबर पीडा भएको छ । मानसिक र शारीरिक दुवै । लोग्नेको माया नै प्यारो लाग्ने मलाई, अब संसारमा मेरी सानी छोरीभन्दा प्यारो अर्को केही, कोही नै छैन । ऊसँगको मेरो जोडिएको मायाको ठाउँ छोरीले अलि पर निककै पर धकेलेकी छ” (राई, २०६८: ६३) ।

म पात्रले जागिर खान जाँदा लोग्नेलाई घरमा बच्चा छोडेपछि उसको मानसिकतामा पहिला लोग्ने प्यारो र पछि संसारमा अरु कसैको र केही, कोहीभन्दा प्यारी छोरी भएको विभाजित मानसिकता देखिन्छ ।

तीस वर्ष सँगै बिताएकी म पात्रको लोग्नेको अचानक मृत्यु हुन्छ । ऊ आफ्ना घरपरिवार सम्पूर्णलाई छोडेर जान्छ । त्यसैले म पात्र आफ्नो जीवन उसकै लागि बिताउने भन्छे तर उसको कान्छो छोरा आमाको खुसीका लागि एउटा असल मान्छे आउनु स्वीकार्य हुने कुरा गर्छ तर विवाह गरेका छोरा छोरीले भने बुवाको अस्तित्वको लागि त्यो स्वीकार गर्दैनन् । यसै द्विधामा म पात्र विवाह गर्ने नगर्नेको द्वैध मानसिकता देखिन्छे :

मलाई मनमा लागिस्केको छ बाँकी जीवन एकलो र रिक्तो बिताउन चै छैन ... उसले मेरो एकाकी जिन्दगी देखेर आमा तपाईंको खुसीका लागि तपाईंको जीवनमा केही असल मानिस आएमा सोच्नु होला, मलाई मान्य हुनेछ ... ।

तर मेरा अरू ठूला छोरी र छोरा ... उनीहो बाउको अस्तित्व मैले मेटाएको हेर्न चाहँदैनन्(कति धेरै साँचेको थियो, धेरै चाहना र योजना ... रिटायर्ड लाइफको लागि । तर त्यो चाहना उसको सँगै लगेर त गयो, पीडाचाहिँ सबै मलाई छाडेर । जे गरौं, जे सोचौं उसले भनेको बोली गुन्जन्छ । आउने साल म होलिडे मान्न र आफन्त भेट्न जमाइका जान्छु ... त्यो बेलामा कुनै त्यस्तो मानिस जसले मलाई बुझ्न सक्छ, न कि मैले उसलाई बुझ्नु परोस् (राई, २०६८: ६४ - ६५) ।

यहाँ म पात्रले आफ्नो लोग्नेसँग बिताएका दिन स्मरण गरेकी छ भने उसको मृत्युपछि अर्को जीवनसाथी सोचन तयार भएको स्थिति देखिन्छ । ऊ शारीरिक रूपमा लोग्नेको मृत्युपछिको एकलो जीवनमा छे भने उसको मानसिकताले अर्को जीवन साथी स्वीकारिसकेको छ र आउने साल आफन्त भेट्न जाँदा उपयुक्त मानिस पाएमा स्वीकार गर्ने निर्णयमा पुग्ने जस्तो द्वैध चारित्रिक

मानसिकतामा ऊ देखिन्छे । यही द्वैध चरित्र र विभाजित मानसिकता कारण यहाँको डायस्पोरिक जीवन छटपटिएको देखिन्छ ।

‘अपोलो पवनिर’ कथामा बेलायत पुगेकी म पात्र द्वैध मानसिकतामा देखिन्छे । आर्थिक अभावका कारण मानसिक रूपमा ग्रसित रहेकी म पात्र बेलायतमे भएर पनि सुखी बन्न सकिदैन र घर परिवार सम्झन्छे । बाटामा बस स्टपमा भेट भएकी हल्यान्डेली क्रिस्टिनासँगको भेटमा परिचयको आदान प्रदानका क्रममा म पात्रले “नेपाली हुँ” भन्दा क्रिस्टिनालाई नेपाल देशको बारेमा थाहा भएको तर नेपाली वीर गोर्खालीको बारे थाहा नभएको थाहा पाउँदा उसको मानसिकताले वीर गोर्खालीले गरेको योगदानको कदर नभएको ठानेको छ । यसरी बेलायतमा गोर्खालीले एकसय अठ्ठानव्वे वर्षसम्म पुऱ्याएको योगदानबारे त्यहीं वर्षौं बिताउनेलाई पनि थाहा नभएको थाहा पाउँदा उसलाई जन्मभूमिको स्मरण भएको छ । म पात्रको शरीर बेलायतमा छ भने उसको मन नेपाल र नेपालीमै टाँसिएको देखिन्छ ।

“उसलाई नेपाल भन्ने देशको बारेमा थाहा छ, तर नेपालीको वीर गोर्खालीको बारेमा थाहा छैन । मेरा बा गोरखा, हडकडसँग गहिरो नाता छ भन्दा उसका आँखीभौ जुरुक्क उठे” (राई, २०६८: ६८ - ६९) ।

बेलायत बसाइमा उसले सुखको अनुभूति गर्न पाएकी छैन । सुख सुविधाको सम्पन्न ठाउँ बेलायतमा समेत आफ्नो पुर्खाको योगदानको मर्यादाको अभावले उसको मानसिकतामा चिन्ता, त्रास र अपरिचयबाहेक केही प्राप्त भएको छैन । ऊ अनेक दुःख सहन सक्छे तर नेपाल फर्कन चाहँदैन । बेलायतमा बसेर पनि नेपालीमा नेपालीका कथा लेख्नुले बेलायतको भन्दा नेपालप्रति भुकाव रहेको र नेपाल फर्कन नचाहनुले बेलायतप्रतिको लगाव अभै रहेको द्वैध मानसिकतालाई प्रकट गर्दछ । यही द्वैध मनस्थितिले उसको जीवन अन्योलग्रस्त रहेको देखाउँछ ।

‘काम’ कथामा टेक्ला र म पात्र (जया) ले बेलायत पुगेर पनि सुख-शान्ति प्राप्त गर्न सकेका छैनन् । यसको कारण हो - त्यहाँ भौतिक र बाह्य रूपबाट कारमा सान, मान देखाए पनि नेपालमा जति सम्मान नहुनु । अरूलाई देखाउनका लागि उनीहरू कारमा यात्रा गर्छन् । काम गर्दा हप्तामा एकदिन इभिनिड छुट्टी मनाउन सोचेका टेक्ला र जयाले अनेक योजना बनाएका छन् । उनीहरू आरामको स्वास फेर्ने सोचमा छन् तर मेनेजरले थोरै कर्मचारी भएकाले इभिनिडमा काम गर्नु पर्ने भनेकाले उनीहरू पैतालीस मिनेटको समय मात्र एँसेलु (बेरी) टिप्न गएका छन् । उनीहरूले बेलायतमा काम गरेकोमा आनन्द मानेका छन् भने हप्तामा एकदिन पनि बिदा मनाउन नपाएर घरको काम, करेसा बारीको गोडमेल गर्न नपाउनुका साथै खाना पकाएर खानसम्म नपाउँदा दुःखित भएका छन् । यही द्वैध क्रियाकलाप र विभाजित मानसिकताकै कारण यी दुई डायस्पोरिकहरू छटपटिएको कुरालाई यस कथाले देखाएको छ । नेपाल बस्दा बेलायतको आकर्षक

कमाइ र बेलायतमा प्रवेशपछि नेपालका गाउँ, घर, आफन्तको सम्भनाले यस्तो दोहोरो मानसिकता सृजिएको देखिन्छ ।

“जिन्दगीका साना साना खुसीहरू पनि धेरै महत्त्वपूर्णका हुन्छन् । केही क्षण अगाडिसम्म उनी घरेलु कामको योजनामा थिइन् तर अहिले निस्फिक्री यी स्वतन्त्र रूपमा मौलाएका जङ्गली बेरीहरूका भ्याडहरूमा डालीडालीमा खेलि रहेछन् उनका औलाहरू” (राई, २०६८ : ७४) ।

यहाँ म पात्र र टेक्लामा पाइने विभाजित मानकिसताका कारण डायस्पोरा जीवन छटपटिएको देखिन्छ । यस कुराको उद्घाटन गर्न ‘काम’ कथाका पात्रहरू सफल भएका देखिन्छन् । यसले डायस्पोरिक जीवनको उद्घाटन गर्न सहयोग पुगेको छ । यी सम्पूर्ण तथ्यलाई हेर्दा कथामा रहेका पात्रहरूका स्थान मात्र विभाजित नभएर मानसिकता पनि विभाजित भएको देखिन्छ ।

३.२.३ द्वैध सांस्कृतिकता

आफ्नो र परादेशीय संस्कृतिले बारम्बार भक्क्याउनुलाई डायस्पोरिक चेतनासँग सम्बन्धित पक्ष मानिन्छ । बिरानु मुलुकमा बस्नुपर्दा आफ्नो निजी पहिचान देखाउन आफ्नो संस्कृतिको सुरक्षाका लागि मानिस त्यतिकै गम्भीर भएको हुन्छ । ऊ विश्वव्यापी संस्कृतिबाट पनि प्रभावित रहेको हुन्छ र आफ्नो संस्कृतिबाट पनि । यस्तो अवस्थामा आफ्नो संस्कृति परित्याग गर्न पनि नसक्नु र पूर्ण रूपमा त्यहाँको संस्कृतिलाई वरण गर्न पनि नसक्नु नै द्वैध सांस्कृतिकता हो ।

‘बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा’ की हिस्सीमा आफ्नो संस्कृतिप्रतिको मोह रहेकै देखिन्छ भने उसले बेलायतको संस्कृतिलाई पुरै वरण गर्न सकेकी पनि छैन । उसमा घरपरिवारको सम्भना र डायस्पोराको मोह बराबर नै रहेको छ । नयाँ संस्कृति वरण गर्दा उत्पन्न भय र चिन्ताले हिस्सी पिल्सिएकी देखिन्छे । बेलायतको वातावरणमा घुलमिल हुनु र आफ्नो देश, आफन्तको मायाले पनि सताउनु जस्ता द्वैधता नै हिस्सीको चिन्ताको विषय हो ।

‘रूप’ कथाकी रूक्सनामा आफ्नो संस्कृतिप्रतिको मोह रहेकै देखिन्छ भने उसले बेलायतको संस्कृतिलाई वरण गर्न सकेकी पनि छैन । छोराको सम्भना र डायस्पोरी मोह बराबर नै रहेको छ । नयाँ संस्कृति वरण गर्दा उत्पन्न लाग्नेको बिछोड, उसको डिपेन्डेन भिसामा आएकोमा चिन्ताले रूक्सना पिल्सिएकी देखिन्छे । बेलायतमा ग्रीन कार्ड पाउन केही समय त्यहाँ बस्नुपर्ने बाध्यता छ भने आफ्नो छोराको स्मरणले पनि उसलाई सताएको छ । आफ्ना परिवार, आफन्त जनको स्मरण र लन्डनमा गएपछि लाग्नेले रूक्सनाप्रति गरेको व्यवहार, घर, भाडा, दैनिक खर्च, नेपालमा छोराको फी तिर्न पठाउने पैसाको लागि काम गर्दा देखिने द्वैधता नै रूक्सनाको पीडाको विषय हो ।

“छोरा वर्ष दिनको छाडेर आएकी... अब त बोल्दिनँ... सबैका ममीहरू स्कूलमा लिन आउँछन् । ...घरभाडा तिर्ने बेला भो फोन गर्छु,...। आफ्नो भिसा थप्ने बेलामा त भनै यसको हजारभन्दा माथि पुग्छु” (राई, २०६८:८) ।

‘प्लेनकी केटी र टेक्ला’ कथाकी टेक्लामा आफ्नो श्रीलङ्कन संस्कृतिप्रतिको मोह रहेकै छ भने लन्डनको संस्कृतिलाई वरण गर्न सकेकी पनि छैन । आफ्नो श्रीलङ्का देश स्वर्ग ठान्ने टेक्लाको सम्भना र डायस्पोरिक मोह बराबर जस्तै छ । नयाँ संस्कृति वरण गर्दा उत्पन्न विविध सङ्घर्षपूर्ण जीवन र त्यसका समाधानमा उत्पन्न विभिन्न बाधा, अडचन, चिन्ताले टेक्लामा द्वैध संस्कृतिकता देखिन्छ । कथाकी अर्की पात्र प्लेनकी केटी घरायसी कामको लागि खाडी मुलुक पुगेकी छ । उसलाई आफूले सोचेको काम, कामदारको सुरक्षा, मालिकनीको व्यवहारले सताएको छ । आफ्नो लोग्ने, छोरा, छोरी र देशको स्मरणमा प्लेनकी केटी दुःखी देखिने द्वैधता नै यी दुई पात्रको द्वैध सांस्कृतिकता हो ।

“पैसै पैसाको रासमा बस्नेलाई मानव पसिना रगत र आँसुमा रती पनि मन पग्लदैन । आफ्नै जस्तै सन्तान र घरपरिवार छाडेर थोरै ज्यालामा आफ्नो ज्यान बेचेकी छ भन्ने सोचिदैन, नोकरलाई मानवताको आँखाले हेर्दैन” (राई, २०६८:१२) ।

प्लेनकी केटीमा पाइने द्वैध सांस्कृतिकता उसले व्यक्त गरेका अभिव्यक्तिबाट स्पष्ट देखिन्छ । डायस्पोरा विभिन्न सन्दर्भमा द्वैध नै रहन्छ, हो र होइनको द्वन्द्वतामा नै समय बितेको हुन्छ । टेक्लाले लन्डनमा घर बनाउन त्यहीँ काम गरी चालीस वर्ष बिताएकी छ भने रिटायर अवधिका लागि श्रीलङ्कामा सानदार बंगला किनेकी छ । आफ्नो अन्तिम जीवन त्यहीँ बिताउन चाहन्छे । यसले पनि उसको मानसिकतामा द्वैध सांस्कृतिकता देखिन्छ ।

‘क्रिसमस डे’ कथाका रिना र मेन्सामा आफ्नो संस्कृतिप्रतिको मोहको स्थिति देखिन्छ भने बेलायतको संस्कृतिलाई वरण गर्न नसकेको पनि देखिन्छ । उनीहरूमा घरपरिवारको सम्भना र डायस्पोरिक मोह बराबर नै रहेको छ । नयाँ संस्कृति वरण गर्नुपर्दा उत्पन्न भय र चिन्ताले रिना र मेन्सा पिल्सिएका देखिन्छन् । रिना बेलायतमा ‘क्रिसमस डे’ मनाएर टर्कीको मासुको कल्पना गर्न पुग्छे । टर्कीको मासु देखेर रिनालाई नेपालमा भएका गिद्धको सम्भना आउँछ, खेतमा मरेका गाईवस्तु सिनो लुछेको स्मरणले नेपाली संस्कृतिलाई झल्काउँछ ।

टर्कीको सम्भना हुनासाथ, गिद्धको सम्भना आउँछ, खेतमा मरेका गाईवस्तुलाई भगडा गर्दै सिनो लुछेको झलझली आउँछ । हो त्यसैले महत्त्वपूर्ण टर्की मेरो क्रिसमस सपिड लिस्टमा पर्दैन । ...मेरो साथी... यसपालि ठूलो टर्की तयार पाउँछु । क्रिसमसमा हामी मज्जाले वाइनसँग टर्की खाँदै बिदा मनाउनुपर्छ । म उसको भनाइ भुइँमा खस्न नपाउँदै

मेरो मनको टर्की उडेर गिद्धमा परिणत भइसकेको जानकारी गराउँछु । ऊ रिसले रन्थनिन्छ (राई, २०६८: १५-१६) ।

त्यसै गरी मेन्सा बेलायतमा भए पनि आफ्नो अफ्रिकाको विभिन्न परिवेशको स्मरण गर्छे । उसको यो द्वैधता नै चिन्ताको विषय बनेको देखिन्छ ।

डायस्पोरा विभिन्न सन्दर्भमा द्वैध नै रहन्छ, डायस्पोरिकहरूका मानसिकता विभाजित, भग्न वा द्वैध बन्न पुग्छन् । उनीहरूको स्मरण द्वैध सांस्कृतिक बन्दछ । प्रस्तुत साक्षमा पनि मेन्सालाई टर्की उसको संस्कारमा उपयुक्त नै भए पनि रिनालाई भने अस्वीकार्य छ । यो स्थिति भनेको नै द्वैध सांस्कृतिक विभिन्न डायस्पोरिक समुदायले भोगेको यथार्थ परिणाम हो ।

‘घात’ कथाका सोफी र साकिबमा आफ्नो सांस्कृतिकप्रतिको मोह रहेकै देखिन्छ भने बेलायती सांस्कृतिलाई पनि वरण गर्न नसकेको स्थिति छ । उनीहरूमा घरपरिवारको सम्भन्ना र डायस्पोराको मोह बराबर नै रहेको छ । नयाँ सांस्कृतिक वरण गर्दा बेलायतमा सोफी र साकिबको सम्पर्क हुन्छ । एक आपसमा विवाहको प्रस्ताव राख्न पुग्छन् भने अर्कोतिर साकिब कर्तव्य ठानी बूढीआमाको मुहार हेर्न ढाका गएको छ । त्यहाँ पुगेपछि परिवार र आफन्तले बिहेको प्रस्ताव राख्दा आफूले हीराको औँठी लगाइदिएर बिहेको प्रपोज स्वीकार गरेकी सोफीलाई स्मरण गर्न पुग्नुले द्वैध सांस्कृतिक मानसिकता स्पष्ट हुन्छ । बेलायतमा सोफीसँग प्रपोज स्वीकार पनि गरेको अनि आफ्नो संस्कार बमोजिम घरपरिवार, आफन्तले देखाएका केटीका बारेमा आफ्नो जीवनको कल्पना पनि गर्दै गरेको साकिबले व्यक्त गरेको यो अभिव्यक्तिबाट द्वैध सांस्कृतिक स्पष्ट हुन्छ :

“खुदाको कसम । अबै तिमीलाई नै माया गर्छु । स्वार्थी नै किन नहो तिमी । तर... अब मेरी आमाको लागि, उनैले रोजेकी, उनकै बुहारी बिहे गर्छु” (राई, २०६८:३१) ।

साकिबको द्वैध सांस्कृतिक प्रस्तुत भएको छ । सोफीले प्रपोज फिर्ता गरे तापनि माया गर्छु भनेर दुःख व्यक्त गरेको पाइन्छ भने अर्कातिर आमा तिमीले रोजेकी केटी उनकै लागि बिहे गर्छु भन्ने अभिव्यक्तिले साकिबको द्वैध सांस्कृतिक स्पष्ट हुन्छ । उसको एकलकाँटे र आफैँमा हराएको देखिनु पनि यसैको पीडा हो ।

‘दर्सिनदुङ्गा र चकमक’ कथामा रिसेप्सनिष्ट र पेसेन्टमा आ-आफ्नो सांस्कृतिकप्रतिको मोह रहेको देखिन्छ भने उनीहरूले बेलायती सांस्कृतिलाई वरण गर्न सकेका पनि छैनन् । घरपरिवारको सम्भन्ना र डायस्पोरा मोह बराबर नै रहेको छ । नयाँ सांस्कृतिक वरण गर्नुपर्दा उत्पन्न भय र चिन्ताले उनीहरू पिल्सिएको देखिन्छन् । रिसेप्सनिष्ट बेलायतमा बस्नु रूचाउनुपर्ने अनि आफ्नो जन्मभूमिको स्मरणले सताएको छ ।

त्यसै गरी यस कथाको पेसेन्टमा पनि द्वैध स्मरण भएको देखिन्छ :

“छोरा डाक्टर भयो, इन्जमेन्ट भयो, बिहे स्पेनमा गएर गर्ने” (राई, २०६८:३४) ।

आफ्नो पुख्यौली भूमिको ममत्वले थिचिरहेको छ भने बेलायतलाई पनि छोड्न नसकेको स्थिति देखाउँछ । ऊ शारीरिक रूपमा बेलायतमा भए पनि मानसिक रूपमा त्यही बेलायतलाई कुनै परिस्थितिमा ठीक त कतै बेठीक रूपमा लिन्छ । उसले छोराको विवाहको इन्जमेन्ट बेलायतमा गरेर खुसी हुन्छ र फेरि विवाह गर्न भने त्यहाँ अस्वीकार गरी आफ्नै जन्मभूमि स्पेनमा गर्ने निर्णयमा पुग्ने जस्तो द्वैध चारित्रिक संस्कृति कथामा प्रकट भएको अभिव्यक्तिले पुष्टि हुन्छ ।

आफ्नो संस्कृति पूर्ण रूपले छाड्न पनि नसक्ने र पूर्णरूपमा त्यहाँको संस्कृतिलाई वरण गर्न पनि नसक्ने द्वैध स्थिति उसमा हुनु द्वैध सांस्कृतिकता हो । त्यो नै डायस्पोरिक लेखनमा पात्रका मानिसकतामा पर्ने द्वैध सांस्कृतिकताको चित्रण हो ।

‘डानियल’ कथामा फेसाडमा आफ्नो संस्कृतिप्रतिको मोह रहेकै स्थिति देखिन्छ भने बेलायतको संस्कृतिलाई वरण गर्न सकेकी पनि छैन । घरपरिवारको सम्भन्ना र डायस्पोराको मोह बराबरै छ । नयाँ संस्कृतिको वरण गर्नुपर्दा उत्पन्न भय र चिन्ताले फेसाड पिल्सिएकी देखिन्छे । ऊ बेलायतमा डानियलको सम्पर्कमा पनि रहन्छे अनि उसको अफिसमा आएको अर्को सुन्दर केटाको प्रेम प्रस्ताव स्वीकार गरी डानियललाई भने तिलाञ्जली पनि दिन्छे । अर्को उसकी बाल्यसाथी लुलुको स्मरण र उता प्रेमीको मायामा देखिने द्वैधता नै उसको द्वैध संस्कृतिको स्मरण हो । डायस्पोरिक जीवनका भोगाइमा फेसाडले बर्थ डे मनाउनु केक काट्नु तर उपहार उधारो भन्नुले यस कथामा द्वैध संस्कृति व्यक्त गरेको पाइन्छ :

“अरू कोठाका सबै साथीलाई पनि निम्ता गरेर उसको बर्थ डे केक काटियो । केक त काटियो तर उपहार त उधारो पो हुने पत्थो है !” (राई, २०६८: ८-७) ।

कथाकी अर्की पात्र लुलु जो फेसाडकी बालसखा हो । ऊ बेलायत पुगेपछि द्वैध मानसिकताबाट छटपटिएकी देखिन्छे । फेसन डिजाइनर लुलु कामको सिलसिलामा सिङ्गापुरबाट होलिडे वर्किङ्ग भिसामा दुई वर्षको लागि लन्डन पुगे पनि उसको खुबी अनुसारको काम नपाएर क्याफे र रेष्टुरेन्टमा काम गर्न बाध्य हुन्छे । यसबाट पनि उसको मानसिकता विभाजित भएको देखिन्छ । ऊ सुरुमा मेक्सिकन प्रेमी कालो भए पनि स्वीकार गरेर खुसी छे भने उसैसँग विभिन्न देश घुम्न गएकी लुलु सन् २००५ मा कालो छाला भएको कारण एक युवकलाई उसकी प्रेमिकाकै अगाडि हत्या गरेको देखेपछि उसको मनमा त्रासदी छाउन पुग्छ । त्यस घटनाको केही समयपछि उसले गोरो सुन्दर प्रेमीलाई स्वीकारी कालोलाई परित्याग गरेर स्वसंस्कृतिको स्मरण गरेकी छ :

“ऊ त कालो छ । उसले धेरै पटक हप्काएको छ । ...यत्री भए ठूलो स्वरले कसैले हप्काएको छैन । ...म सायद ऊसँग अब रहन्न होला । हुन त ऊ मेरो पहिलो प्रेमी हो, माया कति छ कति । तर कुनै बेलाको उसको व्यवहारले मैले उसलाई त्याग्ने विचार गरें” (राई, २०६८: ५०) ।

लुलुको उसले जीवनसाथी बनाउँदा पाइने विभाजित मानसिकतामा द्वैध संस्कृति देखिन्छ । लुलु र फेसाड उनीहरूका प्रथम प्रेमीलाई माया लाग्छ पनि भन्छन् भने अर्कोतिर उनीहरूले चोट पुऱ्याएकाले कालाको ठाउँमा गोरा जीवनसाथी पनि स्वीकार गर्न चाहन्छन् । यसले पनि उनीहरूको अस्पष्ट र विचलित संस्कृतिलाई देखाउँछ । फेसाड डानियलसँग भन्छे :

“डानियल । तिमी अर्को भिक्टिम भयो । कालो छाला हुनामा दुःख नमाने है” (राई, २०६८: ५१) ।

‘आज’ कथामा हबिबमा आफ्नो संस्कृतिप्रतिको मोह भएको स्थिति देखिन्छ भने बेलायतका संस्कृतिलाई पूर्णरूपले वरण गर्न सकेको पनि छैन । उसमा घरपरिवारको सम्भना र डायस्पोरिक मोह बराबर देखिएको छ । नयाँ संस्कृतिको वरण गर्दा जेनीसँगको प्रेमको सम्बन्ध र घरपरिवारले रोजेकी केटीसँग विवाहको द्वैध संस्कृतिले उसको मानसिकता पिल्सिएको देखिन्छ । बेलायतमा जेनीको सम्पर्कमा रहन पनि पर्ने अनि उसको जन्मभूमिमा उसकी आमाले रोजेकी केटीसँग विवाह गर्न बङ्गलादेश पनि फर्किने उसको यो द्वैध मानसिकता हो । उसको मानसिकतामा बेलायतमा बिताएका दिनमा जेनीलाई जीवनभरिको लागि विवाह गर्न प्रस्ताव राखेको छ भने उता जन्मभूमिमा आमाको इच्छाअनुसार विवाह गर्न फर्किनुले उसको द्वैध संस्कृतिको द्वैध संस्कारमा विभाजित मानसिकतालाई पनि देखाउँछ । डायस्पोरिक जीवनमा हबिबले जेनीप्रति गरेको प्रेम इच्छित भूमिको संस्कृति हो भने उसकी आमाले रोजेकी केटी बिहे गर्नु जन्म भूमिको संस्कृति हो ।

हबिब लन्डनबाट... फर्कियो... बिहेको लागि...

तर अब आमाको कुरा काट्न पनि चाहँदैन ।

..तिमी आखिर छोटो समयको लागि मात्रै बिहे

गर्ने त हो नि !

तिम्रो अन्तर्मनका, रेडिमेड/डिभोर्स पेपर पढेर

तस्यो क्यार !... उसले त लाइफलङ्ग बिहे

चाहेको हो । नौलो संसारमा नयाँ सुखी घरबार

बसाउन, (राई, २०६८: ५९) ।

हबिबकी प्रेमिका छोटो समयसम्म विवाह गर्ने मनसायमा छे भने केही समयपछिको लागि डिभोर्स पेपर तयार गरेकी छ । उसको प्रेमीसँग लामो समय जीवन बिताएर नयाँ घर पनि नबनाउने सोचमा छ भने अर्कातिर उसको प्रेमिले उसकी आमाले चाहेकी केटी बिहे गर्ने सूचना प्राप्त गरेपछि उसको मानसिकतामा उसको अभाव महसुस गरी द्वैध संस्कृति स्मरण भएको देखिन्छ । यसबाट उनीहरूको अस्पष्ट र विचलनयुक्त संस्कृति व्यक्त भइको देखिन्छ । त्यहाँ द्वैध मानसिकता मात्र नभएर डायस्पोरिक जीवनमा संस्कृति पनि द्वैध भएको देखिन्छ ।

‘स्टाफ रूम’ कथामा म पात्रमा आफ्नो संस्कृतिको मोह छ भने बेलायतको संस्कृतिलाई पनि पूर्ण रूपले वरण गर्न सकेकी छैन । उसको विवाह भएको लगभग तीस वर्ष सँगै बसेर नेपाली संस्कृति अनुभव गरेकी छ तर तीस वर्षपछि अचानक उसको मृत्यु भएपछि अर्कोसँग विवाह गर्ने मनसायमा छे । म पात्रको मानसिकता तीस वर्ष बिताएको लगभग र उसका मृत्युपछि अर्को लगभग चाहना गर्नुले नेपाली संस्कृति र बेलायतको पाश्चात्य संस्कृतिको द्वैध संस्कारमा विभाजित मानसिकतालाई देखाउँछ । ऊ भन्छे :

म आजसम्म त उसकै सम्झनामा बसिरहेछु, तर के नै फाइदा छ र मलाई उसको अनुपस्थितिमा म उसको सम्झनामा धुमधुमती एकलै बस्ता ? मेरा आफन्त र साथीहरू टाढा भै रहेछन् । मैले महसुस गर्न थालिरहेछु । आउने साल म होलिडे मान्न र आफन्त भेट्न जमाईका जान्छु यदि त्यो बेलामा कुनै त्यस्तो मानिस जसले मलाई बुझ्न न कि मैले उसलाई बुझ्न परोस् (राई, २०६८: ६५) ।

म पात्र उसका कान्छो छोराको मनसाय अनुसार विवाह गर्ने विचारमा छे भने उसका अरू बिहे गरेका छोरीले बाउको अस्तित्व मेटिने भएकाले अर्कोसँग विवाह नगर्न भनेकाले विवाह गर्ने कि नगर्ने मनसायको बीचमा द्वैध संस्कृतिमा पिल्सिएकी छ । ऊ एकातिर मृत्यु भएको लगभगसँग बिताएका दिन सम्भेर दिन बिताएकी छु भन्छे भने अर्कातिर एकलो भएकाले उसको मानकितामा आउने वर्ष अर्को बिहे गरेर अघिल्लो लगभगको अभाव पूर्ति गर्ने भन्ने द्वैध संस्कृति अपनाउन खोजेको देखिन्छ ।

‘स्टाफ रूम’ कथामा द्वैध मानकिता मात्र नभएर म पात्र द्वैध संस्कृतिमा विभाजित भएको देखिन्छ । यो नै म पात्रका माध्यम अस्पष्ट र विचलन संस्कृति भएको देखिन्छ ।

३.२.४ अतीतमोह

डायस्पोरिक जीवन भोगाइका क्रममा अतीतको स्मरण गर्नुले क्षणिक नै भए पनि सन्तुष्टि हुन्छ । वर्तमानमा व्यतीत भइरहेको जीवन कष्टकर र जटिल भएको तथा भविष्यमा पनि अनिश्चित तथा भयावहपूर्ण रहने अनुभूत गर्दै अतीतको स्मरणले आफ्नो माटोले दिएको आनन्दको अनुभूति गर्दै वर्तमान जीवन भोगाइमा देखिएका जटिलतालाई बिसर्ग पुग्दछ । यसरी अतीतप्रतिको संस्मरणमा मूल थलोको संस्कार, संस्कृति, भाषा, इष्टमित्र, आफन्तजन, समाज र समुदाय बारम्बार स्मरणमा आइरहन्छन् । शरीर अर्कै मुलुकमा भए पनि मन भने आदिम थलोमा हुनु अतीतको मोह हो ।

‘बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा’ कथामा जीवनमा दुःखको क्षण आउँदा वा विचलित हुँदा हिस्सीलाई अतीतको स्मरणबाट त्यो क्षणलाई बिसर्ग आनन्द प्राप्त हुन्छ । अतीत पीडादायी भए पनि पछि सम्झँदा, भ्रमको आउँदा त्यो मुक्तिको साधनजस्तो लाग्छ । भुन्डिएर यात्रा गर्दा

हिस्सीले नेपालमा यात्रा गर्दा गाउँतिर जाने भीड बसमा आफूले भुन्डिएर यात्रा गरेको सम्भेकी छ :

“गाउँतिर जाने भीड बसका ढोकामा उभिएर, छतमा टाँसिएर, भयालमा भुन्डिएर यात्रा गरेको इमेज आउँछ मलाई” (राई, २०६८: २)।

नेपालको गरीबी र बाध्यताको स्मरण गर्दै बेलायतमा गएपछि आफूलाई कमल राधियाले गरेको मित्रताको प्रस्ताव अस्वीकार गरेकोमा पाँच वर्षको बेलायत बसाइको अवधिमा विभिन्न राजकुमारसँग प्रेम गरे पनि हिस्सीको दिलमा कमलको माया नै खड्किरहेको पाइन्छ। उसलाई जीवनमा कमलको जस्तो मायाको मुटु बोकेको राजकुमार कोही नपाएको र अझै उसको मुटुमा कमलको लागि खाली ठाउँ भएको अतीतको मोह यस स्मरणमा व्यक्त गरेको पाइन्छ :

पढाइको क्रमसँगै लन्डन बसाइ लम्बिँदै गए एक, दुई, तीन गर्दै पाँच वर्ष जति। ती समयमा निक्कै जना राजकुमारहरू आएर राज गरे हिस्सीको दिलमा तर किन किन खड्किरह्यो कमल राधियाको माया हिस्सीलाई अहिले उनलाई चिच्याएर कराउन मन लागेको छ, “कमल, मैले तिम्रो जस्तो मायाको मुटु बोकेको राजकुमार कोही भेटिनँ, के अझै पनि मेरो लागि ठाउँ खाली छ। तिम्रो मनभित्र (राई, २०६८: ५)।

कथामा पूर्वस्मृतिमा हराएका पात्रको मानसिकता भने चित्रित छैन। हिस्सीले यात्रा गर्दा देखिएका दृश्य, गाडीको भीड, ट्रेनमा सिट नहुनु आदि सम्पूर्ण परिवेशले नेपाली परिवेशका अतीतलाई स्मरण गराइएको पाइन्छ। कथामा यात्रा क्रममा देखिएका परिवेश बेलायती समाजका भए पनि हिस्सीका मानसिकतामा नेपालमा हुँदाका दिनमा उसले भोगेको अतीतको सम्झना वा मूलबाट स्थायी रूपमा टाढिन नसकेको अभिव्यक्ति ‘बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा’ कथामा हिस्सी र कमल पात्रले आत्मालाप वा संवादमा व्यक्त गरेका शब्दबाट पुष्टि भएको पाइन्छ।

‘रूप’ कथामा जीवनमा दुःखको क्षण आउँदा वा विचलित हुँदा रूक्सनालाई अतीतको स्मरणबाट विर्सेर आनन्द प्राप्त हुन्छ, अतीत पीडादायी भए पनि पछि सम्झँदा, भक्तिको आउँदा त्यो मुक्तिको साधनजस्तो लाग्छ।

तिमी, भियनाको अँध्यारो बङ्गरमा सातसात जना सन्तान, आफ्नै छोरीलाई जन्माउन लाउने अपराधी बाउभन्दा कम सजायका भागीदार चाहिँ होइनौं है ।

कसरी विर्सन सकिन्छ त्यसतरी कसम खाएर गरेको बिहे ?... जग्गे राखेर, त्यतिका इष्टमित्रहरूका अगाडि... मन पराएको फोटोसँग बिहे गरेर घरजम गरेको । ...गाउँबाट काठमाडौँमा आएर सङ्घर्ष गरेर घरबाट बसाएको घरको रमाइलो वातावरण थियो ।
आमा हुने सौभाग्य छोरो जन्मेर भयो । त्यो साइनो टुटाउनै आएको त थिएन नि बेलायत (राई, २०६८: ६) ।

कथाकी रूक्सनाले आफ्नो लोग्नेसित बिताएका जीवनका सुन्दर क्षणहरू पनि स्मरण गरेकी छु भने छोरालाई स्याहार, माया गर्न नपाएको पीडाको आकलन पनि गरेकी छु । अतीत मोह नै डायस्पोरामा मान्छेलाई छोपिरहने उदासी, एकाकीपन र विरक्तिबाट मुक्ति भएर चैनको सास फेर्न वा निरन्तर क्रियाशील पारिराख्न घघच्याउने शक्ति हो ।

‘प्लेनकी केटी र टेक्ला’ कथामा सहकर्मी साथीहरू र टेक्लासँग बेलायतमा हप्ता दिनपछि भएको बेला टेक्ला पात्रले चालीस वर्ष अगाडिको अतीत स्मरण गरेकी छु । श्रीलङ्काबाट पहिलो पटक बेलायत आउँदा दुईवटा सुटकेस बोकेर श्रीमान्, श्रीमती आएको समयलाई सदुपयोग गरी छोराछोरी जन्माएर डिग्री गराएको अतीत स्मरण उसको वर्तमान जीवनमा निर्वासन संवेदनाको पीडाले पोलेको घाउमा शीतल बनाउन मलमपट्टी बनेको देखिन्छ :

“चालीस वर्ष अगाडि श्रीलङ्काबाट बेलायत आएकी । ...खाट्टी श्रीलङ्कन ठान्छिन् । तर तामिलहरूलाई देखे धारे हातले रेटछिन - यिनीहरूले नै हो, हाम्रो स्वर्ग जस्तो देशलाई युद्धभूमि बनाएको । ...दुई वटा सुटकेस बोकेर आएको थियो । ...चालीस वर्षको बीचमा चार छोराछोरी जन्मे हुर्के । ...सबैले डिग्री लिए” (राई, २०६८: १०) ।

टेक्लाको चालीस वर्ष अगाडिको आर्थिक अवस्था दुःखद रहे पनि पछिको समय भने सोचाइअनुरूप भएको स्थिति बन्न पुगेको देखिन्छ । त्यस समयको दुःखद र समस्याग्रस्त जीवन बिताएको अतीत स्मरण टेक्ला पात्र यसरी व्यक्त गर्न पुग्छे :

“लन्डनमा घर किने कोलम्बोमा सानदार बङ्गला बनाएँ । ...रिटायर्ड लाइफ त्यहीँ गएर बिताउँछु” (राई, २०६८: १०) ।

श्रम गरेर केही कमाएकै भए पनि आफ्नो देशको दुःखद स्थितिका कारण बेलायत पुगेकी टेक्ला परिवार सञ्चालन गर्न आफूले गरेको समयको सदुपयोग गर्दै व्यस्त भएको स्थितिमा पनि विगत सम्झन्छे र त्यसमै मोहित हुन्छे । उसका सामु अतीतभन्दा वर्तमान सहज देखिन्छ । आफूले चालीस वर्ष बेलायतमा बिताए पनि अतीतको स्मरणमा रिटायर्ड लाइफको लागि कोलम्बोमा बङ्गला किनेको स्मरण गर्न पुग्दछे ।

प्लेनकी केटी दुबईमा घरेलु कामदारको रूपमा काम गर्ने श्रीलङ्कन महिला हो । संयोगवश टेक्ला र प्लेनकी केटी बीच त्यही दुबई एयरपोर्टमा चिनजान मात्र होइन घनिष्ठ सम्बन्ध हुन पुगेको छ । दुबईदेखि कोलम्बोसम्मको यात्रामा टेक्लाले उसको पारिवारिक अवस्था बुझी चौध सय रूपैया सहयोग गर्नु आफ्नो अतीतप्रतिको मोह हो उसले त्यति बेला श्रीलङ्काबाट चालीस वर्षअघि दुईवटा सुटकेस बोकी लन्डन आएको स्मरण गर्दै भन्छे :

“तिमीहरू ... समयलाई खेर नफाल अनावश्यक खर्च नगर । भविष्य सोच ... दुई वटा सुटकेस बोकेर आएका थियौ ...। दुबईबाट ...घरेलु कामदार ...एउटी महिला उनको

छेउमा आएर बसिन्, ...दुबईबाट चढ्नेले सोधिन्, तपाई कहाँबाट आउनु हुँदै छ म्याडम”
(राई, २०६८: ११-१२) ।

टेक्लाले बेलायत बसाइ र प्लेनकी केटीले दुबईमा बस्दा बिताएका जीवनका क्षणहरू पनि स्मरण गरेका छन् भने प्लेनकी केटीले आफूले घरेलु कामदार हुँदा भेलेका दुःखद क्षणहरू पनि स्मरण गरेकी छ । अतीतमोह नै डायस्पोरामा मान्छेलाई छोपिरहने उदासी, एकाकीपन र विरक्तिबाट मुक्ति भएर चैनको सास फेर्न वा निरन्तर क्रियाशील पारिराख्न घचघच्याउने साधन हो ।

‘क्रिसमस डे’ कथामा रिनासँग क्रिसमस डे मनाएका बेला मेन्साले बाल्यकालको अतीतस्मरण गरेकी छ । अफ्रिकाको शहरमा उसको घर भए पनि गाउँमा उसको परिवारले कोको खेती लगाएको छ । त्यसको उत्पादनबाट उसको परिवारको जीविका चलेको छ तर केही समयमा अफ्रिकी तातो हावाको समयमा डढेलोले सयौं विधाको कोको खेती खरानी हुन्छ । अब उसका दुःखका दिन सुरूवात भएर विभिन्न समस्यासँग ऊ र उसका परिवारका सदस्यले संघर्ष गर्नुपर्छ । त्यस दुर्घटनाको कारणबाट सृजिएको त्यो पीडादायी अतीतको स्मरण उसको वर्तमान जीवनमा निर्वासन संवेदनाको पीडामा शीतल बनाउने मलमपट्टी बनेको देखिन्छ :

खेतमा गएर कोकोको फेदमा खेल्यौ कोको दानाहरू टिप्दाको आनन्द : आहा ! त्यो अद्वितीय हुन्छ । आजसम्म बाल्यकालको सम्झना सम्हालिराखेको छु मुटुभित्र । ...सबै छोराछोरीका पखेटामा प्वाँख पलाउँदै कोही उड्न थाल्दै थिए, कोहीमा भने पखेटामा काइँयो पलाउँदै थियो । केही भने भर्खर बचेरा कोरलिएका थिए... वातावरण जस्ताको तस्तै छ, श्रीमान् मेन्सा साहरा मरूभूमिको तातोले रन्किएर विगत, वर्तमान ओकल्दै जान्छ (राई, २०६८: २३-२४) ।

यो मोह वर्तमानको दुर्दशा छल्ने उपाय हो, भावुकतामा बगेर शीतलताको अनुभव गर्ने प्रक्रिया हो ।

मेन्साले आफ्नो अतीतको स्मरणमा आफू गरिब भएपछि ऊ र उसकी दिदी सानिमाको घरमा बसेर स्कूल गएका छन् भने त्यहाँ बस्ता उनीहरूले खोलाको पानी ल्याएका छन् । एकदिन साथीलाई गोहीको पुच्छरको लबटाले पानीमा पछारेर निल्यो । त्यो घटनाले मेन्सालाई उसको अतीतको स्मरण गराएको देखिन्छ ।

‘क्रिसमस डे’ कथामा मेन्साले आफ्नो कोको खेती खरानी हुनुभन्दा अधिका सुखसँग बिताएका जीवनका सुन्दर क्षणहरू पनि स्मरण गरेकी छे । आफूले काम गर्ने साहु व्यापारीको आफ्नै आँखाअगाडि गोली हानी हत्या गरिएकोमा दुःखद अतीत मोह पनि व्यक्त गरेकी छे ।

अतीत नै डायस्पोरामा मान्छेलाई छोपिरहने उदासी, एकाकीपन र विरक्तिबाट मुक्ति भएर चैनको सास फेर्न वा निरन्तर क्रियाशील पारिराख्ने शक्ति हो ।

‘घात’ कथा अतीतको स्मरण गरिएको मनोलोकको यात्रासँग सम्बन्धित रहेको छ । श्रीलङ्का र ढाकाबाट बेलायत प्रवेश गरेपछि अध्ययन अवधिमा सोफी र साकिब पात्रका माध्यमबाट घटित घटनाका विभिन्न परिवेशमा उनीहरूले अतीतको स्मरण गरेका छन् । सोफीले बेलायत प्रवेश गरेपछि दुई चार जना जवानको मनमा उसको नाम लेखेकी छ । विद्यार्थी भएर बेलायत प्रवेश गरेको भए पनि उसले सबैको स्वाद लिएर गहिरो मितेरी गाँस्न पुगेकी छे । उसले लन्डन बसाइका सम्पूर्ण दिन खुसीले रमेर बिताएकी छ । त्यस्तै साकिबले पनि बेलायतमा अध्ययनका समयमा सोफीको साथ पाएको छ भने दश वर्षपछि आफ्नी आमालाई भेट्न ढाका जानुले उसको जन्मभूमिको अतीत स्मरण गर्न पुगेको स्पष्ट हुन्छ :

“ स्वाद लिँदै सोफीले दुईचार जना जवानको मनमा आफ्नो नाम लेखिदिएकी छ । विद्यार्थी भएर आएकी सबैको स्वाद लिँदै लन्डनसँग गहिरो मितेरी गाँस्ते छे । ...मन र मुटु छाडेर एयर विमानबाट ढाका फर्किनुको विवशता र दश वर्षपछि घरमा आमाको बुढ्यौली अनुहार हेर्नु कर्तव्य बोधका दुई ध्रुव ” (राई, २०६८: २८-२९) ।

सोफीले बेलायत बस्ता साकिबसँग भेट हुनुअघि नै दुईचार जना जवानसँग मितेरी लगाएको अतीत स्मरण गरेकी छ भने साकिबले पनि बेलायत प्रवेशको दश वर्षपछि उसकी आमाको स्मरणले सताएर केही समयको लागि ढाका गएको छ । यो अतीतमोह यहाँ डायस्पोरिक छ, यसले जीवनलाई छोपिरहने उदासी, एकाकीपन र विरक्तिबाट विमुक्त पारेर भएर सुखको सास फेर्न सघाएको छ ।

‘डानियल’ कथामा बालसखा लुलुसँग बेलायतमा भेट भएको बेला फेसाडले जन्मभूमि सिङ्गापुरको बाल्यकालको अतीतस्मरण गरेकी छ । सिङ्गापुरमा बालजीवन सँगै बिताएर दुवै जना बेलायत प्रवेश गरेका हुन् तर बेलायत पुगेपछि कामको सिलसिलामा भेट भएको ब्वाइफ्रेन्डसँग मेक्सिको घुम्न जानुभन्दा अगाडि लुलुले उसको सामान फेसाडको कोठामा राखेकी छ । काम पनि छोडेकी छ र अघिल्लो रात फेसाडको कोठामा बस्न पुगेकी छ । भोलिपल्ट उसले लुलुलाई एयरपोर्टमा छाड्न गएको अतीतको स्मरण फेसाड यसरी गर्न पुग्छे :

“लुलु फेसाडकी बालसखा हो । ...जानुभन्दा अगाडि लुलुले सबै सामान फेसाडको कोठामा राखेर गई । अघिल्लो रात हामीकहाँ बस्न आई । ...फेसाड उसलाई हिथ्रो एयरपोर्टमा छाड्न गई” (राई, २०६८: ४६) ।

जीवनमा दुःखको क्षण आउँदा वा विचलित हुँदा फेसाडलाई अतीतको स्मरणबाट त्यसलाई विर्सेर आनन्द प्राप्त भएको छ । उसलाई अतीत पीडादायी भए पनि पछि सम्झँदा, भ्रमको

आउँदा त्यो मुक्तिको साधन जस्तो लागेको छ । लुलु मेक्सिको गएको दुई हप्तासम्म इमेल नआएपछि उसले अतीतको स्मरण गरेर आनन्द प्राप्त गरेकी छ :

“गत साल नर्वे क्याम्पिङ जाँदा पानी परेर बिजोक र रातभर सुत्न नसक्ने कथा सुनाउँदा धेरै दुःख लागेको थियो” (राई, २०६८: ४६) ।

यो मोह वर्तमानको निराशा छल्ने उपाय हो । उसले भावुकतामा बगेर शीतलताको अनुभव गरेको देखिन्छ । लुलुको इमेल प्राप्त नभएपछि फेसाड अतीत स्मरण गर्न पुग्छे :

“एकदिन कोठाबाट कराउँदै फेसाड निस्की, ए लक्ष्मी ! लुलु बाँचिरहेकी रहिछे, इमेल पठाइछे” (राई, २०६८: ४६) ।

‘डानियल’ कथामा फेसाडले उसकी साथी लुलुसित बिताएका जीवनका सुन्दर क्षणहरू स्मरण गरेकी छ । लुलुले केही समयसम्म इमेल नपठाएकामा अभावको अनुभव गरेकी छ । यो अतीत मोहले फेसाडको जीवनलाई छोपिरहने उदासी, एकाकीपन, विरक्तिबाट मुक्तिको सास फेर्ने शक्ति दिएको छ । उसकी साथीको स्मरणले अतीतप्रतिको मोह देखाइएको प्रस्टै देखिन्छ ।

‘बाइ इमिली’ कथा अतीतको स्मरण गरिएको मनोलोकको यात्रासँग सम्बन्धित रहेको छ । स्वैरकल्पनाको प्रयोग गरेर कथाकारले दुई घण्टामा बेलायतको यात्रा गराएकी छिन् । बेलायत हस्पिटलमा मञ्जुलाई उपचार गराउन कुर्दा भेटिएकी सानी साथी इमिलीसँग बिताउँदाका दिन उसले अतीतलाई सम्झेकी छ । मञ्जुका हात थरथरी काँप्नु, इमिलीले उफ्रनु र इमिलीका घरमा दुई जना दाजुको स्मरण गर्नु अतीतप्रतिको मोह नै हो । त्यस्तै हस्पिटलमा पर ढोकाबाट “इमिली रोबिन्सन !” भनेर बोलाउँदा जुरुक्क उठेर गएको बेला म पात्रको आकृतिमा इमिली देखनुले उसको स्मरणमा सानी साथीको मोह/स्मरण देखाइएको प्रस्टै देखिन्छ :

“विदाको औपचारिकता, पूरा गर्न पाइँनँ । उनी गइन् उनको बासँग, मलाई माया लगाएर बढी त मलाई छाडेरतैपनि म, मनमनै भन्छु, बाइ इमिली बाइ, अब तिम्रो चञ्चलता कहाँ देखूँ, कहाँ भेटूँ हँ । तिम्रो दुखेको कान चाँडै निको होस्, मेरी सानी साथी । छ वर्षको जन्मदिन पनि राम्ररी मनाऊ है” (राई, २०६८: ५६) ।

यो मोह म पात्रको वर्तमानको दुर्दशा छल्ने उपाय भएको छ । यहाँ म पात्रले भावुकतामा बगेर शीतलता अनुभव गरेको छ । म पात्रले आफ्नी साथीसित बिताएका जीवनका सुन्दर क्षणहरू पनि स्मरण गरेकी छ भने सानी साथी इमिलीलाई विदाइ गर्न औपचारिक रूपमा नपाएकी र उसले छाडेर गएकाले अभावको अनुभव पनि गरेकी छ । यो पनि अतीत मोह नै हो ।

‘आज’ कथामा डायस्पोरिक जीवनमा दुःखको क्षण आउँदा जेनीले अतीतको स्मरण गर्दै त्यो दुःख बिर्सेर आनन्द प्राप्त गरेकी छ । अतीत पीडादायी भए पनि पछि सम्झँदा अतीतको झन्झटको आउँदा त्यो उसलाई मुक्तिको माध्यमजस्तो लागेको छ ।

“भन्ने हो भने ऊ असल मान्छे हो । अति नै माया गरेको हो र छ, खोट लगाउने ठाउँ छैन । अझै उसले मलाई नै चाहन्छ” (राई, २०६८: ५७) ।

यसरी जेनीले प्रेमीसँग अतीतमा बिताएका दिनलाई स्मरण गरेकी छ । म पात्रले उसको प्रेमी हबिब लन्डनबाट बङ्गलादेश फर्की उसकी आमाले रोजेकी दुलहीसँग विवाह गर्ने सूचना प्राप्त गरेपछि उसप्रति गरेको मायाको स्मरण जेनीले गर्नु अतीतको मोह हो भने हबिब पनि आफ्नो जन्मभूमि बङ्गलादेश फर्किएको छ । उसले इच्छित भूमिमा जेनीसँग प्रेम गरे पनि उसको मानसिकता जन्मभूमिबाट पूर्ण रूपमा नछुटी अतीतर्फ मोहित भएको देखिन्छ ।

“हबिब लन्डनबाट बङ्गलादेश फर्कियो नि ... रे बिहेको लागि । ... घरबार बसाउनु, तिमीले त्यो बुझ्न चाहेकी छैनौ जेनी ! अब तिमी टु लेट भयौ, त्यो सब किन ? अब ऊ कसैको लोग्ने हुँदै छ भने भुलाउने उसलाई किन ? चोट खप्न नसकेर होला निक्कै बेरमा देखा परी । ... जेनी ! आज मैले तेरो कथा लेख्छै पर्ने भो हँ ” (राई, २०६८: ६)

‘आज’ कथामा म पात्रकी साथी जेनीले उसको प्रेमी हबिबसित बिताएका जीवनका क्षणहरू स्मरण गरेकी छ भने उसको भविष्य अर्कैले खोसिसकेकोले त्यो अभावको साथै आफूले गरेको निर्णय गलत भएको स्वीकार्दै हबिबको स्मरण मात्र गर्नु अतीतमोह नै हो । अतीतमोह उसको जीवनको डर, त्रास, पछुतो, खटपटी आदिबाट मुक्त भएर शान्तिको सास फेर्न गरिएको माध्यम देखिन्छ ।

‘स्टाफ रूम’ कथामा पहिलेका घटनाहरूलाई सम्झेर आनन्दित हुनु अतीत मोह हो । आफ्नो वास्तविक थलो र आफन्तलाई छोडेर टाढा जानुपर्ने भएकाले डायस्पोराको जीवनमा अतीत आनन्दायी हुन्छ । त्यसैले तिनीहरूको निर्वासनको संवेदनाले मुक्तिको सास फेर्न र अडिने टेको नै अतीतको स्मरण हो ।

‘स्टाफ रूम’ कथामा म पात्रले लोग्नेको मृत्युपछि क्रिसमस मनाउँदा विवाहपछिका तीसवटा क्रिसमस परिवार र आफन्तसँग मनाएका दिनहरूको स्मरण गरेकी छ भने सम्पूर्ण घरव्यवहार चलाएको आफ्नो लोग्नेको मृत्युपछि घरका कागजपत्र सरसामान कहाँ छ भन्ने जानकारी नहुँदा म पात्रले आफूले लोग्नेसँग-सगै बिताएका दिनहरू सम्झेकी छ । अतीतका ती तीस वर्षसम्म लोग्नेसँगै बिताएका क्षण सम्झनुले उसमा अतीत मोह रहेको देखाउँछ :

“तीस वर्षसम्म सँगै बस्दा उसले मलाई पारालाइज्ड नै बनाइगएछ, बुभ्यौ । ऊ गएपछि मलाई घरका कागजपत्र र मालसामानको ठाउँ ठेगान खोज्न निक्कै समय लाग्यो” (राई, २०६८: ६५) ।

यो मोह म पात्रको वर्तमानको दुर्दशा छल्ने उपाय भएको छ । भावुकतामा बगेर शीतलताको अनुभव गर्ने प्रक्रिया भएको छ । क्रिसमसकै सम्भनामा म पात्र उसका अहिलेको क्रिसमस मौनतामा बिताएका दिनसँग तुलना गर्छे :

“क्रिसमस टर्की उसको खुब सोख, सब जनालाई बनाएर खुवाउने, उसले मेरिनेट गर्दादेखि नपाकेसम्म किचनमा उससँग बस्नै पर्ने । जीवन स्थिर तलाउ जस्तै थियो, तर अचानक भूकम्प आएर घर क्षतविक्षत बनायो । कसले भन्न सक्छ र आजको जीवन भोलि पनि यस्तै हुन्छ भनेर” (राई, २०६८: ६५) ।

‘स्टाफ रूम’ कथामा म पात्रले आफ्नो लोग्नेसित बिताएका जीवनका सुन्दर क्षणहरू पनि स्मरण गरेकी छ भने अहिले उसको लोग्ने नभएकाले अभावको पनि महसुस गरेकी छ । यो अतीतमोह नै म पात्रको मानसिकतालाई छोपिरहने एकाकीपन, विरक्ति र उदासीबाट मुक्ति दिएर शान्तिको सास फेर्न वा निरन्तर क्रियाशील पारिराख्न घचघच्याउने शक्ति भएको छ ।

“ छ महिना भयो आज, ऊ अचानक गयो । हस्पिटलमा उपचार गराउन नै दिएन, डे अफ थियो उसको । म कामबाट घर पुगेँ, ऊ सदाभैँ सोफामा बसेर रेस्लिड हेर्दै थियो, कति बेला फुस्सै गएछ । आखिर ईश्वरको खटन त रहेछ हाम्रो जीवन, तीस वर्ष सँगै उठबस गरेर मलाई पत्तै नदिई, जाने बेलामा ऊ गयो” (राई, २०६८: ६४) ।

उसले गरेको यो पूर्वस्मृति वा अतीतमोह केवल उसले अनुभव गरेको डर, त्रास, चिन्ताबाट भएको विरक्तिबाट मुक्त भएर चैनको सास फेर्ने बाटो मात्र बन्न पुगेको छ ।

‘अपोलो पवनिर’ कथा मनोलोकको यात्रास्मृतिसँग सम्बन्धित रहेको छ । बेलायतमा म पात्रसँग क्रिस्टिनाको भेट भएको केही समयपछि पहिलेको बाटोमा बसस्टपमा गाडीको प्रतीक्षामा बसेकी साथी भेट गर्न लालायित देखिन्छे । उसको मानसिकतामा क्रिस्टिनालाई भेट गर्न र एक आपसमा सुख दुःखका भावना साटासाट गर्न अतीतको स्मरण गरेकी छ ।

“पाँच बजे मात्रै बिदा हुने एकदिन चार बजे, बिदा भयो । बाहिर निस्कना साथ आँखा बसस्टपतिरै दगुरे । मनमा साथी क्रिस्टिनाको तिर्खा लागि रहेको छ । आज पनि क्रिस्टिना त्यसरी नै मैले भेट्नु नि, अन्तर्मनले त्यही भनिरहेको थियो” (राई, २०६८: ७०-७१) ।

जीवनमा एकलो क्षण आउँदा वा विचलित हुँदा म पात्रलाई अतीतको स्मरणबाट बिर्सेर आनन्द प्राप्त भएको छ । यस कथाकी म पात्रलाई अतीत पीडादायी भए पनि पछि सम्झँदा, झुक्को आउँदा त्यो मुक्तिको साधन जस्तो लागेको छ । क्रिस्टिनासँग भेट नभएपछि म पात्रले अतीतमा बिताएका मोहको स्मरण गरेर आनन्द प्राप्त गरेकी छ ।

अर्की पात्र क्रिस्टिना हल्यान्डबाट बेलायत पुगेकी डायस्पोरिक हो । संयोगवश म पात्र र क्रिस्टिना बीच त्यहीं चिनजान मात्र होइन घनिष्ट सम्बन्ध विस्तार पनि हुन पुगेको हो । त्यहाँ

क्रिस्टिनाले एकै ठाउँमा बस्ने साथी पाएकी छ । आफ्नका पीडा म पात्रसँग व्यक्त गर्न पाएर हल्यान्डमा भएको घटनाको घाउलाई मलम लगाउन सकेकी छ । उसको पतिको मृत्युको पीडाबाट मुक्ति पाउन अतीतको दिनको स्मरण गरेकी छे ।

“मेरो देश हल्यान्ड नै सुन्दर छ । ...हाम्रो घर आज पनि छ । तर म त्यो घर चटक्क छाडेर यहाँ इङ्गल्यान्ड आएँ । ...मसँगै सकुशल सुतेको लोग्ने, सुतेकै ठाउँमा कहिले नउठ्ने गरी निदाएछन्, खुसुक्क गएछन् । ...उनी सुतेको ओछ्यान आज पनि त्यस्तै अस्तव्यस्त छ । जसरी उनी सुतेथे उनको अन्तिम घडीमा” (राई, २०६८: ७०) ।

यहाँ क्रिस्टिनाले हल्यान्ड बस्ता लोग्नेसित बिताएका जीवनका सुन्दर क्षणहरू स्मरण गरेकी छ भने लोग्नेको अभावको आँकलन पनि गरेकी छ । यस अतीतमोहले नै उसको जीवनलाई एकाकीपन र विरक्तिबाट मुक्ति दिएर सास फेर्न सघाएको देखिन्छ ।

‘आज’ कथामा टेक्ला र जयाले बेलायतमा काममा जाँदा अधिल्लो दिन कार ट्राफिक लाइट नछोइ सडकपारि गएर रोकेकाले उनीहरूले अतीत स्मरण गरेका छन् । बेलायतमा तीस वर्षदेखि टेक्लाले गाडी कुदाएर यात्रा गरेकी छ तर त्यो घटनामा उनीहरूको अनुभव त्यो घडीमा लागू नहुनाले उनीहरूले कार कुदाएर बिताएका दिनको स्मरण गरेका देखिन्छ भने त्यो घटनाबाट बाँच्नुमा पनि दुःखको स्मरणबाट शान्तिको सास फेर्न राहत भएको देखिन्छ ।

“लाइट छ, त्यहाँ कार गएर जोतियो मैले ठानेँ तर कार ट्राफिक लाइटलाई अलिकतिले नछोई दाहिने मोडिएर सडकपारि पेम्मेन्टमा पुग्यो । टेक्लाले लन्डनमा तीस वर्ष कार कुदाएको अनुभव र सडकमा कुनै कार त्यो घडी नहुनु नै राम्रो बाँच्ने दिन, बाँचियो” (राई, २०६८: ७२) ।

यी दुवै जना नारीमा आफ्नो यात्रा सुरक्षित बनाउन नसकेकोमा पीडाको क्षतिपूर्ति टेक्ला र जयाले अतीतप्रति आह्लादित भएर गरेका छन् किनभने उनीहरू एक्ला छन् अतीतमोहले मान्छेलाई आफ्नो गल्तीहरूको आभास गराउँछ, दुःखको गहिराइबाट सुखको सतहमा ल्याउँछ र भावुक एकान्तको आनन्द दिन्छ । उनीहरूलाई पनि यस्तै भएको छ ।

३.२.५ भाषिक परिवर्तन क्रमिक लोप

डायस्पोरिक समुदायको भाषा विश्लेषण गर्न सामाजिक भाषाविज्ञानको अध्ययन गर्नुपर्छ । क्यानडामा पुगेका जमैकाका अफ्रिकी समुदायको डायस्पोराको अध्ययन लास, हिन्डरुसले द सोसोलजिस्ट अफ डायस्पोरा ल्याङ्गवेज, इन द जमैका क्याडियन कमिनिटी “क्यानाडा बस्ने भाषा विज्ञान” शीर्षक लेखमा डायस्पोराको भाषा विश्लेषणको निमित्त (यो के भनेको बुझिएन) तीनवटा प्रश्न प्रस्तुत गरेका छन् :

- (क) मानिसहरू नयाँ परिवेशमा स्थापित भएर नयाँ किसिमको सम्पर्क भाषिकाले काम गर्नुपरेपछि उनीहरूको भाषिक परम्परामा के प्रभाव पर्छ, शब्द, पद वर्ण आदिमा,
- (ख) आफ्नो मूलभाषामा स्थापित भएको समाज भाषावैज्ञानिक पद्धतिलाई त्यसले कसरी प्रभाव पार्दै जान्छ, क्याजुअल, पिजन, ठिमाहा भाषाले भाषामा भएको परिवर्तनमा,
- (ग) डायस्पोरिक समुदायको अस्तित्वलाई अर्थात् पहिचानको राजनीतिलाई उनीहरूले प्रयोग गरेका भाषाले के कस्तो भूमिका खेल्छ ।

नयाँ स्थानमा जानु भनेको अन्य स्थानको भन्ने बुझिन्छ । अङ्ग्रेजी मिसिएको, नेपाली र आफ्नो भाषा अरूको भाषा लिन्छन् । - यो के भनेको ? डास्पोरिक भाषा बोली (लिखित सङ्ग्रह) शाखा प्रशाखा भाषाका हाँगाहरू जस्तो भएर पलाउँछन् । यो भाषा व्यक्तिगत वा सामूहिक रूपमा फरक फरक हुन्छ । विभिन्न समाजको अन्तरक्रियाबाट बोली सुन्दा भाषामा विविधता देखिन्छ । डायस्पोरिक भाषामा जाति, धर्म, संस्कृति, ध्वनि भाषिक उच्चारण नै फरक हुन्छ ।

उनीहरूले भाषा सङ्ग्रहबाट चिन्छन्, चिन्ने आधार निम्न छन् :

- अ. घुलमिल हुने प्रक्रियामा कसरी घुलमिल हुन्छ,
- आ. अन्तरवार्ताबाट, बोलीचाली स्थितिबाट,
- इ. भेटघाटबाट भाषा फरक देखिन्छ (बेजि)
- ई. कार्यस्थलको कामको बारेमा कुराकानी गर्दा पाइन्छ ।

डायस्पोरिक समुदायको मार्जियल भाषीले भाषिक कष्ट व्यहोर्नुपरेको छ । नेपाली भाषा, धर्म आ-आफ्नो देशमा इतिहास सम्बन्धी फरक फरक छ भने भाषा हतियारको रूपमा प्रयोग भएको हुन्छ । यहाँ काम लाग्ने भाषा डायस्पोरिक देशबाट विस्थापित हुँदै छ । बेलायतमा नेपाली भाषाको पाठ्यक्रम तयारी हुँदै छ तर आफ्नो भाषाको मृत्यु हुन्छ कि जस्तो छ । त्यसैले आफ्नो मूल भाषा जीवन्त राख्न अहिले बेलायतमा बस्ने नेपाली डायस्पोरिकहरूले त्यहाँका स्कूलमा नेपाली पाठ्यक्रमको शुरुवात गर्न लागेका छन् । पछिल्लो पुस्तामा मूल भाषाको मृत्यु हुन्छ कि भन्ने स्थितिको समाधानको लागि साहित्यिक कार्यक्रम गरी समय समयमा अन्तर्राष्ट्रिय साहित्य समाजले सम्मेलन समेत गर्ने गरेको देखिन्छ ।

कुनै पनि राष्ट्रको राष्ट्र भाषा हुन्छ नै, जसले राज्य व्यवस्था सञ्चालनमा राष्ट्र भाषाका रूपमा काम गर्ने हुँदा डायस्पोरिक समुदायको मिथक भाषालाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ र साथमा सम्पर्कको भाषाको कारणको पनि प्रभाव पार्दछ । त्यस्तै त्यहाँको भौगोलिकता, भौतिक संरचना, सामाजिक संरचना, भौतिक सामग्री, खानपिन, पहिरन, आभूषणहरूमा प्रयुक्त हुने राष्ट्रिय एवम् स्थानीय भाषा जसका कारण डायस्पोरिक समुदायको मौलिक भाषा प्रभावित र परोक्ष अतिक्रमित हुँदै जान्छ । 'बेकर स्ट्रिटका, दुई आँखा' कथासङ्ग्रहमा एकदेखि चौहत्तर पृष्ठसम्म विभिन्न कथाका

पात्रहरूले आ-आफ्नो भाषाको प्रयोगमा इच्छित भूमि बेलायतमा त्यहाँ प्रचलित भाषाको प्रयोग गरेको देखिन्छ :

डेली पेपर पढ्नेहरू उभिँएरै पनि पढिरहेका छन्
आफ्नो गतिको तीव्रता बढाइरहेछ, मेट्रोपोलिटन
फास्ट ट्रेनले
हिस्सीको मुखबाट अचानक निस्कियो “हाय कमल”
उसको मुखबाट पनि हिस्सी हाउ आर यु”
इम्प्लोइमेन्ट लेटर छ ?
कुनै युटिलिटीको बिल छ, (राई, २०६८: १- ४) ?

माथिका अंशमा डायस्पोरिक समुदायका हिस्सी र कमल पात्रको भेटघाट, अन्तरवार्तामा नेपाली भाषा मूल भए तापनि इच्छित भूमि बेलायतको परिवेशमा बोलचालमा अङ्ग्रेजी शब्दको पौल देखिन्छ । यसले क्रमिक रूपमा नेपाली भाषा लोप हुँदै गएको स्थितिलाई देखाउँछ ।

आज अधिकांश नेपाली डायस्पोराको सम्पर्कको भाषा अङ्ग्रेजी भएकाले अङ्ग्रेजी शब्दको बढी प्रयोग गर्नु नेपाली डायस्पोरिक साहित्य सिर्जनाको बाध्यता हो । यसरी नेपाली भाषामा अत्यधिक अङ्ग्रेजी शब्दको सम्मिश्रणले डायस्पोरिक नेपाली साहित्यको भाषा नेपाली अङ्ग्रेजी बन्न पुगेको छ, जो शुद्ध नेपाली भाषाको व्याकरणीय नियमको र अनुशासनको विरुद्धमा छ । तैपनि यसले नेपाली डायस्पोरिक साहित्यको भाषामा नयाँ रङ्ग उमार्दछ, अल्पविकसित देशको शैक्षिक योग्यतालाई मान्यता प्राप्त नहुँदा योग्यताको अभावमा नोकरीको समस्या, भाषाको समस्या, फरक राष्ट्रको राज्यव्यवस्था, नियम कानूनप्रतिको अज्ञानता वा अल्पज्ञानले उत्पन्न अन्योलमा गरेका कामहरूमा असफलता, धोका, ठगी, तिरस्कार वा अपहेलनाको शिकार हुनुको कुण्ठा फरक सभ्यताको कारणले पैदा हुने हीनताबोध हुँदै फरक समाजमा स्थापित विविध समस्याहरूसँग लड्ने क्रममा साहित्यमा प्रयोग हुने भाषाले सङ्घर्ष गर्नुपरेको देखिन्छ । प्रस्तुत संग्रहमा प्रयुक्त भाषा पनि कम संघर्षशील देखिँदैन :

बस स्टपमा एक जना अली सिक्स्टीको गोरी महिला अघैर्य रूपमा खटपट गर्दै बस आउने बाटोतिर हेरिरहेकी छिन्, मेरो पनि साहित्यमा इन्ट्रेष्ट छ । सट स्टोरी लेख्छु । भर्खरै एउटा पुस्तक निस्क्योको छ ।

जति लेख्दै गयो उति नै हो इम्पुभ हुने त हो कस्तो लेखेकी छ्यौ त्यो त पाठकसामु पुग्नै पर्छ नि । तिमीले लेखेका कथाहरू अङ्ग्रेजी भाषामा आएमा एउटा नौलो विषय हुनेछ । पक्कै पनि तिम्रो कथाले राम्रो बजार पाउनेछ । यसको बारेमा सोचे हुन्छ (राई, २०६८: ६७-६९) ।

क्रिस्टिना पात्र र म पात्र बीचको परिचयका क्रममा सम्पर्क भाषा अङ्ग्रेजी भएको छ म पात्र नेपाली डायस्पोरिक र क्रिस्टिना पात्र हल्यान्डेली डायस्पोरिक हो । उनीहरूले नयाँ स्थानमा गएपछि अङ्ग्रेजी भाषाको प्रयोग गरेका छन् भने म पात्रले नेपाली भाषामा कथा लेखे तापनि उसकी सहपाठीले बुझ्न नसकेको र भाषिक सम्पर्कको कठिनाइ हटाउन अङ्ग्रेजी भाषामा उल्था गर्न सुझाव दिएको पाइन्छ । कथामा नेपाली भाषामा साहित्य सिर्जना भएको छ तर त्यहाँ ठाउँ ठाउँमा अङ्ग्रेजी शब्द प्रयोग भएर भाषामा शब्द, वाक्य, पद ठिमाहा देखिन्छ ।

‘रूप’ कथामा पनि रुक्सानाले नेपाल जन्मभूमि भएर डायस्पोरिक जीवन बेलायतमा बिताउँदा बेलायतको भूगोल, परिवेश संरचनाको प्रभाव उसको भाषामा परेको देखिन्छ :

“आएका टेक्स्ट म्यासेजहरू यौन उत्तेजनाले भरिएका हुन्छन्” (राई, २०६८: ९)

रुक्सानाले त्यस विरानो मुलुकमा आत्मीय ठानेकी आफ्ना गाउँले दाइलाई आफ्नो सम्झी फोन नम्बर दिएपछि उसले फोनमा आएका म्यासेजहरू खराब छन् तर यहाँ प्रयोग भएका भाषामा नेपाली शब्दको क्रमिक लोप हुँदै त्यस स्थानमा अङ्ग्रेजी शब्दले स्थान ओगटेको देखिन्छ ।

‘प्लेनकी केटी र टेक्ला’ कथामा प्लेनकी केटीले टेक्लासँग दुबई एयरपोर्टमा भेटको क्रममा प्रयोग भएका शब्दमा आ-आफ्नो सम्पर्क भाषामा अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोगले प्रभाव पारेको देखिन्छ:

“लोग्ने कोलम्बो एयरपोर्टको अराइभल टर्मिनलमा उनैलाई पर्खी बसेका छन् ।

गए साल ए लेभलमा राम्रो अड्क नपाएकाले चाहेको युनिभर्सिटी जान पाइनौ” (राई, २०६८: १३) ।

नयाँ मुलुकमा गए पछि आफ्नो भाषा बिसेर अन्य भाषाको प्रयोग गरेको देखिन्छ । यहाँ भिन्न देशका डायस्पोरिक पात्र भए पनि ठाउँ ठाउँमा प्रयोग भएको भाषा अङ्ग्रेजी देखिन्छ । डायस्पोरिक साहित्यमा नेपाली भाषामा सृजना गरे पनि त्यहाँको बोलचालको भाषाले, भूगोलले, जाति, धर्म, संस्कृति आदिले प्रभाव पारिहाल्छ । इच्छित भूमिमा प्रवेशपछि त्यहाँको भाषाले डायस्पोरिक ध्वनिमा प्रभाव पार्दछ र भाषिक परिवर्तन हुन्छ, त्यो यस कथामा पनि देखिन्छ ।

‘क्रिसमस डे’ कथामा रिना र मेन्सा पात्र बेलायतमा एक आपसमा परिचयपछि घुलमिल, भेटघाट र कार्य स्थलमा कुराकानी गर्दा भाषामा सङ्कथनका माध्यमबाट प्रयोग गरेका छन्:

गालामा उही न्यानो चुम्बन दियो

एउटा मधुरो बाल्यहावामा बिस्तारै सुनियो

आइ लभ यु

जति कन्ट्रोल गर्न चाहन्छु, त्यति बढी धड्किन्छ मुटुको चाल

मिन रिना पोलिटिकल साइन्समा मास्टर्स गरेर यो उमेरमा म यी कामहरू थाहा छ (राई, २०६८:१६ २२) ।

मिस र मेन्साको पहिलो भेटका अभिव्यक्तिमा एक आपसको भाषा व्यक्त भएका छन् भने मेन्साले डायस्पोरिक जीवनमा योग्यताअनुसारको काम पाएको देखिँदैन । त्यसैले आफ्नो कामप्रति सन्तुष्ट नभएको माथि व्यक्त गरेका भाषिक अभिव्यक्तिमा देखिन्छ । यो हुनु भनेको भाषामा भएको डायस्पोरिक समुदायमा परेको प्रभाव हो ।

‘घात’ कथामा अफिसरले सोफीलाई सिङ्गापुर एयरपोर्टमा भिसा छैन भन्ने जानकारी गराउँदा नै क्रममा नेपाली भाषाको प्रयोग भएको छ । तर त्यहाँ आएका दुई पात्रका संवादमा आएको भाषा भने नेपाली बन्न पुगेको देखिन्छ :

“सिङ्गापुर एयरलाइन्स ल्यान्ड त भयो, इमिग्रेसन डेस्कमा पुग्दा अफिसरले पासपोर्ट मिस तपाईंको पासपोर्टमा भिसा छैन । भिजिटिङ भिसा” (राई, २०६८: २८) ।

सोफी र साकिब बेलायत बस्दा एक अर्काले प्रेम प्रस्ताव राखेका छन् । सम्बन्धमा भने विवाहको समय तोकिएको अन्तरक्रियाका क्रममा उनीहरूले पूर्ण रूपले नेपाली भाषाको प्रयोग नगरेर ठाउँ ठाउँमा अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग गरेको देखिन्छ :

“नोभेम्बरको बिहेको प्लान जनवरीमा सार्न पर्ला” (राई, २०६८: ३०) ।

प्रस्तुत अंशमा साकिबले उसकी प्रेमीसँग विवाहको मिति सार्न समेत शुद्ध नेपाली भाषाको प्रयोग नभएर लेखकको प्रयोग गरिएका मूल शब्दहरू ठाउँ ठाउँ लोप भएर अन्य भाषाले स्थान लिएको देखिन्छ । त्यो हुनु भनेको डायस्पोरिक समुदायका व्यक्तिहरूमा त्यहाँको भूगोल, वातावरण, परिवेश, संस्कृतिले पुऱ्याएको असर भाषिक प्रयोगमा यता न उताको भएर ठिमाहा भाषाको प्रयोग नै हो ।

‘दर्शनहुँदा र चकमक’ कथामा प्रयोग भएको भाषा डायस्पोरिक छ । यस कथाका पात्रहरूले व्यक्त गरेका भाषामा ठाउँ ठाउँमा अङ्ग्रेजी भाषाको प्रयोग भएको छ :

“कुनै बेला फोनमा पेसेन्टको गाली कुनै बेला मालिकको फर्की फर्की, रिसेप्सनिस्टको जिन्दगी नै कस्तो, चेपारामा अल्भिएको ... अन्तै विदेशमा ट्रिटमेन्ट गराउँछन्, बिगार्न बिगारेर आउँछन् यहाँ मैले सपानु पर्ने, फेरि अर्को पेसेन्ट भाचिएको डेन्चर रिपेयर गर्न आएको रिपोर्ट गर्न रिसेप्सनिस्ट भित्र आई” (राई, २०६८: ३३) ।

अर्की पात्र मिसेज मोथले आफ्नो विदामा बिताएका दिनको प्रस्तुतिमा व्यक्त गरेको भाषामा पनि नेपाली भाषाको पूर्ण रूप देखिँदैन :

“होलिडेमा गएर भर्खरै आएको नाति नातिना जन्मिए हरेक तीन महिनामा चेक अफको लागि आउँछन्” (राई, २०६८: ३४ ३७)

रिसेप्सनिष्ट पात्रले बेलायतमा काम गरेकी छ तर उसको कथामा व्यक्त भएको भाषा न पूर्ण रूपमा मूल छ न त नयाँ भाषाको शुद्धता देखिन्छ । त्यहाँ प्रस्तुत भएको भाषा मूलबाट विभिन्न शाखा प्रशाखाका माध्यम पलाएको देखिन्छ ।

“आमा मलाई यसपालिको बर्थडेमा ल्यापटप चाहियो उपहार ।

होइन आमा यसपालि त डान्स पार्टी गर्न पर्ला” (राई, २०६८: ३९) ।

माथि प्रस्तुत अभिव्यक्तिमा पात्रपात्र बीच कथामा आएको सङ्कथन भाषिक शब्दमा मिसावट स्पष्ट देखिन्छ, जुन डायस्पोरिक समुदायको अभिव्यक्तिमा मूलबाट नयाँ हाँगा पलाएको देखिन्छ ।

‘डाँडाको जून’ कथामा म पात्रको अभिव्यक्तिमा व्यक्त भएको भाषा जन्मभूमिबाट इच्छित भूमि बेलायतमा शरीर छ भने त्यहाँको संस्कारले विस्तारै मूल भाषा पलायन हुँदै नयाँ भाषाले स्थान ओगेटन पुगेको देखिन्छ :

“अर्को विरामी ब्रेकफास्ट खाइसकेर डङ्ग्रङ्ग लडेको छ । पछि मैले माइक्रोबायोलोजी पढेँ लन्डनमा पास गरेर ल्याबोटेरीमा काम गर्न थालेँ” (राई, २०६८: ४४) ।

म पात्र आफ्नो जन्मभूमिबाट बेलायत प्रवेश गरेको छ तर उसले त्यहाँ पुगेपछि योग्यता अनुसारको काम नपाउनु पनि भाषाको विविधताले हो । त्यसै कारण उसले अर्को विषयमा अध्ययन गरी काम गर्नुको बाध्यता त्यहाँको परिवेशको अनुकूलन हुनुपर्ने बाध्यता हो । डायस्पोरिक जीवन भोगाइमा देखिएको समस्याको प्रभाव आधार भाषामा परेको देखिन्छ ।

‘डानियल’ कथाका पात्रहरू लुलु, फेसाड, लक्ष्मीले बेलायत प्रवेशपछि आ-आफ्नो मूल भाषा क्रमशः नयाँ भाषा प्रयोग गरेका देखिन्छन् । उनीहरूको सम्पर्क, घुलमिल, कामको सिलसिलामा व्यक्त सङ्कथन क्रमिक रूपमा मूलबाट नयाँ शाखा विस्तारतिर गएको छ । यो हुनु भनेको उनीहरूको भाषिक सम्पर्कको समस्याको समाधानको बाध्यता हो । यस कथामा प्रस्तुत भएका भाषामा मिसावट देखिन्छ;

लुलुले म्याक्सिकोबाट हामीलाई राम्रा राम्रा पोस्टकार्ड पठाउछे ऊ खुसी हुन्छे यी कुरा सम्भरेर, हाउ फन्नी, युरोपियन मेल सर्भिस

ऊ नेभर माइन्ड भन्दै केक कागजका प्लेटमा सबैलाई भाग लगाउँछे

ऊ वास्तवमा फेसन डिजाइनर हो तर उसले आफ्नो खुबीअनुसारको काम भेट्दिन । काम उसको क्याफे र रेस्टुरेन्टमा गरी, .. त्यही मौकामा भेटी स्वार्थी मेक्सिकन ब्वाइफ्रेन्ड (

राई, २०६८ : ४६ ४८)

यहाँ न मूल भाषाको शुद्धता छ न त नयाँ भाषाको । यहाँ मूल र नयाँको मिसावटमा ठिमाहा भाषाको प्रयोग भएको स्पष्ट देखिन्छ ।

“ल्यापटप, टी.भी. विग्रेमा ऊ नै हो हाम्रो मेकानिक, फ्रिमा बन्छ, ट्वाइलेट टिसु र किचनमा चाहिने सामान हातभरि बोकाएर पोडगुइन पिटिक-पिटिक स्यान्डल बजाउँदै अगाडि, आगाडि कुरा गर्दै आउँछे” (राई, २०६८:५०) ।

माथिका पङ्क्तिहरूले ‘डानियल’ कथामा नेपाली भाषाको क्रमिक लोप भएको सङ्केत गरेको देखिन्छ । बेलायतमा प्रवेश गरेका डायस्पोरिकहरूले व्यक्त गरेका भाषामा एउटा भाषाको शुद्धता नभएर भाषिक मिसावट भएको तथ्यले स्पष्ट पारेको देखिन्छ ।

‘बाइ इमिली’ कथामा म पात्र र मञ्जुले व्यक्त गरेका भाषामा बेलायतको परिवेशमा त्यहाँको भाषिक झलक छ । उनीहरू नेपालबाट त्यहाँ डायस्पोरिक जीवन बिताउन गएका छन् भने उनीहरूको भाषाले जन्मभूमिको पूर्ण रूपमा परित्याग गर्न पनि सकेका छैन, त्यहाँ सङ्घर्षमय जीवन बिताउन पूर्ण त्यहाँको ध्वनि उच्चारण गर्न पनि सकेका देखिँदैन :

“एन्ड इमर्जेन्सीमा लानै पर्ने भयो, ल वेटिड रूममा बसेर पर्खने, नर्सले तिमीलाई बोलाउने छन् भनेर रिसेप्सन डेस्ककी स्टाफले भनिन् ... वेटिड रूम खाली जस्तै छ” (राई, २०६८:५२) ।

माथिका अंशमा म पात्रले डाक्टर कुर्न बसेका बेला त्यहाँको परिवेश व्यक्त गर्न न त नेपाली भाषा पूर्ण रूपमा प्रयोग गरेकी छ, न त नयाँ मुलुकको भाषामा पूर्णता गर्न सकेकी छ । त्यहाँ उनीहरूले क्रमिक रूपमा आफ्नो भाषा लोप हुँदै अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग गरेकी छ । यो डायस्पोरिक लेखनमा देखिएको अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोगले सहज रूपमा स्थापित हुन खोजेको पुष्टि हुन्छ ।

‘आज’ कथामा प्रयोग भएको भाषामा मूलबाट नयाँ शाखा प्रशाखामा क्रमिक रूपमा रूपान्तरण भएको छ । यहाँका अभिव्यक्तिले पनि भाषिक खिचडीपनको उदाहरण प्रस्तुत गर्दछन् :

“तिम्रो अन्तर्मनका, रेडिमेड डिभोर्स पेपर पढेर तस्यो क्यार । उसले त लाइफलङ्ग बिहे चाहेको हो ”(राई, २०६८:५९) ।

प्रस्तुत अभिव्यक्तिले त नेपाली भाषाको क्रमिक रूपमा लोप हुँदै त्यहाँ पुगेका डायस्पोरिकले आफ्नो भाषालाई क्रमशः अङ्ग्रेजीकरण गर्दै लगेको देखिन्छ ।

म प्रेग्नेन्ट भएँ

प्रेग्नेन्ट ?

हाउ कम ?

म तर्सिएँ ।

तर क्वेस्चनको आन्सर दिँदै नदिई ‘बाइ’ लेखेर, अचानक अफलाइन भई (राई २०६८: ६०) ।

यहाँ प्रयोग भएको भाषा पूर्ण रूपमा नेपाली भाषाको विरुद्धमा देखिन्छ। यस कथामा प्रस्तुत संवाद वा इमेल सम्पर्कमा अङ्ग्रेजी भाषाको प्रयोग गरेको पाइन्छ।

‘स्टाफ रूप’ कथामा म पात्रको मूल भाषा नेपाली हो। नेपालमा जन्म भएर ऊ इच्छित भूमि बेलायत पुगेकी छ। ऊ नेपालको राजनीतिक अस्थिरताका कारण, आर्थिक अभाव, र बेरोजगारी समस्याले गर्दा कामको खोजीमा बेलायत पुगेकी छ। त्यहाँ पुगेपछि, नेपालमा अध्ययन गरेरका प्रमाणपत्रले काम नगर्नुका साथै त्यहाँ पुगेपछि आफ्नो मूल भाषासमेत क्रमिक रूपमा परिवर्तन गर्नुपरेको पाइन्छ :

“वेबिसिटिड कसले गर्छ ? चाइल्ड माइन्डर महँगो छ नि ? म्याटर्निटी लिभमा भा बेला तिम्रो लोग्ने कति दुःख दिए” (राई, २०६८:६३)।

म पात्रले काममा गएका बेला घरमा बच्चाको बुबालाई छोडेकी छ, भने उसले बच्चाको बारेमा फोनमा सोद्धा पनि नेपाली अङ्ग्रेजी भाषाको मिसावट छ :

“मुतेको पेम्पस फेर्नु भो के” (राई, २०६८:६२)।

म पात्रले विभाजित शब्द प्रयोग गरेकी छ। आधा शब्द नेपाली केही शब्दको प्रयोग न बेलायती, न अङ्ग्रेजी क्याजुअल भाषा प्रयोग गरेको देखिन्छ। त्यो हुनुमा डायस्पोरिक नयाँ परिवेशमा स्थापित भएर नयाँ किसिमको सम्पर्क भाषिकामा काम गर्नुपरेपछि उनीहरूको भाषिक परम्पराका एकाइ पद, शब्द, वर्ण, वाक्य, उपवाक्यसम्म प्रभाव परेको देखिन्छ।

‘काम’ कथामा जया र टेक्लाले बेलायत पुगे पनि सुख - शान्ति प्राप्त गर्न सकेका छैनन्। यसको मुख्य कारण हो - त्यहाँ भौतिक र बाह्य रूपबाट जति सान, मान देखाए पनि नेपालमा जति प्रशंसित भए पनि उनीहरू भाषामा भएको विविधताले भिन्नभिन्नै असन्तुष्ट रहनु। अरूले देख्दा बेलायतमा पुगेर सम्पन्नताको जीवन भोगेका भए पनि उनीहरूको भाषिक कठिनाइ योग्यता अनुसारको काम नपाउनु पार्टटायमको काम गर्नु घण्टा हिसाबले श्रमको मूल्य पाउनु बिदाको दिनसमेत सस्तो मूल्यमा श्रम गर्नु परेको स्थिति देखिन्छ :

हामीहरू जसलाई एक्स्ट्रा मनीको लागि अल्कोहलिक भएको छौं (राई, २०६८:७२)।

यसरी बेलायतमा पुगेपछि, त्यहाँको भूगोल, संस्कृति, समाज वातावरण र बोलीचालीले समेत उनीहरूको मूल भाषामा शाखा उपशाखा विस्तार भएको देखिन्छ :

उनको आर, आर यु युनिट लेभल छ मा परेछ।

बिहान आउँदै हामी दुवैले सल्लाहा गरेका छौं।

इभिनिड सिफ्ट तीन बजेदेखि सात बजेको नगरौं।

हामी नौ तला लिफ्टबाट ओर्लेर लामो कोरीडोर

हिँड्दै कार्ड इन आउट गर्ने अफिसमा पुग्यौं।

ब्लु बेरीका काँडाहरू पनि निष्ठुरी छैनन् (राई, २०६८ : ७३) ।

माथिका अंशमा अल्पविकसित देशको शैक्षिक योग्यतालाई मान्यता प्राप्त नहुँदा योग्यताको अभावमा जया र टेक्ला पात्रले भोगेको नोकरीको समस्या, भाषाको समस्या, फरक राष्ट्रको राज्यव्यवस्था, नियम कानूनप्रतिको अज्ञानता वा अल्पज्ञानले उत्पन्न अन्योलमा फरक समाजमा स्थापित विविध समस्याहरूसँग लड्ने क्रममा भाषा अझ सङ्घर्षमय हुँदै गएको देखिन्छ । डायस्पोरिक साहित्यमा जसको खोजी यस कथामा गरिएको देखिन्छ ।

भाषा काव्यात्मक छ । उखानटुक्काको प्रयोगले अभिव्यक्ति तिख्खर बनेका छन् । भाषा प्रयोगका सन्दर्भमा कथासङ्ग्रहमा आएका अङ्ग्रेजी शब्दहरूको थुप्रो लागेका छन् । केही अनुकरणात्मक शब्दले अभिव्यक्ति जीवन्त बनाएको देखिन्छ । संस्कृत श्लोकको प्रयोग देशप्रेमको भावनाका लागि उपयुक्त रहेको पुष्टि हुन्छ । प्रतीकात्मक भाषिक प्रयोग यस सङ्ग्रहका शक्तिका रूपमा देखिएका छन् । कतिपय वाक्यमा अपूर्णता छन्, थोप्लो (...) दिइएकोले अर्थहीनताको सङ्केत गरेको देखिएको छ । भाषामा डायस्पोरिक शैलीको प्रयोग गरिएको छ भने भाषामा परिवर्तन हुनुका साथै क्रमिक लोप भएको देखिन्छ ।

३.३ निष्कर्ष

वर्तमान विश्व परिवेशमा विज्ञान-प्रविधि र सञ्चारको कारण संसारका हरेक ठाउँका मान्छेहरू आफ्नो चाहना बमोजिम प्रवासिने क्रम निकै बढेको छ । यही क्रमसँगै नेपालीहरू पनि यस कार्यमा निकै बढेका छन् । आफ्नो धर्तीमा अनुकूल वातावरणको अभाव, राम्रो शिक्षाको अभाव, बेरोजगारी, भौतिक सुख साधनयुक्त स्वतन्त्र जीवन नहुँदा ती कुरा प्राप्तिको प्रबल इच्छा राख्दै आज डायस्पोरा जीवनको व्याप्ति विश्वव्यापी रूपमा बढेको छ ।

बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा कथासङ्ग्रहमा अत्यन्तै शक्तिशाली ढङ्गले डायस्पोरिक चेतनाको प्रयोग भएको छ । कथासङ्ग्रहमा जया राई सफल निर्वासनको संवेदना वा डायस्पोरिक चेतनाको प्रयोग गर्न सफल बनेकी छन् । यसमा विभिन्न देशबाट स्तरीय जीवनपद्धति बिताउनको लागि धेरै पात्रहरू बेलायत पुगेका छन् । उनीहरूले अति अनिश्चित र तल्लो स्तरको जीवन बाँच्नुपर्दा आ-आफ्नो देश सम्झँदै भोगेको पीडा प्रस्तुत गरेकी छन् । विशेषतः पश्चिमा देशहरूमध्ये 'पौण्डको देश', 'भौतिक सम्पन्नताको देश', 'स्वतन्त्रताको हिमायती देश' बेलायतलाई उच्च शिक्षाको तथा आर्थिक सबलताको आकाङ्क्षा राखी कुनै न कुनै ढङ्ग (कानुनी र गैरकानुनी) बाट इच्छित भूमिको रूपमा छनोट गर्न सबै पात्रहरू पुगेका छन् । तिनै प्रवासीका घर परिवार स्वजन र सिङ्गो राष्ट्रबाट अलगिएर टाढिनु पर्दाको विक्षिप्तता, सन्त्रास, चिन्ता, परिचय सङ्कट, निम्न वेतन प्राप्त, स्वाभिमानमा ठेस, निम्न कोटिको मानवीय व्यवहार आदि जस्ता थुप्रै कारणबाट असन्तुष्ट र प्रताडित हुनेहरूका पुख्यौली भूमिप्रतिको अतीत मोह प्रकट गरिएको छ ।

यसमा नेपाली तथा अन्य देशीय निम्न स्तरका मजदुरका डायस्पोरा चेतना स्वरूप त्रासद, अनिश्चित र अस्थिर मानसिक, चिन्तायुक्त जीवनको कारण आदिको चित्रण गरिएको छ। मन पुख्यौली भूमिमै रहेर रित्तो र खोक्रो शरीरले बेलायत भूमिमा टेक्ता देखापरेको स्वभाविक अनुभूतिको क्रम विन्यास सफल रूपमा उतारिएको छ भने हेपिएर, चेपिएर भए पनि बेलायतमा पसिना खर्चने मानसिकता बोकी उपेक्षित र अपमानित भएर बेलायतमै बस्न चाहने व्यक्तिका सङ्घर्षपूर्ण जीवनगाथाको मार्मिक अभिव्यक्ति पनि सशक्त रूपमा भएको देखिन्छ।

समग्रमा भन्दा बेकर स्टिटका दुई आँखा कथासङ्ग्रह पुख्यौली भूमि र इच्छित भूमिको चाहना, द्वैध मानसिकताको चित्रण, द्वैध साँस्कृतिकताको वर्णन, अतीतमोह र भाषिक परिवर्तन क्रमिक लोपले अतितप्रतिको मोह र साँस्कृतिक पहिचानलाई भल्काउन सफल बनेको देखिन्छ।

परिच्छेद : चार

बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा सङ्ग्रह कथामा जीवन सम्बन्धी विभिन्न पक्ष

४.१ विषय परिचय

नेपाली कथाको परम्परामा सामेल हुन आएकी जया राईले नेपाली कथामा डायस्पोरा जीवनका सङ्घर्ष र नेपाली चेतनाको क्षयीकरणको संवेदनाका साथै जीवनको परवसता, जडता र दासताको अभिव्यक्ति, प्रयोगात्मक लेखनतर्फ रुचि, परम्परागत रुढीवादी चिन्तन तथा पारिवारिक पुरुष प्रधानताका विरुद्धमा आवाज उठाउनमा रुचि राखेको देखिन्छ। उत्तर आधुनिक प्रवृत्तितर्फ रुचि, नारीजागरण नारी स्वतन्त्रताका पक्षधरता अस्तित्व र विसङ्गतिको चित्रण, निम्न वर्गप्रति सहानुभूति दिन र बाध्यात्मक जीवन भोगाइको सजीव चित्रण गर्न उनी दक्ष देखिन्छन्। उनले समसामयिक विश्वसन्दर्भमा महत्वाकाङ्क्षा र भावी सुखसयलका स्वप्निल आकाङ्क्षा बोकेका युवा जीवनका समस्याहरूमा केन्द्रित रही खोक्रो बेलायती पुँजीवादी अर्थव्यवस्थाको अन्तर्निहित भ्रष्ट नियत छर्लङ्ग पार्ने काम गरेकी छन्। यसका साथै उनले आजका मान्छेको जीवन भोगाइका विविध रूप र आप्रवासी नेपालीहरूको स्वदेश प्रेम, वैचारिक स्वतन्त्रता, प्रजातान्त्रिक लोकतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको चाहना, मध्यम तथा निम्नमध्यम वर्गीय जीवनको उत्थानको चाहना, मानवीय जीवनका यौनको स्वाभाविक रूपमा प्रकटीकरण, स्वभाषा, संस्कृति, समाज र साहित्यप्रतिको आस्था र मोह प्रकट गर्ने राष्ट्रवादी चेतना, पराभूमिमा गरेका जीवन सङ्घर्षका विविध पक्ष प्रस्तुत गर्नुका साथै अवैधानिक तवरबाट बेलायत पुगेका गैरकानुनी आप्रवासीका दुःख पीडा र अन्तर्वेदनाको वास्तविक यथार्थता प्रकट गर्ने मुख्य अभीष्ट राखेको देखिन्छ।

जया साहित्य जीवनका लागि हुनुपर्ने कुरा स्विकार्दै साहित्य कलात्मक हो भन्ने मान्दछिन्। यसका साथै उनले कथामा भिन्न शैली, शिल्प र नवीन जीवनमूल्यको तथ्योद्घाटन गर्न पुगेकी छन् भने पात्र र परिवेशको स्वाभाविक चित्रण गर्ने प्रवृत्ति कथामा देखापर्दछ। डायस्पोरा जीवनमा देखापर्ने अपरिचयीकरणको भयाक्रान्त मानसिक पीडा, छट्पटी, मातृभूमिको सम्झनाले न्यास्रो अनुभूति गर्दा अतीतमोहको स्वाभाविक चित्रण गर्नु उनको कथात्मक प्रवृत्तिगत विशेषता रहको देखिन्छ। यहाँ बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा कथासङ्ग्रहलाई डायस्पोराका प्रवृत्तिका रूपमा रहेका परादेशीय हुनुको रोमाञ्च र चिन्ता, अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तीकृत हुनाको परिणाम, अस्तित्वबोधका लागि एक सूत्रको खोजी, अभिघात अभिव्यक्ति र मनोवैज्ञानिक जस्ता बुँदाका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ :

४.२ परादेशीय हुनुको रोमाञ्च र चिन्ता

परादेशीय हुँदाको अवस्थामा ती डायसपोरा समुदायका क्रियाकलाप तथा त्यस परिस्थितिमा देखापर्ने चिन्ता र चासोका बारे विश्लेषण गरिनुपर्दछ । आफ्नो देश छोडेर अन्य देशहरूमा हिँड्ने फरक संस्कृतिसँग घुलमिल हुने अवसर पाउँदा रोमाञ्चक अनभूति हुन्छ भने अर्को तर्फ त्यसरी परादेशीय भई सीमाहीन परिवेशमा आफूलाई पाउँदा उसका सम्पूर्ण सामाजिक, राजनीतिक र आर्थिक क्रियाकलापहरू भिन्न हुन जान्छन् । उनीहरूमा त्यस खालको क्रियाकलापले गर्दा उत्पन्न हुने मानसिक चिन्ता र डर गम्भीर रूपमा देखा पर्दछ ।

‘बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा’ कथामा हिस्सीले परादेशीय हुँदाको रोमाञ्चकता र चिन्ता ग्रस्तताका बीच जीवन व्यतीत गरिरहेको देखिन्छ । हिस्सी परादेशीय भई नेपालबाट गएर बेलायतमा बसेकी छ । हातमा पासपोर्ट र भिसा लिएर बोइङमा चढी सात समुद्रपारि जानु जसका लागि पनि रोमाञ्चक घटना हो । बेलायती भूमिमा प्रवेश गरेपछि आफूले पान्डुड कमाइ, गोजीमा टन्न हरिया डलर छन् भने त रोजेको खाना, गाडी, मेट्रो, रेष्टुरेन्ट, क्लबको नवीन अनुभूतिले मान्छेलाई स्वर्गको आनन्द पनि देलान् । तर त्यसमा हिस्सीलाई काम खोज्न गयो बैङ्क अकाउन्ट खोलेको हुनुपर्ने । तर बैङ्क खाता खोल्न काम गरेको हुनुपर्ने नेपालबाट लगेको पैसा सकिएर भोकै हुने डर छ भने त्यही कुरा चिन्ताको मूल स्रोत बनेको देखिन्छ ।

बैङ्क अकाउन्ट खोल्न पनि कुनै न कुनै युटिलिटी बिल आफ्नो नाममा हुनै पर्ने । हिजो आएको विद्यार्थीको नाममा कुन घरबेटीले नामसारी गरिदिन्छ ? युटिलिटी बिल बनाउन नसके पनि बेलायतमै बसिरहने चाहनाले हिस्सीमा लोभको पराकाष्ठा रहेको देखिन्छ । कमलले बैङ्क खाता खोल्दिने आश्वासन दिएपछि मक्ख परेकी हिस्सी केही समय उसको सहयोगी साथी बनेको बैङ्क कर्मचारी कमल दिनदिनै मित्रताको घेरा तोड्दै हिस्सीसामु आउन प्रस्ताव राखेपछि डरले आतङ्कित भएकी देखिन्छे । कमलले उसलाई बैङ्क खाता खोल्न सहयोग गर्दा खुसी भएकी छ तर उसैले केही समयमा आफ्नो स्वार्थ पूरा गर्न म तिम्रो हुन चाहन्छु भने पछि ऊ विक्षिप्त बनेकी छे । अध्ययन भिसा लाग्दा बेलायतमा आफ्नो भविष्य सुरक्षित ठान्दै रोमाञ्च जन्मिन्छ भने बैङ्क खाता खोल्न नपाउँदा काम नपाउँदाका दिन सम्झँदा मानसिक रोगीभैँ ऊ बरबराउन थाल्छे :

लन्डन प्रवेश गरेको सुरुका दिनहरू सुन्नेले राम्रा माने पनि भोग्नेलाई फलामका चिउरा चपाउन जस्तै कठिन छ । कलेजको फी, कोठा भाडा, ... पकेट खर्च, ... जीवनको नयाँ गोरेटोमा हिँड्नको लागि जागिर खोज्ने पर्नेछहेर्नुस म त लन्डनमा नयाँ छु । तर .... किन यति धेरै कष्ट ... बैङ्क खाता खोल्न ? बैङ्क खाता नखोले जागिर नै नपाइने ... न मेरो कोही छ ... । घर भाडा र स्कुल फि केले तिरौँ मिस थापा ! वरी नगर्नुस म तपाईंको

काम सब मिलाउने छु .... मेरो नाम कलम .... म पब्लिक रिलेसन मेनेजर (राई, २०६८: ३-४) ।

माथि प्रस्तुत भनाइले यस कथांशमा हिस्सीले डायस्पोरिक हुँदा आफ्नो देशबाट अर्काको देशमा आएर जोडिने क्रममा काम नपाउँदा बढी निराशा, चिन्ता र पछुतो गरेकी छ । तथापि त्यही कामको खोजीमा हिँड्दा देखापरेका विविध भौतिक संसाधन, उच्च सञ्चार-प्रविधि, भव्य संरचना लगायत प्राकृतिक वातावरणका साथै सांस्कृतिक तथा फरक जीवनशैली नजिकबाट अवलोकन र अनुभूत गर्ने अवसर पनि उसले पाएको देखिन्छ । हिस्सीले केही समय काम पाउनु वैङ्ग खाता खोल्नु, बेलायत प्रवेश हुनु रोमाञ्च हुनु भने लन्डनमा प्रवेश गरेपछि काममा प्रवेश गर्न विविध कागजपत्र बनाउँदाका कठिनाइ र आफूलाई केही समय सहयोगी साथी भएको कमलले हिस्सीप्रति म तिम्नो हुन चाहन्छु भनेका अभिव्यक्ति चिन्ता हुन् । यसरी हेर्दा आनन्ददायक र भोगदा कठोर जीवनको यथार्थता र करुण व्यथाको उद्घाटन गर्दै परादेशीय हुनुको रोमाञ्च र चिन्ता यहाँ प्रस्ट हुन गएको छ ।

‘रूप’ कथामा रूक्सना आफ्नो लोग्नेसँग बेलायत प्रवेश गर्न पाउनु बेलायत बसाइमा लोग्ने र स्वास्थ्यीले कसम खाएर विवाह गरेको केही समयमा आमाहुने सौभाग्य भई छोरो जन्मेका दिन रूक्सनाले आनन्द महसुस गरेकी छ तर बेलायत प्रवेशका केही दिनमा पाश्चात्य संस्कृति बमोजिम श्रीमान्, श्रीमती एकआपसमा छँदाछँदै अर्कै केटा वा केटी साथी बनाउन पाउने संस्कार बमोजिम उसको श्रीमानले एकदिन आफू सुतेको ओछ्यान चिसिन नभ्याई अर्की साथीसँग मस्त भएको देखेपछिका दृश्यले उसले मानसिकतामा चिन्ताको स्थिति जन्मेको देखिन्छ । आफ्नै गाउँले दाइले नयाँ सङ्गठन खोलिएर अध्यक्षसमेत भएको सूचना पाउँदा र आफूलाई कार्यक्रममा समेत समावेश भई परिचय भएकोमा उसको मनमा आफू एकलो नभएको रोमाञ्चक अवस्था महसुस भएको छ । ती गाउँले दाइले फोन गरेर मानसिक तनाव दिन थालेपछि उसको फोन बन्द गर्नु परेकाले ऊ चिन्तित पनि बनेकी छ :

रातभर आँगनमा जग्गे राखेर, त्यतिका इस्ट मित्रहरूका अगाडि ... बिहे गर ... घरको रमाइलो वातावरण थियो । आमा हुने सौभाग्य छोरो जन्मेर भयो त्यो साइनो टुटाउनै आएको त थिएन नि बेलायतमा एउटा अर्को नयाँ सङ्गठन खोलिएको थियो । त्यो सङ्गठनको पनि ती नै ... थप्पडी बजाएर समर्थन गरी अन्तमा फोन नम्बर लिनादिना गरेर बिदा भएँ । ... ती गाउँले दाइले म्यासेज पठाएर दुःख दिन थाले ... हुँदा हुँदा फोन नै बन्द गर्न कर लाग्यो (राई, २०६८: ६-९) ।

यस अंशबाट रूक्सनाको प्राप्तिमा आनन्द र भोगाइको विसङ्गति प्रकट भएको छ । डायस्पोरामा पैसा नै जीवनको महान् सपना हो र पैसा नै असन्तुष्टिको विशाल खाडल पनि हो ।

‘प्लेनकी केटी र टेक्ला’ कथामा टेक्ला परादेशीय भएर श्रीलङ्का र बेलायत बसेकी छ । हातमा दुईवटा सुटकेस बोकेर इङ्गल्यान्ड जानु उसका लागि रोमाञ्चक घटना हो । राम्रो कमाइ, गोजीमा टन्न हरिया डलर छन् भने त रोजेको खाना, गाडी, मेट्रो रेष्टुरेन्ट घर किन्न पाउनु बेलायतमा र कोलम्बोमा सानदार बङ्गला बनाएकीमा नवीन अनुभूतिले उसलाई स्वर्गको आनन्द पनि देलान् । तर उसलाई त्यहाँका बेलायती समान श्रमको मान्यता, कामको मूल्यको परिश्रम र श्रीलङ्कामा पाएको मान सम्मान नपाएको आफू डायस्पोरिक भएकोमा चिन्ता व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

हप्तादिन पनि भेटिने धेरै साथीहरूमाभ ... रमाइलो वातावरण हुन्छ । ..हातमा दुईवटा सुटकेस बोकेर आएका थियौ ... चार छोरा छोरी जन्मे ... सबैले डिग्री लिए । ... लन्डनमा घर किने, कोलम्बोमा सानदार बङ्गला बनाएँ । ... भविष्य सोच, देश र आफन्तलाई कहिल्यै नबिर्स । ... अबको मेरो रिटायर्ड लाइफ त्यहीं गएर बिताउँछु” (राई, २०६८: १०-११) ।

यस अंशबाट प्राप्त गरेको गौरव र भोगको विसङ्गति प्रकट भएको छ ।

अर्कातर्फ प्लेनकी केटी परादेशीय भएर श्रीलङ्काबाट दुबईमा बसेकी छ । घरेलु कामदारको लागि दुई वर्षको कन्ट्राक्ट भिसा हातमा पासपोर्ट र भिसा लिएर दुबई प्रस्थान गरेको दिन उसका लागि पनि रोमाञ्चक घटना हो । छोराछोरीको शिक्षा राम्रो अध्ययन संस्थामा गराउन सकिन्छ भन्ने अभिलाषामा उसको मनमा शान्ति छाएकोमा ऊ आनन्दित भएकी छ । तर दुबई पुगेपछि आफूले काम गर्ने घर मालिकीको व्यवहार, हप्तामा पाउने एक दिन बिदा पनि छिमेकी कामदारले फोनमा अनेक कुरा लगाएर लुटिएको जस्ता कुरामा प्लेनकी केटीको चिन्ता छ । प्लेनमा भेट भएकी टेक्लाले उसको व्यथा बुझेर उसलाई चौधसय रुपियाँ लिन्न, तिमीहरू नै राख, छोरा छोरी राम्रो पढाऊ भन्दा उसको मनमा आनन्द भएको छ । उसले दुईवटा बच्चा हेर्ने काम गर्नु पर्ने चौबीसै घण्टा स्ट्यान्टबाइमा दुईवटा बच्चाकी आमा हुनुपर्दा ती बच्चाको व्यवहारबाट उसको मानसिकतामा चिन्ता प्रकट भएको देखिन्छ :

बायु पङ्खी जहाजको पङ्खा भएर परदेशमा घरेलु कामदार हुन गएकी ऊ । ... दुईवटा बच्चा हेर्ने काम, ... हप्तामा एकदिन बिदा कन्ट्र्याक्टमा छ । ... त्यो दिन उनको लागि स्वतन्त्र र स्वच्छ श्वास फेर्नका लागि सुनौलो मौका । ... ईर्ष्यालु छिमेकी कामदारले ... मालिकीलाई ... यो त क्याथोलिक होइन, बुद्धिष्ट हो , ... आइतवाटर चर्च जानु पर्दै न ... एकदिन ... बिदा पनि दुष्टहरूद्वारा लुटियो ।... छोरा छोरीले घर आउँदा कलर टिभी ल्याउनु आमा भनेको छ । ... लोग्नेले सापट मागेर ल्याएको छ पैसा .... एयरपोर्टको ....

टर्मिनलमा .... पर्खी बसेका छन् । .... तर त्यो चौध सय रूपैयाँ लिन्न तिमीहरू नै राख
.... तिम्ना छोराछोरी राम्ररी पढ्छन् (राई, २०६८: १२-१३) ।

यसबाट प्लेनकी केटीको आर्जनमा प्राप्त गरेका आनन्द र भोगेको विसङ्गति प्रकट भएको छ ।

‘क्रिसमस डे’ कथामा मेन्सा परादेशीय भएर अर्थात् अफ्रिका र बेलायतमा बसेको छ । अफ्रिकामा आफ्नो परिवार सञ्चालन गर्ने बाबाको कोको खेतीबाट आउने आयबाट बाका दुई श्रीमतीका सन्तान सोह्र जनालाई आनन्दले पालनपोषण गरेकामा उसको परिवार आनन्दित देखिन्छ तर दुई चार वर्षपछि नै अफ्रिकन तातो रापको लप्कासँगै उसको सयौँ एकडको कोको खेती नष्ट पारेपछि उसको परिवारको खुसी त्यो आगोले खोसेर लग्यो । उसको परिवार उठीबास लगाएको छ । उसका परिवारको उठ्दै गरेको पखेटा काटिएका छन् । स्कुल पढ्दै गरेका बाबाका छोराछोरीको स्कुल जान बन्द भएको छ । बल्दै गरेको चुलोको आगो निभ्नुका साथै विस्तारै आडको कपडा आडमै फाटेर नयाँ कपडाको कल्पना मात्रै हुन थालेपछि गरिबीको बाढी उर्लिएर आगलागीको पीडा खप्न नसकेर उनीहरूका बाबाले आत्महत्या सम्मको प्रयास गरेपछि मेन्सा काम, मामाको खोजीमा बेलायत पुगेको छ । त्यो अवस्था पार गरी क्रिसमसमा आनन्द लिएर रोमाञ्चक भएको छ तर पनि उसलाई आफ्नो बाल्यकालको अवस्था स्मरणमा आउँदा विभिन्न घटनाले उसलाई चिन्ताको स्मरण गराएको उसका प्रस्तुत भएका अभिव्यक्तिले देखाउँछ :

“मिस रिना पोलिटिकल साइन्समा मास्टर्स गरेको म यी कामहरू किन गरिरहेछु थाहा छ । म त्यहाँ रहेर ती नीचहरूको अगाडि नीच भएर यो अन्जान ठाउँमा मलाई कसैको पर्वाह नगरी आफ्नो काम पूरा गर्नु नै उचित लाग्छ । जीवनको डुङ्गा चलाउन कति गाह्रो हगि । यो पारिवारिक डुङ्गा चलाउन गाह्रो कति गरूङ्गो” (राई, २०६८: २२) ।

यस अंशबाट मेन्साको जीवनमा सुरूका दिनमा आफूले भोगेको आनन्दी जीवन र पछि विस्तारै भोगेको विसङ्गति प्रकट भएको छ ।

‘घात’ कथामा सोफी र साकिब परादेशीय भएर बेलायत बसेका छन् । उनीहरू लन्डनमा प्रवेश गर्दाका दिनमा खुसीले रमेरै बसेका छन् । तर सोफीले केही समयको लागि भिजिटको लागि जान खोज्दा सिङ्गापुरले युके एयरपोर्टमा पाउने तीनदिने भिजिटिङ भिसा रोकेको सोफीलाई नियमबारे थाहा छैन । ऊ लिगल्ली आएको केही समयमै इलिगल हुँदा उसको मानसिकतामा अवैध कामदार हुनुको डर छ भने त्यही नै चिन्ताको मूल स्रोत बनेको छ । शरणार्थी भएर नै भए पनि बेलायतमै बसिरहने चाहनाले उसमा लोभ रहेको देखिन्छ । साकिबले विवाहको प्रस्ताव राखी हीराको औँठी मायाको चिनो स्वीकार गर्दा खुसी भएकी सोफी केही दिनपछि साकिब आफ्नो कर्तव्य ठानी जन्मभूमि ढाका गएर नोभेम्बरको बिहेको प्लान जनवरीमा सार्न प्रस्ताव राख्दा भने

त्यो हीराको औंठी खाममा लगाएर साकिबलाई फिर्ता पठाउँछे । यस कार्यले साकिबको मानसिकता आतङ्कित भएको देखिन्छ । सोफीलाई आफ्नो ठानी बिताएका दिनहरू आनन्दित छन् तर केही समयमै आफ्नो परिवारसँग जाँदा सोफीले विवाह प्रस्ताव फिर्ता गरेपछि ऊ विक्षिप्त बनेको छ ।

सिङ्गापुर एयरलाइन्स ल्यान्ड त भयो, इमिग्रेसन डेस्कमा पुग्दा ... मिस तपाईंको पासपोर्टमा भिसा छैन । ..... तीन महिने भिजिटिङ भिसा रोकिसकेछन् । ..... ऊ लन्डन आउने थियो .... रमाइलो दुनियाँमा हराउनु थियो । ..... फर्किनु सिवाय .... न त सोफीको रोदन न त साकिबको विरहको मूल्यै छ त्यहाँ । त्यहाँ त खालि मै हुँ ठान्ने अफिसर मात्रै छन् । कसैको विरह सुन्ने न मुटु छ न त समय नै । .... लिगल्ली आएकी ... इलिगल हुँदै छ । डायमन्डको औंठी लगाइदिएर बिहेको प्रपोज, स्विकारी ... एकदिन कुरियर आएर ... पार्सल बुझायो, ... त्यही प्रिय हीराको औंठी ... (राई, २०६८: २८-३१) ।

‘दर्सनदुङ्गा र चकमक’ कथामा रिसेप्सनिष्ट परादेशीय भएर नेपाल र बेलायत बसेकी छ । कामको खोजीमा बेलायत जानका लागि रोमाञ्चक भएकी छ । पौन्डको कमाइ, गोजीमा टन्न पौन्ड छन् भने त रोजेको खाना, गाडी, क्लब नवीन अनुभूति मान्छेलाई स्वर्गको आनन्द पनि देलान् तर त्यसमा रिसेप्सनिष्ट जस्तो काम गर्दा चौबीसौं घण्टा उभिनुपर्ने मालिकले गरेको उसप्रतिको व्यवहार भर्को फर्को पेसेन्टले फोनमा दिएको धम्की काम गर्दा बल्लो र पल्लो कोठाको दगुराइले उसको मनमा डर छ भने त्यो चिन्ताको मूल स्रोत बन्ने नै भयो । जस्तो सुकै दुःख सहेर बेलायतमै बसिरहने चाहनाले उसमा लोभको पराकाष्ठा रहेको देखिन्छ । यस कथाकी एउटी पेसेन्ट आएर उसलाई समय समयमा विभिन्न रोचक घटना सुनाउँदा ऊ रोमाञ्च भएकी छ भने कहिले जति काम गरे पनि नभ्याउँदा थकान भएर शान्तिको श्वास फेर्न थप समयको स्मरण गर्दै दुःखित भएको देखिन्छ ।

यी समय जति छन्, तिनले नपुगेर सापटी मागौं कि कसैको म, निःश्वास छाड्न शान्तिको । ... व्यस्त दिनहरू धेरै जसो निरसिले गरी नै बित्छन् । .... एक दिनमा चार सिजन हुन्छ, मौसम बदली रहन्छ । ... तर कुनै बेलाको बडो मिजासिलो मानिसहरू पनि आउँछन्, दिनभरिको ताल बेतालको उतार चढाउ सब बिसाईदिन्छन् ..... जब आउँदिन .... सानातिना जोक भनेर हाम्रो दिनभरिको दर्सन दुङ्गा र चकमकको जिन्दगीलाई केही मत्थर पारेर फर्किन्छन् (राई, २०६८: ३६-३७) ।

रिसेप्सनिष्टले आफ्नै किसिमका पीडाको सामना गर्नु परेको देखिन्छ । ऊ असुरक्षित, काँतर व्यक्तित्वको रूपमा देखा पर्दछे । पुख्र्यौली भूमिमा गरिएको असुरक्षित जीवनको महसुसभन्दा

कैयौं गुण इच्छित भूमि दर्दनाक र पीडादायी देखा पर्दछ । बेलायतमा पुगेर मुलधारको नागरिक कहिल्यै बन्न सक्तिन । डायस्पोरा जीवनले भोग्नु परिरहेको अतुलनीय मानसिक तथा शारीरिक पीडै पीडाको आहालमा डुबुल्की मार्नु सिवाय अरु थोक केही भेटिँदैन । जसले गर्दा एकान्तमा टोलाउनु र आफूले आफैलाई हीन र अक्षम प्राणीको रूपमा रिसेप्सनिष्ट देखा पर्दछे ।

‘डाँडामा जून’ कथामा भिन्नभिन्न देशबाट बेलायत पुगेको गिफ्टीले बेलायत पुगेर हस्पिटलमा काम गर्दा उसमा देखा परेको मानसिक कष्ट र विक्षिप्तता टड्कारो रूपमा देखा पर्दछ । गिफ्टीले हस्पिटलमा काम गर्दा भेटिएका पेसेन्टलाई सेवा गर्दा ऊ शान्तिको श्वास फेर्न पुगेकी छ भने त्यहाँका पेसेन्टमध्ये एक मिलिन्ड भन्ने पात्र नर्स भएर बेलायत प्रवेश गरेको रोमाञ्चक घटना हो । काम गरेर गोजीमा पैसा पर्दा आनन्दको अनुभूति व्यक्त गर्दछे तर त्यहाँ पुगेर नर्स भएर काम गर्दा युद्धका घाइते सिपाहीका चीत्कार सुनेकीमा दोस्रो युद्धको अन्त्य देखिएका घाउहरूले उसको मानसिकतामा दुःखद अनुभूति गराएको छ ।

युद्धका घाइते सिपाहीहरूको चीत्कार सुनेकी छ । उनीहरूको सेवा गरेकी थिएँ .. जुन बेला दोस्रो विश्व युद्धको अन्तिम समय हुँदै थियो । अन्ततः धेरै घाउहरू बोकेर विश्वयुद्ध रोकियो नै । .... मैले युद्धको विभीषिका देखेकी छु” (राई, २०६८:४४) ।

मिलिन्डाले बेलायतमा बस्दाका गौरव र भोगेका विसङ्गति कथामा प्रकट भएको छ । विश्वयुद्धको सन्त्रासको समयमा बाँच्ने आधार कल्पना हो, टाढाटाढाको उज्यालो र भविष्यमा शान्ति प्राप्त गर्न उसको जीवन रोमाञ्चक र चिन्ताको साथमा बाँचेकी छ । डायस्पोरामा पैसा नै सबै थोक भए पनि उसको असुरक्षित, काँतर व्यक्तित्व देखिन्छ । बेलायत पुगेर मूलधारको नागरिक कहिल्यै बन्न सक्तैन । यस कारण डायस्पोरिक जीवनले भोग्नुपरेको मानसिक तथा शारीरिक तनावमा डुबुल्की मार्दै गरेको भेटिन्छ । त्यहाको समाजमा कामदारप्रति गरिएको व्यवहारले उनीहरूलाई हीनताबोध भएको देखिन्छ ।

‘डानियल’ कथामा बेलायतमा पुगेका, लक्ष्मी, लुलु, फेसाड, डानियल र लुलुको ब्वाइफ्रेन्डले उनीहरू अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तीकृत हुनुको पीडा अनुभव गरेका छन् । बेलायतीले उनीहरूलाई समान अवसर नदिए पनि बोल्न नसक्ने नै अल्पसङ्ख्यक हुनुको दुःख हो । कालो छाला हुनाकै कारणले एक कालो युवकको उसकै गर्ल फ्रेन्डको अगाडि बन्चराले टाउकामा हानेर गोराहरूले हत्या गरेको घटनाले उनीहरूलाई चिन्ताग्रस्त मानसिकतामा पुऱ्याएको छ । त्यो घटनाले उनीहरूका आ-आफ्ना मानसिकतामा भिन्नभिन्न तीरले घोचेको छ । त्यो घटना हुनु भनेको सीमान्तीकृत हुनुको पीडा हो । बेलायत पुगेका डायस्पोरिकहरूले जीवनमा भोगेको अवस्था जातीय भेदभाव, अल्पसङ्ख्यक समुदायलाई त्यहाँको बहुसङ्ख्यक समुदायले दिएको मानसिक तथा शारीरिक पीडा कथामा व्यक्त भएको पाइन्छ ।

कालो छाला हुनाको कारणले अठार वर्षको केटालाई २००५ जुलाईको अन्तिम सातातिरको शुक्रवार राति आफ्नी गोरी गर्ल फ्रेन्डको अगाडि नै बन्चराले टाउकामा हानेर गोरे केटाहरूले हत्या गरे लिभरपुलमा । एउटा होनहार विद्यार्थीको दुःखद अन्त भयो । बा-आमाको मुटुको टुक्रा गयो । दिदी बहिनीको माइतीको बत्ती निभ्यो । साथीभाइमा फुटबलमा र भलिबलको टिम अपुरो भयो (राई, २०६८:४८) ।

आफ्नो देशमा नहुनुको दुःखको चरम अनुभूति बेलायतमा बस्ताका अनुभव उनीहरूको देखिन्छ । त्यहाँ लुलु, फेसाड, लक्ष्मी, डानियल असुरक्षित र काँतर व्यक्ति देखिएका छन् किनभने उनीहरू बेलायती भूमिमा मूल धारको नागरिक बन्न सकेका छैनन् । त्यसैले डायस्पोरामा असहनीय तनाव उनीहरूका मानसिकता देखिनु पनि यसैको पीडाले हो ।

‘वाइ इमिली’ कथामा बेलायतमा गएका नेपालीलाई सबैले सस्तो कामदारका रूपमा मात्र हेर्दछन् भन्ने मञ्जुको अनुभव छ । गोरेहरूले जति ठगे पनि केही गर्न नसक्नु सामूहिक रूपले आवाज उठाउन नसक्नु नै अल्पसङ्ख्यक हुनुको दुःख हो । इमरजेन्सी शाखामा गएर नाम लेखाएर पनि दुई घण्टासम्म पालो कुर्न पर्दाको घटनाले उसलाई यो अनुभव गराउँछ । ऊ सोच्छे : “मलाई चाँडो डाक्टरले हेरे हुने म यही काम गर्छु । त्यसैले यो युनिफर्म पनि नफुकाली आएकी छु” त्यहाँका हस्पिटलमा कसैले कसैको दुःख नसुनेको आफू अल्पसङ्ख्यक हुनुकै कारणले हो । उसले तल्ला स्तरमा काम गर्ने डायस्पोरिक मान्छे देखेकी छ । गरिबहरू त्यहाँ पनि किनारामा फालिएका छन् । स्वार्थ नभई मानवताको नाताले कसैको मतलब नराखेको पनि देखिन्छ । मञ्जु बेलायतमा उसले काम गर्ने हस्पिटलमा समेत समान व्यवहार नपाएकोमा सहज रूपमा स्वीकार गरेकी छ । सहपाठी म पात्र पनि प्रताडित छ । ऊ र ऊ जस्ता विदेशी कामदारको अवस्था कस्तो छ :

“मलाई चाँडो डाक्टरले हेरे हुने म यही काम गर्छु । त्यसैले यो युनिफर्म पनि नफुकाली आएकी छु भन्छिन् । तर त्यो उनको भनाइ सुन्नेवाला कोही छैन, पालोकुनै करिब दुई घण्टा त पर्छ नै” (राई, २०६८:५२) ।

मञ्जुले बेलायतमा डाक्टर र नर्सको व्यवहारबाट ऊ असुरक्षित र एकलो व्यक्तित्वको अनुभव गरेको देखिन्छ किनभने ऊ बेलायतको भूमिमा मूल धारकी नागरिक बन्न सकेकी छैन । ऊ अन्य डायस्पोरिक महिला कामदारले तल्लो स्तरको सस्तो श्रम साट्टा पनि सामूहिक रूपमा जोखिमपूर्ण कामअनुसारको सेवाका निमित्त आवाज उठाउन नसक्नु अल्पसङ्ख्यक र निरीह हुनुको दुःख हो । जुन कुराले मञ्जु दुःखित भए पनि सुरक्षाका साथै श्रम शोषणका विरुद्धमा आवाज उठाउन नसकेको देखिन्छ ।

‘आज’ कथामा म पात्र, जेनी, मिजास, प्रिन्स ह्यारी, गिरीश, नोबल किशोर आदि पात्रहरू परादेशीय हुँदाको रोमाञ्चकता र चिन्ता ग्रस्त बीच जीवन व्यतीत गरिरहेका देखिन्छन् ।

म पात्र आफू पढेर व्यर्थको जीवन नेपालमा भौतारिएर बिताइरहेका बेला बेलायत प्रवेश गर्न पाउँदा त्यहाँको रोमाञ्चक वातावरणले उसलाई खुसी बनाउँछ तर बेलायत प्रवेश गरिसकेपछि कामको दौडधुपमा वा काम गर्दा त्यहाँको काम लगाउनेले डायस्पोरिक श्रमिकलाई गरेको व्यवहारको साथै लन्च आवरमा समेत बिदा नदिएकाले उसको मन दुःखी भएको छ । त्यसमा पनि ऊ नेपालबाट बेलायत गएर ठूलो काम र प्रशस्त दाम कमाउने र उच्च स्तरको जीवन बिताउने सपना देख्छे । बेलायतमा प्रवेश गरेपछि उसले आफ्नो योग्यता अनुसारको काम नपाउँदा एक प्रकारको चरम निराशा र कुष्ठाग्रस्त अभिव्यक्ति दिन पुग्छे :

“आज काममा, लन्च आवर छोटिने गरी बिजी भए तर कुनै बेला किटकिट पार्छन् । लन्च आवर नै चप्काइदिन्छन्” (राई, २०६८:५९) ।

म पात्रले सबैभन्दा बढी निराशा, चिन्ता र पछुतो आफ्नो देशबाट यहाँ आएर जोडिने क्रममा योग्यताअनुसारको काम नपाउँदा गरेको छ । त्यही काम गर्दा देखापरेको विविध खाले भौतिक संसाधन, उच्च सञ्चार प्रविधि, भव्य संरचना लगायत प्राकृतिक वातावरणका साथै सांस्कृतिक तथा फरक जीवनशैली नजिकबाट अवलोकन र अनुभूत गर्ने अवसर पाएको देखिन्छ । जीवनमै नसोचेको इमेलमा नेपाली डायस्पोरिक साथीहरूसँग सम्पर्क हुँदा इमेलका माध्यमबाट बेलायती कविहरूले नेपाली कविता सङ्ग्रह निकाल्ने सूचना पाउँदा ऊ सन्तुष्ट भएर समर्थन गर्दछे । बेलायतमा भएका शिक्षा, सञ्चार, औद्योगिक विकासको नेपालसँग तुलना गर्दा म पात्रमा यताको न उताको हुन पुगेको मानसिक तनाव व्यक्त भएको देखिन्छ :

म पात्रले इमेल चेक गर्दा पठाएका सूचनामा प्रिन्स ह्यारीले तीन वर्षअगाडि आफ्नो साथीलाई रेसिष्ट गरेको छ तर उसले ‘सरी’ भन्दा उसले छुटकारा पाएको छैन । अब उसको अरू रेकर्ड हेरिने भएकाले उसको मानकिसता चिन्ताग्रस्त बनेको छ :

“तीन वर्षअगाडि आर्मी ट्रेनिङ क्याम्पमा
रहँदा रेसिष्ट गरे रे आफ्नो साथीलाई
सरी भन्दा पनि अझै उनले धर पाएका छैनन्”
(राई, २०६८:५७) ।

प्रिन्स ह्यारीले मानवीय संवेदनहीन रिक्तो मुटु बोकेका, आत्मीय प्रेम म र भाइचाराले सम्बन्धलाई पैसाको क्रय-विक्रय, नाफा-घाटाका हिसाबमा उसले गल्ती स्विकार्दा पनि आत्मीयजनको अभावमा तड्पनुपरेको पीडा व्यक्त गरेको छ ।

उसलाई सदैव आत्म परिचयीकरणको मार्गमा नजानी गरेको गल्तीको कारण कुनै आत्म सम्मान पाउँदैन कि भन्ने चिन्ताले सताएको देखिन्छ किनभने त्यस्ता साथीको उज्ज्वल भविष्य नै उसको डायस्पोरिक जीवनसँग जोडिएको हुन्छ । यसै गरी अर्की पात्र जेनी बिगत केही समयदेखि

बेलायतमा बसेकी छ । कामको सिलसिलामा हबिबसँग प्रेम बस्न पुग्छ, त्यसले उसको जीवन आनन्दमय भएको छ तर उसको प्रेमीले लाइफलङ्ग विहे चाहेको छ भने उसले छोटो विवाह चाहँदा एकआपसको समझदारीको कमीले गर्दा सम्बन्ध विग्रकोमा जेनी दुःखी भएकी छे । यसरी डायस्पोरामा पैसा नै जीवनको महान् सपना भए पनि पैसाले नै उसको जीवनको खाडल पनि बनाएको देखिन्छ ।

‘स्टाफ रूम’ कथामा म पात्र र उसको लोग्ने परादेशीय भएर बेलायत बसेका छन् । हातमा पासपोर्ट र सिभिल इन्जिनियरको लोग्नेको सर्टिफिकेट बोकेर बेलायत प्रवेश गर्दाका दिन उनीहरूमा आनन्दका दिन थिए तर त्यो सर्टिफिकेटले काम नगर्दा र उसको योग्यता विपरीत सेक्युरिटी कम्पनीमा काम पाउँदा उसको मानसिकतामा चिन्ता, पीडा, डर र त्रास भएकाले ऊ पनि त्यहाँ सन्तुष्ट देखिँदैन । तैपनि जस्तोसुकै कष्ट सहेर पनि बेलायतमै बस्ने सोच उसको देखिन्छ :

“हाइली स्किल्डमा आएको मेरो लोग्नेको सिभिल इन्जिनियरको सर्टिफिकेटले काम गरेन लन्डनमा । ऊ अहिले सेक्युरिटी कम्पनीको .... कर्मचारीमा दरिला चाहिँ पक्कै हो । .... हप्तामा कमसेकम त पाँच दिन दिएकै छ । काम छ सन्तोष मान्ने ठाउँ । मैले घरमा बसेर छोरी हुर्काउन अवसर पाएकी छु” । (राई, २०६८:६१) ।

यस अंशबाट म पात्रको लोग्नेको कामले प्राप्त गरेको खुसी र उसले भोगेको दुःख दुवै प्रकट भएको छ । उनीहरू परादेशीय हुँदाको रोमाञ्चकता र चिन्ताग्रस्तका बीच जीवन व्यतीत गरिरहेका देखिन्छन् ।

म पात्रले उसको लोग्नेसँग तीस वर्ष सँगै बस्नु छोरा छोरीको विहे गरेर घरजम बसाएकामा जीवनको रोमाञ्च, आनन्द मानेकी छ । उसलाई तीस वर्ष बिताएको समयमा चाडबाड, क्रिसमस सम्पूर्ण रोमाञ्चकका दिन भएका छन् भने उसको लोग्नेको मृत्यु अचानक सोफामा बसेको ठाउँमा भएपछि उसको मानसिकतामा दुःख चेतना सृजना भएको छ ।

“तीस वर्ष सँगै बस्नु छोरा छोरी विहे भएर घरजम गर्नु, लोग्ने मर्नु, अनि फेरि अर्को घरबारको बाटो हेर्नु । जीवनमार्ग कति अष्टेरो हो ? ऐ जीवन भन्नु नै यस्तै रहेछ त” (राई, २०६८:६५) ?

उक्त अंशमा म पात्रले मानवीय संवेदनामा रिक्तो मुटु बोकेर, एकलो भएर आत्मीयजनको अभावमा तडपनुपरेको पीडा व्यक्त गरेकी छे । अर्कातर्फ बेलायतमा बाँच्ने आधार उसले अब केवल छोराछोरीको सपनालाई मात्र भेटाएको देखिन्छ । बेलायतमा एकलो भएकाले उसको रिटायर्ड लाइफका लागि साँचेर राखेका उसका सपना पूरा गर्न अर्को विहे गर्ने सपना बोकेको देखिन्छ जुन सपनाले उसको मानसिकतामा पिल्पिले आशा अंशतः छरिरहेको देखिन्छ । त्यो सपना पूरा गर्न

सफल हुने हो वा होइनमा जीवनको अनिश्चितता त्यतिकै देखिन्छ । साथै उसको सपना पूरा नभएमा परिणाम भयावह निस्कने कुराको सङ्केत पनि देखिन्छ ।

४.३ अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तीकृत हुनाको परिणाम

डायस्पोरा सरेर गएको समुदाय हो, त्यसैले इच्छित भूमिमा नागरिकता प्राप्त गरी बसे पनि तिनको सङ्ख्या कम हुन्छ । नयाँ बसोबास गरेको देशको कानूनमा समान अधिकार रहे पनि सामाजिक व्यवहारमा बहिर्वासीहरू मूलबासी समान हुँदैनन् । त्यहीँका मूल बासिन्दाबाट डायस्पोरिकहरू हेपिएको, लत्याइएको पछाडि पारिएको महसुस गर्छन् । त्यसैले डायस्पोरिकमा असुरक्षित भावना रहन्छ । त्यस कारण उनीहरूको मार्मिक चोटको करुण व्यथाको अभिव्यक्ति उद्घाटन गरिनु अत्यावश्यक हुन्छ ।

आफ्नो मातृभूमिबाट परादेशीय हुने समुदाय विशेष नै डायस्पोरा हो । उनीहरूले इच्छित भूमिमा कुनै न कुनै माध्यमबाट त्यहाँको कानुनी हक-अधिकार प्राप्त उनीहरूलाई त्यस देशले नागरिकको रूपमा स्वीकृति दिए पनि सामाजिक स्वीकृति प्राप्त गर्नका लागि कठिन हुन्छ, सोचे जस्तो हुँदैन । त्यस देशका मानिस मूलधारका रूपमा रहनु र आफू योजक चिन्हित भई मूलधारबाट लत्याइँदा, हेपिँदाको पीडा बोकेरै बस्नुपर्ने स्थिति रहन्छ । आफ्नो आत्मीयजन फेला नपर्नु र यदि फेला परिहालेमा पनि छुट्टिनुपर्ने, अपरिचित जस्तो व्यवहार सधैं पाइरहनुले डायस्पोरा भूमिमा आफू एकदमै असुरक्षित महसुस गरेको देखिन्छ ।

‘बेकर स्ट्रट दुई आँखा’ कथामा बेलायतमा गएका नेपालीलाई सबैले सस्तो कामदारका रूपमा मात्र हेर्दछन् भन्ने हिस्सीको अनुभव व्यक्त छ । बेलायतले जति ठगे पनि केही गर्न नसक्नु सामूहिक रूपले आवाज उठाउन नसक्नु नै अल्पसङ्ख्यक हुनुको दुःख हो । हिस्सीले अल्पसङ्ख्यक भएकाले बेलायतमा रोजगारको खोजीमा विभिन्न नीति नियम एक आपसमा बाधक भएकाले दुःख, भ्रमेला, अपमान, सुनवाइ नहुनु, बैङ्क खाता नहुँदा रोजगार नपाउनु जस्ता विवादित कानूनको सामना गर्नुपरेको देखिन्छ । कमल राधियाले बैङ्क खाता खोल्न मद्दत गरेपछि आफू पाँच वर्ष बेलायत बसेको तर पनि उसको अस्तित्व विभिन्न राजकुमारले गुमाएको त्यो पीडा उसको डायस्पोरिक हुनुको परिणाम हो । त्यसै गरी हिस्सीको बेलायती बसाइमा भोगाइका सम्पूर्ण कठिनाइ आफू सीमान्तीकृत हुनाको अभिव्यक्ति हो । बेलायतका नेपाली डायस्पोरिकहरूको सीमान्तीकृत हुनुको पीडादायक अवस्थाहरूलाई हिस्सी पात्रले व्यक्त गरेका अभिव्यक्ति भोगेका भोगाइले देखाएको छ :

“पढाइको क्रमसँगै लन्डन बसाइ लम्बिँदै गए एक, दुई, तीन गर्दै पाँच वर्षतिर । ती समयमा निककै जना राजकुमारहरू आए, राज गरे हिस्सीको दिलमा” (राई, २०६८:५) ।

हिस्सी असुरक्षित र काँतर व्यक्तित्व देखिन्छे, किनभने ऊ बेलायतको भूमिमा मूल धारको नागरिक बन्न सक्तन । त्यसैले डायस्पोरामा असहनीय तनाव छ । अकल्पनीय पीडैपीडाको आहालमा डुब्दै उत्रँदै गर्नुको विकल्प पनि देखिदैन । हिस्सी एकलकाँटे र आफैमा हराएको देखिनु पनि यसैको पीडा हो भन्ने व्यक्त भएको देखिन्छ ।

‘रूप’ कथामा बेलायतमा गएका नेपालीलाई सबैले सस्तो कामदारका रूपमा मात्र हेर्दछन् भन्ने रूक्सनाको अनुभव छ । बेलायतकाले जति ठगे पनि केही गर्न नसक्नु सामूहिक रूपमा आवाज उठाउन नसक्नु नै अल्पसङ्ख्यक हुनुको दुःख हो । ऊ लोग्नेका डिपेन्डेन भिसामा बेलायत गएको छ । लोग्नेले अर्कीसँग प्रेम गर्न थालेको रहस्य खुलेपछि रूक्सना अलग बस्ने निर्णयमा पुग्छे । त्यो घटनाको परिणाम स्वरूप तनावले सताएको देखिन्छ । बारम्बारको ऊ मनमा आफू एकलो भएको महसुस गर्छे ।

“लन्डनको सडकमा... कुद्ने पुसिल भ्यान त उसलाई फोबिया नै भएको छ । ऊ कल्पना गर्छे, मलाई पकडन यस्तै... भ्यान आउला । ....त्यस बेलासम्ममा मसँग भएको मेरो सम्पत्ति भन्नु नै बसपास, बैङ्ककार्ड र मोबायल... । यो सबै खोसिसकिनेछ । त्यसैले मलाई अल्पसङ्ख्यक बनाइएको” (राई, २०६८:८) ।

गरिबहरू त्यसै पनि फालिन्छन्, स्वार्थ नभई मानवताको नाताले कसैले मतलब नराखेको पनि देखिन्छ । आफ्नै गाउँले दाइ जसलाई रूक्सनाले आफ्नै दाइ ठानेकी छ तर तिनै गाउँले दाइले आफूलाई यौनको माध्यम जीवन हो भन्दै आफूलाई फोन गरेपछि ऊ प्रताडित हुन पुगेकी छे । ऊ र ऊ जस्ता विदेशी कामदारको अवस्था यस्तो छ :

“अध्यक्ष दाइको फोन अब त भुनै बढी नै आउन थाल्यो । लगातार आएका टेक्स्ट म्यासेजहरू यौन उत्तेजनाले भरिएका हुन्छन् । हुँदाहुँदा फोन बन्द गर्न कर लाग्यो” (राई, २०६८:९) ।

‘रूप’ कथामा रूक्सनामा कुनै न कुनै रूपमा सीमान्तीकृत हुनुको पीडा रहेको छ । बेलायतमा नेपाली डायस्पोरिकको सीमान्तीकृत हुनुको पीडादायक अवस्थालाई रूक्सना पात्रले देखाएकी छे ।

‘प्लेनकी केटी र टेक्ला’ कथामा कोलम्बस डायस्पोरिकहरू प्लेनकी केटी र टेक्ला अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तीकृत भएका छन् । यी दुवै अल्पसङ्ख्यक भएकैले लण्डनमा टेक्लाले श्रम गरेकी छ भने प्लेनकी केटी दुबईमा घरायसी काम सस्तो मूल्यमा कडा र दिनमा चौबीसौं घण्टा काम गरेको देखिन्छ । दुबईमा हरेक दिन हप्तामा सातै दिन दुईवटा बच्चा हेर्ने काम, चौबीसै घण्टा दुई बच्चाकी आमा भएर खटेकी छ । उसले राम्ररी आँखा भिमिक्क गर्न पाएकी छैन ।

प्लेनकी केटी र टेक्ला कथामा देखिएको घर मालिकनीको व्यवहार सीमान्तीकृत हुनुको पीडाको अभिव्यक्ति हो। दुबईमा दुई वर्षको कन्ट्र्याक्ट पूरा गर्न नसकेर अठार महिनामै घर फर्किदै उसका चाहनाहरू दुबईमै समाप्त भएर दुःखित हुँदै घर आएकी छ। प्लेनकी केटीको दुबईको जागिर घरेलु हिंसा मानसिक तथा स्वाभिमानप्रति आघातपूर्ण हुँदा निल्लु न ओकल्लुको भएको छ। घर मालिकनीले नोकरलाई मानवताको आँखाले व्यवहार नगरी दानवताको व्यवहार गर्दा मानसिक तथा शारीरिक रूपमा सीमान्तीकृत भएकाले प्लेनकी केटीले दुई वर्षको भिसा लगाएर पनि अठार महिनामै त्यहाँ आफ्नो मानसिक यातना विभेदपूर्ण अत्याचार खप्नुपर्ने स्थिति सृजना भएको छ जसको फलस्वरूप ऊ अठार महिनामै काम छोड्ने निधोमा पुग्छे:

“आँखा राम्ररी भिमिक्क गर्न नपाएर आँखाको डिल वरिपरि नीलो... पानीको कुवा... भएको। दुई वर्षको कन्ट्र्याक्ट पूरा गर्न नसकेर अठार महिनामै तोडेर घर फर्किदै गरेकी... मालिकनी... जसलाई मानवताको पाठ पढाउन संसारको कुनै पाठशालाले सक्तैन” (राई, २०६८:१२)।

‘घात’ कथा पनि डायस्पोरिक समुदायको कथा हो। डायस्पोरिकहरू इच्छित भूमिमा नागरिकता प्राप्त गरी बसे पनि तिनको सङ्ख्या कम हुन्छ। नयाँ बसोबास गरेको देशको कानूनमा समान अधिकार भए पनि व्यवहारमा डायस्पोरिकहरू मूलवासी समान हुँदैनन्। त्यहीँका मूल बासिन्दाबाट डायस्पोरिकहरू हेपिएर, लत्याएर, पछाडि पारिएको महसुस गर्छन्। त्यसैले उनीहरूमा असुरक्षित भावना रहन्छ। ‘घात’ कथामा सोफी यस्तै पात्र हो। सोफीले अल्पसङ्ख्यक भएकै कारण सिङ्गापुर एयरलाइन्सबाट युके एयरपोर्टमा आउँदा भिजिटिङ्ग भिसा रोक लगाएकाले धेरै देशका मानिससँग एकरात कस्टडीमा काटेकी छे सिङ्गापुर फर्काउने सर्तमा। त्यसैलाई उसले आफूलाई कालो मोसो दिएको ठान्न पुगेकी छे। यो घटनाले उसलाई आफू अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तीकृत हुनुको पीडा अनुभव गराउँछ। त्यहाँको नियम कानूनका दरिला साइलाले हातखुट्टामा नेल ठोकिदिएको छ। यहाँको समय समयमा परिवर्तन हुने नियम कानूनदेखि पनि ऊ ग्रसित भएकी छे :

“सिङ्गापुर एयरलाइन्स ल्यान्ड त भयो,.... तीन महिने भिजिटिङ्ग भिसा रोकिसकेछ। ....कालो नियम कानूनको खाता पातामै हराई है। पर्खिनु, पर्खिनु अनि निराश फर्किनु...। एकरात कस्टडीमा राखिएको छ। ...आफूलाई कालो मोसो दिएको ठान्छे” (राई, २०६८:२८)।

सोफी असुरक्षित एक्लिएकी र निराशाजनक व्यक्तित्व देखिन्छे किनभने ऊ बेलायतमा मूल धारको नागरिक बन्न सक्तिन। त्यसैले उसमा असहनीय तनाव छ। त्यसैले उसको मानसिकतामा

हुन्दरी मच्चाइदिएको छ । सोफीले एकलकाँटे र आफैँमा कालोमोसो लगाएको देखिनु पनि डायस्पोरिकहरूले भोगेको पीडा नै हो ।

‘दर्सिनहुङ्गा र चकमक’ कथामा रिसेप्सनिष्ट परादेशीय अर्थात् नेपाल र बेलायतमा छ । उसले सस्तो कामदारका रूपमा काम गरेको अनुभव छ । तीनजना डेन्टिस्टको एकजना रिसेप्सनिष्ट भएर काम गर्नुपर्दा उसले कुर्सीमा एक क्षण बस्न पाउँदैन, वल्लो सर्जरी र पल्लो सर्जरी दगुर्दा हैरान हुँदा पनि केही गर्न नसक्नु सामूहिक रूपले आवाज उठाउन नसक्नु नै अल्पसङ्ख्यक हुनुको दुःख हो । डेन्टिस्ट हस्पिटलमा काम गर्दा, रिसेप्सन डेस्कको फोनको घन्टी बजिरहँदा उसमा जति जति घन्टी बज्छ, त्यति, त्यति नै बढी कामको भार बढेको घटनाले उसलाई यो अनुभव गराउँछ । डेन्टिस्ट कहिलेकाहीं मुडी देखिएकामा उसका मनमा विभिन्न डर, त्रास र चिन्ताको मानसिकता सृजना हुन्छ, तर डेन्टिस्ट पेसेन्टप्रति मतलब नराखी बसेको छ किनभने पुरानो पेसेन्ट भएका र अन्त काम बिगारेर आएका ती पेसेन्टलाई उसले सपार्न कर नभएको भन्दै फिर्ता गराइदिन पुग्छ । जसले गर्दा उसको जीवन कष्टकर बनेको देखिन्छ :

“जति जति घन्टी बज्छ, त्यति त्यति नै बढी कामको भार बढ्दै जान्छ । ...तीनजना डेन्टिस्टको एकजना रिसेप्सनिष्ट ऊ कुर्सीमा एक क्षण बस्न पाउन्न, वल्लो सर्जरी र पल्लो सर्जरी दगुर्दा हैरान । कुनै बेला फोनमा पेसेन्टको गाली कुनै बेला मालिकको भर्की फर्की, रिसेप्सनिष्टको जिन्दगी नै कस्तो, चेपारामा अल्भिएको” (राई, २०६८:३३) ।

रिसेप्सनिष्टले पीडाको सामना गर्नु परेको देखिन्छ । ऊ असुरक्षित, काँतर व्यक्तित्वको रूपमा देखा पर्दछे । पुख्यौली भूमिमा गरिएको असुरक्षित जीवनको महसुसभन्दा कैयौँ गुणा इच्छित भूमि दर्दनाक र पीडादायी देखापर्दछ । बेलायतमा पुगेर मूलधारको नागरिक कहिल्यै बन्न नसक्ने हुनाले डायस्पोरा जीवनले भोग्नुपरिरहेको अतुलनीय मानसिक तथा शारीरिक पीडैपीडाको आहालमा डुबुल्की मार्नु सिवाय अरुथोक केही भेटिँदैन । यसले गर्दा एकान्तमा टोलाउनु बर्बराउनु र आफूले आफैँलाई हीन र तुच्छ प्राणीको उपमा वा पगरी गुथाउनु रिसेप्सनिष्ट बाध्य देखिन्छे ।

‘डाँडामा जून’ कथामा बेलायतमा गएका अन्य देशका सबै कामदार सस्तो रूपमा काम गरेको अनुभव गिफ्टीको छ । बेलायतीहरूले जति ठगे पनि केही गर्न नसक्नु सामूहिक रूपमा आवाज उठाउन नसक्नु नै अल्पसङ्ख्यक हुनुको दुःख हो । हस्पिटलमा काम गर्दा चौबीसौँ घण्टा त्यहाँका पेसेन्टलाई सेवा गर्दा उसले अलग अलग कोठामा रहेका अस्वस्थ पुरुष, महिला बिरामीलाई लगातार पालैपालो सेवा गरेकी छ भने उसले त्यो कामबाट सन्तुष्टि नपाउनु वा त्यहाँका कामदार समान सम्मान नपाएकामा ऊ दुःखित भएकी छे । त्यहाँका बिरामी पनि विभिन्न देशहरूबाट आएका छन् । उनीहरूले पनि काम, दाम, पैसा कमाए पनि रिटायर लाइफमा एकलो भएको महसुस गरेका छन् :

“तिमीले भ्याएसम्म म जस्तै बूढाबूढीसँग गफ गरिदेऊ न है । उनीहरूको साथी थोरै हुन्छन्, अर्थात् एकलै हुन्छन् । हामी धेरै दुःखी हुन्छौं । हाम्रो कुरा सुन्ने फुर्सद कसेको हुँदैन । अब हाम्रा बाँच्ने दिनहरू नै कति पो छन् र हामी डाँडाका जून” (राई, २०६८:४४) ।

यसबाट मिलिल्डा असुरक्षित र एकलो व्यक्तित्व देखिन्छे, किनभने ऊ बेलायतको भूमिमा वर्षौं वर्ष बिताए पनि ऊ मूल धारको नागरिक बन्न सक्तिन । त्यसैले डायस्पोरामा असहनीय तनाव छ । त्यहाँ पनि ऊ जस्ता धेरैले डायस्पोरिक जीवनको अन्त्यसम्म चिन्ता, पीडा, डर, एकलो भएको र आफ्नै परिवार सदस्यसम्म भेट नभएकाले सुख, दुःखका पीडा साटासाट गर्नसम्म नपाउँदा डायस्पोरा जीवनले भोग्नु परेको मानसिक तथा शारीरिक पीडैपीडामा डुबुल्की मार्नु सिवाय अरुथोक केही भेटिँदैन । यसबाट आफैँलाई हीन, तुच्छ र एकलो प्राणीको रूपमा लिन गिफ्टी, मिस्टर एडम्स र मिलिन्डा पात्रहरू बाध्य देखा पर्दछन् ।

‘अपोलो पवनिर’ कथामा नेपालबाट बेलायत पुगेकी म पात्र र हल्याण्डबाट बेलायत पुगका क्रिस्टिना, उसका छोरी, ज्वाइँ यस्तै पात्र हुन् । यी सबै पात्रहरू अल्पसङ्ख्यक भएकैले बेलायतमा सस्तो मूल्यमा कडा र धेरै मिहिनेत गरेको देखिन्छ । बेलायतमा क्रिस्टिनाको ज्वाइँलाई जागिरबाट निकालिदिए पनि केही बोल्न नसक्नु नै अल्पसङ्ख्यक हुनुको दुःख हो । उसको ज्वाइँलाई जागिर छुटेपछि, छोरी ज्वाइँको परिवारमा आर्थिक विपत्ति परेको छ, भने क्रिष्टिनाले उनीहरूलाई सहयोग गरेर घर परिवार चलाएकी छ, तर त्यसका विरुद्धमा आवाज उठाउन नसक्नु भनेको डायस्पोरिक जीवनमा अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तीकृत हुनुको पीडा क्रिष्टिनाले यसरी गरेकी छे :

हरे मेरो त स्थिति खराब हुँदै गई रा'छ, ज्वाइँको जागिर गयो क्रेडिट क्रन्चले गर्न सम्म गरो । ज्वाइँको बैङ्कको काम खोसियो । छोरी ज्वाइँलाई आर्थिक विपत्ति आइलागेको छ । घरको मोर्गज तिर्नु छ, आयस्रोत छोरीको थोरै कमाइ । ज्वाइँले काम नपाएको महिनौं भयो । मेरो पैसाले सबदो उनीहरूलाई सहयोग गरिरहेछु, स्थिति खराब छ (राई, २०६८:७१) ।

क्रिष्टिनाका छोरी ज्वाइँले बेलायतमा हल्याण्डबाट डायस्पोरिक जीवनमा उनीहरूले भोगेको पीडाको अनुभव व्यक्त गरेको देखिन्छ । उसको ज्वाइँको बैङ्क जागिर टुटेपछि, दुःख, कष्ट, असुरक्षित अनुभव गरेको देखिन्छ, भने उनीहरूले त्यसका विरुद्धमा आवाज उठाउन सकेका छैनन् । यसले गर्दा उनीहरू मानसिक रूपमा पिल्सिएका देखिन्छन् ।

‘काम’ कथामा बेलायत बसेका टेक्ला र जया पात्रले सस्तो कामदारका रूपमा श्रम गरेको अनुभव गरेका छन् । बेलायतमा त्यहाँको मालिकले उनीहरूलाई हप्ताको एकदिन पनि बिदा

दिएको छैन । उनीहरूलाई शनिवार साँझको काम नगर्ने वा बिदा लिएर घरमा आफ्नो काम गर्ने मनसायले गर्दा मेनेजरले थोरै कामदार भएकाले साँझ समय पनि काम गर्नु भनेपछि उनीहरूको मानसिकतामा तनाव सृजना भएको छ । दिन र साँझबीचको लन्चमा पैंतालीस मिनेट समयबाहेक उनीहरूको समय अर्काले सस्तो मूल्यमा लिएकाले उनीहरूको शरीर पनि आफ्नो वशमा नभएको अनुभूति गरेका छन् :

“कति हतार हगि र पैंतालीस मिनेट चालै नपाई गयो । अबको हाम्रो समय हाम्रो वशमा छैन । कम्पनीले हामीलाई किनेको छ अर्थात् हामी बेचिएका छौं, त्यो अवधिभर । हाम्रो ब्लु बेरीको भ्याडसँग खेल्ने समय छैन, सकियो । लुट्ने मौका अन्त भो फेरि काममा फरककै फर्कन्छौं, कर्तव्यमा बाँधिँएर” (राई, २०६८:७४) ।

टेक्ला र जया असुरक्षित र काँतर व्यक्तित्व भएका देखिन्छन् किनभने बेलायतको भूमिमा उनीहरू कम मूल्यमा काम गर्ने श्रमिक भएका छन् । हप्तामा एकदिन बिदा लिन खोज्दा पनि मेनेजरले उनीहरूलाई बिदा दिएको छैन । त्यसैले उनीहरूमा डायस्पोरिक तनाव छ भने उनीहरू दुःखको अकल्पनीय तलाउमा डुब पुगेका देखिन्छन् । उनीहरूले काम अनुसारको दामका निम्ति आवाज उठाउन नसक्नु अल्पसङ्ख्यक र निरीह हुनुको दुःख हो । जुन कुराले टेक्ला र जया पात्र चिन्तित र दुखित भए पनि सुरक्षाका साथै श्रमशोषणका विरुद्धमा उनीहरू बोल्न नसकेका देखिन्छन् ।

४.४ अस्तित्वबोधका लागि एक सूत्रको खोजी

डायस्पोरा समुदायका मानिसहरूमा पराभूमिमा आफ्नो दरिलो उपस्थिति र अस्तित्व प्रवलताका लागि बलियो देखिनुपर्ने भावना विकसित भएको पाइन्छ । विरानो ठाउँमा आफू कमजोर नदेखिन अस्तित्वको खोजीमा लाग्नुमा आस्तित्विक चेतनाको प्रवलता भएको मानिन्छ । डायस्पोरा समाजको परिचायक प्रतिनिधि संस्थामा विविध भाषा, संस्कृति र जातिका व्यक्ति भए पनि साभा एक सूत्रताको सूत्रमा बाँध्ने संस्था बनेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजले पनि साहित्यिक क्षेत्रबाट नेपाली डायस्पोरालाई एकतामा बाँधेको छ ।

‘बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा’ कथामा हिस्सीले आफ्नो पन कसैमा नपाएको विसङ्गतिबाट दिक्क भएका बेला पनि अस्तित्वको उज्यालो भेटिएको पाइन्छ । यसका लागि हिस्सी र कथाकार एकाकार भएका छन् :

“हेर्नुस म त लन्डनमा नयाँ छु । तर यहाँ किन यति धेरै कष्ट हो बैङ्क खाता खोल्न ? बैङ्क खाता नखोले जागिर नै नपाइने रहेछ” (राई ; २०६८: २) ।

डायस्पोरामा बसेर नेपाली कथा लेख्नु पनि पाठकसित एकसूत्र हुने चाहना हो । कामको खोजीमा र बैङ्क अकाउन्ट खोल्न सहयोगी खोज्दै जाँदा भेटिएको बेलायती कर्मचारी कमलले

उसलाई माया गर्नु वा लन्डनवासीले बैङ्क अकाउन्ट खोल्न सहयोग गर्नु विश्व एकसूत्रताको खोजी हो । उसले यसरी अस्तित्वबोध गरेको छ :

“मिस. थापा ! वरी नगर्नुस्, म तपाईंको काम सबै मिलाउनेछु,” (राई ;२०६८ : ४) ।

बेलायत प्रवेश गरेका दिनमा आफू एकलो ठान्ने हिस्सीले केही समयपछि कमलको सहयोग पाएकाले जीवनलाई सुख-दुःखका राख्दै निकै चित्तबुभ्दो प्रश्न गरेकी छ, जसमा उन्नति र अवनतिबाट नै मान्छेले आत्ममूल्याङ्कन गर्न सक्ने प्रस्ट पारिएको छ । डायस्पोराको जिन्दगी त आफ्नै रोजाइ न हो । अहिले विश्वमा छरिएर पनि पुख्र्यौली भूमिलाई माया गर्नेहरूको सही सम्पर्क सूत्र एन.आर.एन.र अन्तर्राष्ट्रिय साहित्य समाज हैन तर हिस्सी अवैध हुँदा समस्या पर्दा बेलायतमा बसाइमा ऊ सङ्गठन वा एकीकृत काममा भने लाग्न सकेकी छैन । वास्तवमा हिस्सीले बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा कथामा व्यक्त गरेका अभिव्यक्तिमा कथाकारले कथा लेख्ने योजना बनाउनु आफैँमा अस्तित्वको महान् यात्रा भने अवश्य पनि होइन ।

‘रूप’ कथामा रूक्सना बेलायतमा विभिन्न सङ्गठन जाँदा एउटा नयाँ सङ्गठनको अध्यक्ष आफ्नै गाउँले दाइसँग भेटघाट र चिनाजानी भएको छ । रूक्सनाको लोग्नेसँग सम्बन्ध बिग्रन पुगेको घटनामा पनि एउटा कार्यक्रममा आफ्नो नेपाली गाउँले दाइसँग चिना परिचय गरी मोबाइल नम्बर लिनादिना गरेपछि भएको पाइन्छ । कथाका पात्रहरूको भेटघाट र महत्त्वपूर्ण कुराकानी यस्तै कार्यक्रममा भएको घटनाले अन्य समयमा धेरै व्यस्त रहने बेलायतको जीवनशैलीले गर्दा नेपालीहरूले यस्तै जमघट गरी आफ्ना समस्या, सुख दुःख साट्न र नेपालीपनसँग नजिक हुन जमघट भई एक सूत्रताको खोजी गरेको देखिन्छ । रूक्सनाको लोग्नेसँग बिग्रेको सम्बन्धलाई सुधार्न गाउँले दाइले आफ्नै बहिनी सम्भेर सँगै बस्न सल्लाह दिनुले डायस्पोरिकहरूको एकताको भावना व्यक्त भएको देखाउँछ । विश्लेष्य कथाका केही अंशहरू उदाहरणका रूपमा यहाँ राखिएका छन् :

एकपटक अचानक गाउँले दाइ एउटा कार्यक्रममा भेटिए । बेलायतमा अर्को नयाँ सङ्गठन खोलिएको थियो । त्यो सङ्गठनको अध्यक्ष पनि ती नै दाइ प्रिप्लान भएरै भएको होलान्... अन्तमा फोन नम्बर लिनादिना गरेर बिदा भएँ ।उसले अनकनाउँदै, राई के भन्ने के, नभन्ने, उहाँ त अन्तै, खै थाहा छैन कतै बस्नु हुन्छ । मचाहिँ, यहाँ यी नै नेपाली दिदी बहिनीहरूसँग बस्छु (राई, २०६८:९) ।

माथिका पङ्क्तिहरूले रूप कथामा नेपाली डायस्पोराले गरेका एक सूत्रताको सङ्केत गरेको देखिन्छ । एउटै सङ्गठनमा समावेश भई कार्यक्रममा एक आपसमा सूचना आदान प्रदान गर्नुले एकताको सङ्केत भएको छ ।

‘क्रिसमस डे’ कथामा रिना र मेन्सा विसङ्गतिबाट दिक्क भएका बेलामा पनि अस्तित्वको दियो भेटिएको पाइन्छ । यसका लागि रिना र मेन्सा एकाकार भएका छन् ।

मिस रिना, आज यो मेरो जीवनको दुःखको भारी नबिसाई म हिँड्न चाहन्छु । मलाई यो दुःखले थिचेको बसो भयो । मलाई आज तपाईंलाई भनेर मेरो मनबाट सबै दुःख निकाल्नु नै छ ।” डायस्पोरामा बसेर कथा लेख्नु पनि पाठकसित एकसूत्र हुने चाहना हो । बेलायतमा कामको बेला भेटिएकी नेपाली रिनाले उसका दुःखद अभिव्यक्तिका संवेदना सुनिदिनुका साथै ‘क्रिसमस डे’ मनाउन उसका कोठामा निमन्त्रणा दिएर मेन्सालाई बोलाएकी छ । बिदाका दिनमा सँगै बसेर बिदा मनाउँदै एकआपसका सुख दुःखका घटनाको स्मरण गर्नु पनि अन्तर्राष्ट्रिय एक सूत्रताको खोजी हो ।

नेपाली डायस्पोरिक रिना र अफ्रिकी डायस्पोरिक मेन्सा दुवैको इच्छित भूमि बेलायत भए पनि उनीहरू एक आपसमा बिदा मनाउनु त्यहाँ ‘क्रिसमस डे’ मा टर्की र वाइनमा डुबेर एक आपसमा सम्बन्ध गाँसिन पुगनुले पनि अस्तित्वबोध भएको देखिन्छ ।

“उसले खुसी हुँदै मेरो निम्ता स्विकायो र आइपुग्यो... उसले हातमा ल्याएको रातो गुलाफको गुच्छा मलाई टकायो र गालामा उही न्यानो चुम्बन दियो । ...हामी दिनभर एक प्रकारले रेड वाइनले नुहाइरह्यौं । ...खै कति बेलादेखि हो श्रीमान मेन्सा पनि मेरो समीपमा पल्टिरहेको पाएँ” (राई, २०६८:१६-२५) ।

यद्यपि त्यो उनीहरूको कानुनी हैसियत प्राप्त साङ्गठनिक स्वरूपको विस्तार भने होइन, सामान्यतः त्यसतर्फको खोजीमात्र भएको देखिन्छ । त्यस अवस्थामा जागिर र पैसाभन्दा अस्तित्वबोध गरिमामय ठान्न पुग्दछन् । बरू जीवनमा जस्तो सुकै सङ्कटको सामना पराया भूमिमा व्यहोर्न तयार हुन्छन् किनकि यही सङ्घर्षपूर्ण जीवनको चाहना स्वयम् आफैले रोजेको हो । त्यस कारण यस्तो सङ्कटको स्थिति सामना आफैले गर्नुपर्छ भन्ने मान्यताबाट अभिप्रेरित देखिन्छ ।

‘डानियल’ कथामा विसङ्गतिबाट दिक्क भएका बेला पनि अस्तित्वको ज्योति भेटिएको पाइन्छ । कथाका लुलु, फेसाड, लक्ष्मी र डानियल पात्रहरूले भोगेका छन् भने बिदाको समयमा बर्थ डे मनाएर भेटघाट, चिनाजानी र प्रेमसम्म भएको छ । लुलुले कालो ब्वाइफ्रेन्डलाई कामको सिलसिलामा भेटेकी छ । बेलायतमा बसोबास गरेका विभिन्न देशका डायस्पोरिकहरू एक आपसमा भेटमा गर्ने, पार्टी गर्ने, जन्मदिन मनाउने र सुख दुःख बाँड्ने गरेका प्रसङ्ग कथामा वर्णित छन् । यस कथाका घटेका घटना कामको खोजीमा, जमघट र विद्यालयमा घटेका छन् । उसका साथीहरूले फेसाडको नाम पेङ्गुन पनि भेटघाटमा जुराइएका छन् भने लुलुको सम्बन्ध गासिएको घटना पनि कामको समयमा घटेको छ । यस कथाका अधिकांश पात्रहरूका भेटघाट र महत्त्वपूर्ण

कुराकानी यस्तै भेटघाटमा भएका छन् । यस्ता घटनाले अन्य समयमा धेरै व्यस्त रहने बेलायतको जीवनशैलीले गर्दा डायस्पोरिकहरूले जमघट गरी आफ्ना समस्या, सुख, दुःख साट्न र डायस्पोरिकहरू सामुहिक रूपमा भेला भई एक सूत्रताको खोजी गरेको देखिन्छ । फेसाडको नाम बेलायती नभई डायस्पोरिक साथीहरूले पेङ्गुइन राखिदिएका छन् । त्यसै गरी फेसाडले डिप्लोमाको जाँच दिएपछिका दिनमा साथीहरूसँग प्रोजेक्टमा काम गर्नुले डायस्पोरिकहरूको एकतालाई देखाउँछ । विश्लेष्य कथाका केही अंशहरू उदाहरणका रूपमा यहाँ राखिएका छन् :

भर्खरै एमिनेसनको डिप्लोमाको जाँच दिएकी फेसाड फुर्सदमा छे तर यी फुर्सदिला समयमा अरू साथीसँग मिलेर प्रोजेक्टमा समय सदुपयोग गर्दै छे

मैले उसलाई त्यै क्षण अँगालो हाल्दै 'ह्याप्पी बर्थ डे फेसाड ! भन्दै दुवै गालामा म्वाइँ खाएँ । ...अरू कोठाका सबै साथीलाई पनि निम्ता गरेर उसको बर्थ डे केक काट्यो ।

...अरू साथीहरूले बन्द खाममा केही पौन्ड राखेर दिए(राई, २०६८:४७ ५०) ।

आफ्ना हार र जितबाट उनीहरू हृदयदेखि नै बलियो बनेका हुनाले अन्त्यमा उनीहरूले सोचेअनुसारको जीवन बिताउन बेलायतको खोजीमा भौँतारिएकालाई एकसूत्रको अस्तित्वप्रति सचेत पनि गराएका छन् ।

विश्वमा छरिए पनि जन्म भूमिलाई माया गर्नेहरूको सही सम्पर्क सूत्र एन.आर.एन. संस्था नै हो तर उनीहरू कामको सिलसिला र अध्ययनका लागि बेलायत बसेकाले पनि उनीहरू सङ्गठन वा अन्य एकीकृत काममा भने लाग्न सकेका छैनन् । यसो भए तापनि कथा लेखनको माध्यमबाट डायस्पोरिक साहित्यमा मातृभाषाप्रति समर्पित भई साहित्यक योगदान गर्दै मूलधारमा समायोजित हुने र पुख्यौली भूमिमा स्वस्तित्व कायम राखिराख्ने अभीष्ट यी कथामा देखिन्छ ।

'आज' कथामा डायस्पोराको सृजना विविध सांस्कृतिक पृष्ठभूमि र भाषाभाषीमा भए पनि तिनले बिरानो भूमिमा बलियो देखिनका लागि एकताको सूत्र खोजेका छन् । गैरआवासीय नेपाली विश्वभरि छरिएका नेपालीहरूलाई एकताको सूत्रमा बाँध्ने संस्था बनेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजले पनि साहित्यिक क्षेत्रबाट नेपाली डायस्पोरालाई एकतामा बाँधेको छ । साहित्यका क्षेत्रमा बेलायत बस्ने नेपाली कविहरूको कवितासङ्ग्रह निकाल्ने तयारी गरेका छन् । बेलायतमा बसेर पनि अन्य देशमा गएका डायस्पोरिकसँग इमेलका माध्यमबाट साँभमा भेट गरी सूचना आदानप्रदान गरेको देखिन्छ । नेपालबाट सङ्गीताले कुर्दाकुर्दा गरे, गौरव गुरुडले बङ्गलादेशमा उनी सैनिक कार्यक्रममा व्यस्त भएको सूचना दिएका छन् भने गिरीश पोखरेलले उमा सिंहको हत्याको विरोधमा हत्या हिंसा बन्द गरौँ भनेका छन् । त्यसै गरी नोबल किशोरले उनी फेसबुकको संसारमा नौलो भएको सूचना दिएका छन् । यस कथाका धेरै जसो घटनाहरू विभिन्न देशमा भएका नेपालीहरूको इमेल माध्यमको जमघटमा घटेका छन् । जेनी लामाले उसको प्रेमी हविव

लन्डनबाट उसको देश बङ्गलादेश बिहे गर्नको लागि गएको सूचना म पात्रलाई यसै इमेलमा जानकारी गराएको छ । यस कथाका अधिकांश पात्रहरूको भेटघाट र महत्वपूर्ण कुराकानी यस्तै इमेलबाट भएको घटनाले अन्य समयमा व्यस्त रहने नेपाली डायस्पोरिकहरू साँभमा इमेलमा जमघट भई आफ्ना समस्या, सुखदुःख साट्न र नेपालीपनसँग हुनु विभिन्न कार्यगरी एक सूत्रताको खोजी गरेको देखिन्छ ।

मिजास तेम्बेले कविता प्राप्त भो भन्नु बेलायतमा बस्ने नेपाली कविहरूको कवितासङ्ग्रह निकाल्न एक भएका छन् भन्ने कुराको सूचक हो भने जेनीले आफ्नो प्रेमीलाई फेरि प्राप्त गर्न म पात्रसँग सल्लाह सुझाव माग्नु आदिले डायस्पोरिकहरूको एकतालाई देखाउँछ ।

कविता प्राप्त भो रे ।

बेलायतमा बस्ने नेपाली कविहरूको कविताको सँगालो निकाल्ने तयारीमा जुटेका युवा हुन उनीहरू ।

सङ्गीताले काठमाडौँबाट अफलाइन मेसेज छाडेकी छ ।

.गौरव गुरूडले बङ्गलादेशबाट उनी सैनिक कलेजको कार्यक्रममा व्यस्त रे ।

गिरीश पोखेलको अमेरिकाबाट हत्या हिंसा बन्द गरौँ रे ।

उमा सिंहको हत्याको विरोधमा ।

हबिब लन्डनबाट बङ्गलादेश फर्कियो नि... ।

आमाले उन्नाइस वर्षकी केटी ठिक पारेकी छन् रे बिहेको लागि, (राई, २०६८:५९) ।

माथिका पङ्क्तिहरूले आज कथामा नेपाली डायस्पोराले गरेको एक सूत्रताको सङ्केत गरेको देखिन्छ । बेलायतमा बसेर नेपाली कवितासङ्ग्रह निकाल्नु पूर्ण रूपमा बेलायतको हुन चाहेर पनि उनीहरूले नेपालीपन अनुसार साहित्यको उठानमा लाग्ने योजना बनाउनु आफैँमा अस्तित्वको महान् यात्रा भएको देखिन्छ ।

‘अपोलो पवनिर’ कथामा आफ्नो देश छोडेर बेलायतमा पुगेका पात्रहरूले अस्तित्वबोधका लागि एकसूत्रताको खोजी गरेको पाइन्छ । म पात्र विश्वका डायस्पोरिक भाषाको समस्या भएकाले भाषामा एकता हुनुपर्ने आवाज व्यक्त भएको छ । म पात्रले बेलायतमा क्रिस्टिनालाई भेटेपछि आफ्नी मित्र ठान्दछे । आफ्नो कोही नभएको त्यस मुलुकमा म पात्रले बाटोमा गाडी कुर्दाको समयमा गाडी नआए पनि केही भन्न नसकेकोमा निरीह प्राणीभैँ देखापर्दछे तर त्यस भूमिमा आफ्नो नेपाली भाषाका कथा भए पनि क्रिस्टिनाले अर्डर गरी उसले छोरीको मित्रताको भावना साट्न पाउँदा, नेपाल देश थाहा छ भन्दा म पात्रको मानसिकतामा यस कुराले उसप्रति आफ्नो अन्तर्मन अनुबन्धित हुन खोजेको प्रस्टसँग देखाउँछ ।

क्रिस्टिनाले अङ्ग्रेजी भाषामा भएको भए त्यो नेपाली पुस्तक पढ्ने थिए भन्नुले विश्व साहित्यको भाषामा एकता हुन खोजिएको भावना म पात्र र क्रिस्टिना बीचको संवादमा पाइन्छ । म पात्रले पनि क्रिस्टिनाले भनेझैं आफ्नो नेपाली भाषाको पुस्तक अङ्ग्रेजी भाषामा ट्रान्सलेट गर्ने भाव प्रकट गर्नु भाषाका एकताको प्रयास गर्न खोजेको देखिन्छ । म पात्रले पनि आफ्नो अस्तित्वका निमित्त एकताको सूत्रको खोजीमा रहेकै बेला संयोगवश त्यसप्रति क्रिस्टिनाले सचेत गराउनु उसका लागि खुसी र अहोभाग्यको कुरा हुन पुग्दछ जसले गर्दा उनीहरू एक अर्काप्रति सकारात्मक हुँदै सम्बन्धलाई विस्तार गरी प्रवासी भूमिमा आफ्नो सामूहिक परिचय र पहिचान दिने काममा एक आपसमा सहयोगी सिद्ध भएको देखिन्छ :

“जति लेख्दै गयो उति नै इम्पुभ हुने त हो, कस्तो लेखेकी छ्यौ त्यो त पाठकसामु पुग्नै पर्छ नि, तिमीले लेखेका कथाहरू अङ्ग्रेजी भाषामा आएमा एउटा नौलो विषय हुनेछ । पक्कै पनि तिम्रो कथाले राम्रो बजार पाउने छ” (राई ;२०६८:६८) ।

आफ्नो भाषाको विस्तारको लागि भाषाको समस्यालाई समाधान गर्ने भावना हुनुले उसले आफ्नो भाषा बेलायतमा भाषा परिवर्तनको खोजीमा भौँतारिरहेकाले अस्तित्वप्रति सचेत पनि गराएको छ :

“मेरो नाम हो क्रिस्टिना है नबिर्स । ओर्लन अगाडि उनले भनिन् “ ल भोलि भेटौँ है त्यही समयमा छोरीको घरबाट अलिक ढिलो निस्कौँला । बरु तिमीले तिम्रो कथाको किताब पनि ल्याइदेऊ न म हेर्छु र मेरी छोरीलाई पनि देखाउँछु भाषा नबुझे पनि” (राई, २०६८:६९) ।

क्रिस्टिनाले म पात्रले लेखिएको कथा नेपाली भाषाको भएकाले पढ्न भाषाको समस्याले नसके पनि उसकी छोरीलाई देखाउने भावले उसको म पात्रप्रति गहिरो अपनत्व भएको देखिन्छ । उनीहरू एक आपसमा आफ्नो अस्तित्वका निमित्त एकताको सूत्रको खोजीमा रहेकै बेला एक आपसमा परिचित हुन पुग्नु भाग्यको कुरा हुन पुग्दछ जसले गर्दा उनीहरू एक अर्काप्रति सकारात्मक हुँदै सम्बन्धलाई विस्तार गरी प्रवासी भूमिमा आफ्नो सामूहिक परिचय र पहिचान दिने काममा सहयोगी भएको देखिन्छ ।

यसरी कथासङ्ग्रहमा रहेका पात्रहरूमा अस्तित्वबोधका निमित्त उनीहरूमा देखिने एकदेशीय, अनेक देशीय, सजातीय, क्षेत्रीय तथा भावनात्मक एकत्वको सूत्रका माध्यमबाट अनुबन्धित हुने मनसाय सबैले आ-आफ्नो क्षेत्रबाट प्रकट गरेको देखिन्छ तर सङ्गठनात्मक रूपमा आफूलाई एक ठाउँमा उभ्याउने काम भने कसैबाट भएको देखिँदैन । यसो भए तापनि लेखनका माध्यमबाट आ-आफ्ना मातृभाषाप्रति समर्पित भई साहित्यिक योगदान गर्दै मूलधारमा समायोजित हुने र पुख्यौली भूमिमा स्वअस्तित्व कायम राखिराख्ने मुख्य उद्देश्य भने कथासङ्ग्रहमा रहेको देखिन्छ ।

४.५ अभिघात अभिव्यक्ति

अभिघातको तात्पर्य भय, चिन्ता, अपरिचयता, तथा डरलाग्दो असुरक्षासँग सम्बन्धित चेतना हो । यसले मान्छेको मनमा पर्ने गहिरो चोटलाई प्रतिबिम्बित गर्छ । विश्वमा चलेका विभिन्न नरसंहारकारी युद्धले मान्छेको मानसिकतामा गम्भीर असर पारेको र भौतिक र मानसिक क्षति बेहोर्न परेको स्थितिको अभिव्यक्तिसँग अभिघातको सन्निकटता रहेको पाइन्छ । काम र मामको खोजीमा विरानो मुलुकमा पुग्दा असुरक्षा, अपरिचय र हीनताबोधको स्थितिको अनभूति हुनु डायस्पोरिक चेतना हुन् । आफू जन्मेको र हुर्केको थातथलो छाडेर बाध्यता वा रहरले विदेसिएका व्यक्ति र उनीहरूको जीवन भोगाइलाई केन्द्र मानेर मूल विषयसँग समेटेर सिर्जना गरिने डायस्पोरिक रचनामा अभिघात अभिव्यक्ति पाइन्छ ।

‘बेटर स्ट्रिटका दुई आँखा’ कथामा हिस्सीले बेलायतको मनोलोकको यात्रा गरेकी छ । उसले बेलायतमा पहिलो दिनदेखि नै भय र त्रासले आक्रान्त बनाएको अनुभूति गरेकी छ । अध्ययनका लागि बेलायत प्रवेश गरेकी हिस्सीको सुरुका दिनमा काम नपाउँदाको अवस्था कम भयग्रस्त छैन । कसैले आफ्नो समस्या नबुझेर भौँतारिदै बैङ्क एकाउन्ट खोल्न नसक्ताको अवस्थामा ऊ भोकै हुने समस्याले भयभीत भएको देखिन्छ । कामको खोजीका दौडानमा उसले सहयोगी साथी नपाउँदा उसको मानसिकता यसरी व्यक्त गरेकी छ :

परम्परा विरोधी नियम कानूनको सजायले हैरान भएकी हिस्सीले कुन पो बैङ्कमा आफ्नो स्टुडेन्ड भिसा लागेको पार्सपोट लगिन् होला त देखाउन लन्डन प्रवेश गरेका सुरुका दिनहरू सुन्नेले राम्रा माने पनि भोग्नेलाई फलामका चिउरा चपाउन जस्तै कठिन छ । कलेजले फी, कोठा भाडा, पकेट खर्च, नयाँ गोरेटामा हिँड्नको लागि जागिर खोज्ने पर्नेछ (राई, २०६८:३-४) ।

माथिको अभिव्यक्तिबाट के स्पष्ट हुन्छ भने अर्काको ठाउँमा असुरक्षाको त्रासले ज्यादै सताएको देखिन्छ । हिस्सी काम नपाएर भोकै होइन्छ कि भन्ने त्रासमा रहेकी छ । कथाको प्रारम्भमा नै त्रासद् भावनाले ग्रस्त बनाएको स्थितिले मानसिकतामा चोट परेको अभिव्यक्तिमा पाइन्छ, जुन अभिघात सिद्धान्तसँग सम्बन्धित रहेको मानिन्छ ।

‘रूप’ कथामा डायस्पोरिक विशेषताका आधारमा रूक्सनाले बेलायतको मनोलोकको यात्रा गरेकी छ । उसले बेलायत प्रवेशका केही दिनदेखि नै भय र त्रासले आक्रान्त बनेको अनुभूति गरेकी छ । ऊ उसको लोग्नेको डिपेन्डेन्ट भिसामा बेलायत आएकी थिई तर अब लोग्नेसँग सम्बन्ध बिग्रेर लोग्नेले उसकै आँखाअगाडि अर्कीसँग मस्त भएको देखेर ऊ अलग बस्न थालेपछिको अवस्था कम भयग्रस्त छैन । पुलिस भ्यान देख्दा उसको कल्पनामा उसलाई पुलिसले लगेको तर उससँग सम्पत्ति भनेको बसपास, बैङ्क कार्ड र मोबायल फोन खोसिनेछ भन्ने

आशङ्काले पिरोलिरहँदा पनि ऊ भयभीत भएकी देखिन्छ । बाटामा हिँड्ने पुलिस भ्यान देख्दा उसका मनमा अनेक भय, त्रासलाई यसरी व्यक्त गरेकी छ :

सँगै बस्ने कम्प्रोमाइज अब बाँकी रहेन, सेप्रेट बस्ने अठोटले नै, यो अर्धपागल बनायो । नत्र कति पटक हेर्नुपर्ने थियो, पराइलाई बनाउँदै गरेको । ...उसको लोग्नेको डिपेन्डेन भिसामा आएकी तर अब कसरी बस्ने ? उसलाई सबैभन्दा चिन्ता त्यसको छ । ...तँ त रन्डी, रूक्सना रन्डी । ...बस्न दिन्छु ठानेकी ? तँ आउने हप्ता उड्दै छेस् ... गुप्तचर तेरापछि लागेका छन् । गुन्टा कसेर तयार बस् । तँले कमाएको लुच्चाले खाइदिन्छ बुझिस् । फोनमा सधैं यसरी नै कुल्छन् ... ऊ कल्पना गर्छे ...पुलिसको भ्यानमा राखेर अन्तै कतै लैजालान् । ...मसँग ...बसपास, बैङ्ककार्ड र मोबायल फोन ...खोसिनेछ (राई, २०६८:७-८) ।

माथिका अभिव्यक्तिबाट के स्पष्ट हुन्छ भने अर्काको ठाउँमा असुरक्षाको त्रासले ज्यादै सताएको देखिन्छ । रूक्सना आफू पक्राउ परिन्छ कि भन्ने त्रासमा रहेकी छ । त्यसै गरी एकपटक सडकमा हिँड्न पुलिस भ्यान देख्दा उसको मानसिकतामा डर, त्रास र भयले छटपटिएको परेको देखिन्छ । कथाको प्रारम्भदेखि नै त्रासद् भावनाले ग्रस्त बनाएको स्थितिले त्रास मानसिकतामा चोट परेको अभिव्यक्ति पाइन्छ, जुन अभिघात सिद्धान्तसँग सम्बन्धित रहेको मानिन्छ ।

'प्लेनकी केटी र टेक्ला' कथामा प्लेनकी केटीले मनोलोकको यात्रा बनाएकी छ । घरेलु कामदारको लागि दुई वर्षको कन्ट्र्याक्टमा दुबई प्रवेश गरेका पहिलो दिनदेखि नै मालिकनीले उसप्रति दिएको मानसिक तनाव, भय र त्रासले सुरुवात गरेको अनुभूति गरेकी छ । दुई वर्षको भिसामा दुबई पुगेकी केटी अठार महिनामै आफ्नो देश श्रीलङ्का फिर्ता हुन सम्भौता विपरीत निर्णय गर्न पुगेकी छ । दुबईबाट फर्कदा छोराले टि.भी. ल्याउनु आमा भनेकाले त्यसको लागि किन्ने पैसा छैन भन्ने उसले थाहा पाउला र उसको मानसिक आघात पर्ला भनेर उसको मनमा डर देखिन्छ । त्यसैले लोग्नेलाई कसैसँग सापट गरेर टि.भी. किन्ने पैसा लिएर एयरपोर्टमा पखिएको अभिव्यक्ति टेक्लाले व्यक्त गरेका अभिव्यक्तिमा देखिन्छ :

दुई वर्षको कन्ट्र्याक्ट नसकिँदै फर्किँदै गरेकी । लोग्ने कोलम्बो एयरपोर्टमा लिन आएका छन् । ...पूरा गर्न नसकेर अठार महिनामै तोडेर घर फर्किँदै गरेकी ...मालिकनी ... पैसै पैसाको रासमा बस्नेहरूलाई मानव पसिना रगत र आँसुमा रती पनि मन पर्लँदैन । ...घर आउँदा कलर टि.भी. ल्याउनु है आमा भनेको छ छोराले । ... लोग्नेले .... सापट मागेर ल्याएको छ टि.भी. किन्न । ... त्यो कुरा छोराले थाहा पाएर कलिलो मन भाँचिएला, टुक्रिएला आमालाई डर लागेको छ (राई, २०६८:११-१३) ।

माथिको अभिव्यक्तिबाट के स्पष्ट हुन्छ भने अर्काको ठाउँमा गरिबी, डरले सताएको हुन्छ भने त्योठाउँमा आफू असुरक्षाको त्रासले भयभीत भएको महसूस प्लेनकी केटीमा रहेको देखिन्छ । कथाको सुरुदेखि घटेका घटनाले त्रासद् भावनाग्रस्त बनाएको स्थितिले पात्रको मानसिकता पिरोलिएको देखिन्छ ।

‘क्रिसमस डे’ कथामा डायस्पोरिक विशेषताका आधारमा मेन्सा र रिनाले बेलायतको मनलोकको यात्रा गरेका छन् । उनीहरूले बेलायतमा प्रवेश गरेर काम गरेका छन् । त्यहाँ पात्रका मानसिकतामा भय, त्रास, डर र गरीबीले आक्रान्त बनाएको अनुभूति गरेका छन् । अध्ययनका लागि बेलायत प्रवेश गरेपछि उनीहरू काममा व्यस्त रहेका देखिन्छन् । बेलायतको संस्कृति मनाएका दिन मेन्सामा भएको आफ्नो जन्मभूमिका स्मरणले उसको मानसिकता दुःखी भएको सङ्केत दिन्छ ।

“मिस रिना जीवनमा धेरै सम्भवनाहरूको सपना आफ्ना सन्तानमा हेर्ने हाम्रा बाबाको आँखामा पर्दा लाग्यो, सदा-सदाको लागि । हाम्रो विशाल परिवारको हाँगालाई शक्तिशाली डढेलोले धकेलेर एउटा अँध्यारो खाल्टामा पल्टायो ...मलाई आज तपाईंलाई भनेर मेरो मनबाट सबै दुःख निकाल्नु नै छ” (राई, २०६८:२४) ।

माथिका अभिव्यक्तिबाट के स्पष्ट हुन्छ भने अर्काको ठाउँमा पुगेर काम गरेर प्रशस्त पैसा कमाए तापनि मेन्साको बाल्यकालमा घटेका विभिन्न घटनाले उसको मानसिकतामा गहिरो चोट परेकाले र गरिबीका कारणले ऊ अफ्रिकाबाट आएर बेलायतमा डायस्पोरिक हुन पुगेको कुरा उसका भिव्यक्तिले स्पष्ट पार्दछन् । त्यसै गरी कथामा घटित अन्य विभिन्न घटनामा पनि त्रासद् भावनाले ग्रस्त बनाएको सङ्केत मेन्साको अभिव्यक्तिबाट मिल्दछ ।

‘घात’ कथामा बेलायतमा सोफी र साकिबका मानसिकतामा अभिघात परेको देखिन्छ । अध्ययनका लागि बेलायत पुगेका भिन्न, भिन्न देशका डायस्पोरिकमा सुरूका दिन सुखद भए तापनि उनीहरूले एक आपसमा विश्वासको घेरा तोडेका छन् । त्यसले गर्दा साकिबको मानसिकतामा चोट पुग्न गएको देखिन्छ ।

मनको गह्रौँ पहाड, रेल, बस, उही बन्द कोठा अनि फेरि मौनता सोफीले सहानुभूतिको होइन, नालायकीको कसीमा रगडेर फेरि अर्को पटक घोची शब्द बाणले ... जोगाएर राखेका मिठा मिलनका चुम्बनहरू हिथ्रो एयरपोर्टभित्रै कतै सेलाए । न त सोफीको रोदन न त साकिबको विरहको मूल्य नै छ त्यहाँ ... भित्ताको आफ्नै तस्वीर व्यङ्ग्य गरिरहेछ, हाँसेर ... पर्खालमा ठोकिन्छ, टाउको घडीको पेन्डुलमभैँ टड टड टड . (राई, २०६८: ३०-३१) ।

माथिका अभिव्यक्तिबाट के स्पष्ट हुन्छ भने अर्काको देशमा सोफी र साकिब सुरूका दिनमा आत्मीय ठानी विवाहको प्रपोज स्वीकार गरेका दिनमा एक आपसमा भेट हुँदा सुखद भएका छन् भने भेट नहुँदा उनीहरूको विरहको मूल्य नसुनिँदा दुःखी भएका छन् । कथाका पात्रका अभिव्यक्तिबाट केही समयमा साकिब आफ्नो जन्मभूमि ढाका गएको र विवाहको समय सार्न प्रस्ताव सोफीलाई राख्दा उसले विवाहको प्रपोज अस्वीकार गर्न पुगेको स्पष्ट देखिन्छ । त्यस घटनाले साकिबको जीवनमा विभिन्न छटपटी भय, चिन्ता, डरले उसको मानसिकता र मन कठोर भएको पाइन्छ ।

‘दर्शनदुङ्गा र चकमक’ कथामा रिसेप्सनिष्टले बेलायतको मनोलोकको यात्रा गरेकी छ । उसले बेलायतमा प्रवेश गरेदेखि नै भय र त्रासले आक्रान्त बनाएको अनुभूति गरेकी छ । कामको सिलसिलामा बेलायत छिरेकी रिसेप्सनिष्ट काम पेसेन्टको सेवा गर्नु एकको सेवा गर्न नपाउँदै अर्को आइपुग्नु यसरी चौबीसौँ घण्टा यता र उता दगुर्दा उसको मानसिकता भय, त्रास, डर उसले व्यक्त गरेकी छ “फुर्सद कसलाई छ हँ, सोधौँभैं लाग्छ चिच्याएँ” (राई, २०६८:३६) ।

माथिका अभिव्यक्तिबाट अर्काको ठाउँमा असुरक्षाको त्रासले ज्यादै सताएको हुन्छ भने कुरा स्पष्ट हुन्छ । डायस्पोरामा पैसा नै जीवनको महान् सपना हो र पैसा नै असन्तुष्टिको विशाल खाडल पनि भएको देखिन्छ ।

‘डाँडामा जून’ कथामा मिलिन्डाले बेलायतको बसाइका क्रममा मानसिक क्षति बेहोर्नुपरेको स्थितिको अभिव्यक्ति छ । उसले बेलायतमा प्रवेश गरेका दिनदेखि आफ्नो जन्मथलो चेकोस्लोभाकियाबाट पूर्ण रूपमा नछुटेको र बेलायतमा पनि जोडिन नसकेकोमा उसको मानसिकतामा असुरक्षा, अपरिचय र हीनताबोधको अनुभव रहेको देखिन्छ । उसले आफ्नो जन्मथलो छोडेर अफ्रिका हुँदै लोग्नेसँग विवाहपछि बेलायतमा डायस्पोरिक जीवन बिताउँदा उसको मानसिकता विभिन्न किसिमका समस्याले ग्रस्त भएको छ । आफ्नो उन्नाइस वर्षको छोराको क्यान्सरले मृत्यु भएपछि उसको मानसिकतामा घात परेकाले त्यो छोराको फोटो साथमा लिएको अभिव्यक्तिले उसले बेलायतमा गएर कामदाम पैसा कमाए पनि उसको छोराको मृत्युले विक्षिप्त बनाएको देखाउँछ । एकलो भएकोमा दिन बिताउन सङ्गीत सुनेर किताब पढेर उसले जीवनका एक्ला दिनहरू बिताएकी छ । यो स्थितिलाई ऊ यसरी व्यक्त गर्छे :

“त्यो मेरो छोराको फोटो हो । ऊ उन्नाइस वर्षको हुँदा क्यान्सरले मृत्यु भयो । म जहाँ जाँदा पनि यो फोटो साथैमा बोकेर लान्छु ... यो एउटा सङ्गीतकारको बारेमा लेखिएको जीवनीको रेकर्ड किताब हो । कोही यस्तै बोल्ने किताबहरू सुनेर मेरा जीवनका सबैभन्दा बैरागलाग्दा दिनहरू कटाउँदै छु, खोइ कहिले सम्म हो” (राई, २०६८: ४५) ।

बेलायत पाउन्डको देश, शक्तिशाली देश, सुविधा र सम्पन्नताको देश भन्दै विभिन्न डायस्पोरिकहरू आकर्षित भएको प्रसङ्ग माथिको साक्षले पुष्टि गरेको छ। डायस्पोरा दुई भूमिमा खुट्टा टेकेको पात्रको मनस्थिति चित्रण व्यक्त गरेको छ। यहाँ पनि मिलिन्डा, गिफ्टी, मिस्टर एडम्स पात्रहरूले भिन्न, भिन्न देशको समाजसँगको सम्बन्ध र बेलायती संस्कृतिको रमभम र त्यसले पारेको असरसम्मको वर्णन गरेका छन्।

मिलिन्डालाई बेलायतमा काम, दाम र पैसा भए पनि उसको छोराको मृत्युले दुःखित बनाएको देखिन्छ भने जीवनको अन्त्यमा ऊ एकलो भएकामा आफ्नो जन्मभूमि चेकोस्लाभाकियाको स्मरण गरेको देखिन्छ। उसले बताएका बैरागलाग्दा दिन सङ्गीत सुनेर बिताउनुले उसको मन भयभीत भएको स्पष्ट हुन्छ।

‘डानियल’ कथामा लुलु र फेसाडका मानसिकतामा भय, चिन्ता, अपरिचयता तथा डरलाग्दो असुरक्षासँग सम्बन्धित चेतना रहेका छन्। उनीहरूले बेलायतमा प्रवेश गरेदेखि नै भय र त्रासले आक्रान्त बनाएको अनुभूति गरेका छन्। कामको सिलसिलामा बेलायत पुगेपछि लुलुले कालो ब्वाइफ्रेन्डसँग सम्पर्क गरेकी छ भने उसको प्रेमीसँग मेक्सिकोमा महिना दिनसम्म बिदा मनाएकी छ तर त्यहाँ पुगेपछि इमेल नपठाएकामा फर्केर आउली, नआउली भन्ने डरले फेसाडको मानसिक चेतना छटपटिएको छ :

“हो र ! म शोक र विस्मात्को तीतो विश्वास छाड्छु

हामी अति नै चिन्तित छौं, ऊ फर्की नआउली कि” (राई, २०६८:४७)।

माथिको अभिव्यक्तिबाट फेसाडलाई अर्काको ठाउँमा असुरक्षाको त्रासले ज्यादै सताएको स्पष्ट देखिन्छ। फेसाड उसकी बालसखा लुलु मेक्सिकोबाट उसको प्रेमीसँग बेलायत आउछे कि आउँदैन उसको प्रेमीले उतै हत्या गर्छ कि भन्ने मानसिक चोट परेको सङ्केत यस अभिव्यक्तिमा पाइन्छ।

फेसाड उसकै डानियलको स्मरणले पनि भावुक भएकी छ। बेलायतमा जुलाई सात र एक्काइसको बम आक्रमणले रङ्गभेदका कारण गोराले कालो भएकै कारण अठार वर्षको युवकलाई उसकै गर्लफ्रेन्डका अगाडि हत्या गरेको घटनाले फेसाडको मानसिकतामा तीर हानेको छ भने उसको मानसिकतामा पीर परेको छ। उसको डानियल कमजोर नभए पनि चलाख छ भन्ने भावना ऊ व्यक्त गर्दछे। उसको मानसिकतामा त्यहाँको रङ्गभेदका घटनाले विभिन्न थरी कल्पना सृजिएको देखिन्छ।

“जुलाई सात र एक्काइसको बम आक्रमणले लन्डन त्यसै त स्तब्ध थियो नै अरू रङ्गभेद आक्रमणले फेरि अर्को त्रास छाऱ्यो” (राई, २०६८: ४९)।

माथिका अभिव्यक्तिवाट फेसाडको मानसिकतामा गहिरो चोट परेको देखिन्छ । बेलायतमा चलेको रङ्गभेदको आक्रमणले उसको मानसिकतामा गम्भीर असर पारेका, भौतिक र मानसिक क्षति बेहोर्न परेको स्थितिको अभिव्यक्तिसँग उसको अभिघात रहेको पाइन्छ । काम र मामको खोजीमा बेलायतमा पुग्दा असुरक्षा, अपरिचय र हीनताबोधको स्थितिको अनुभव गरेर डायस्पोरिक चेतना जन्मभूमि छाडेर इच्छित भूमिमा पुगेर पनि त्यहाँको रङ्गभेदी विभेदका कारण उसको मानसिकता जीवन भोगाइलाई केन्द्र मानेर मूल विषय भने रङ्गभेदको आक्रमणले सृजना गरेको डायस्पोरिक अभिव्यक्ति देखिन्छ । कथाको प्रारम्भदेखि नै त्रासद् भावनाले ग्रस्त बनाएको स्थितिले फेसाडको मानसिकतामा चोट परेको सङ्केत उसको अभिव्यक्तिमा पाइन्छ ।

‘आज’ कथामा जेनीले बेलायतको मनोलोकको यात्रा गरेकी छ । उसले बेलायत प्रवेश गरेपछि केही समय राम्रोसँग बिताएकी छ भने हबिबसँगको प्रेम सम्बन्धमा जेनीले छोटो समयको लागि मात्रै बिहे गर्ने मनसाय व्यक्त गरेकी छे तर उसको प्रेमीले भने लाइफलङ्ग बिहे गर्न चाहेको छ । यसरी कथाको केन्द्रमा यौनिकता छ राम्रो केटो, मायालु केटी खोज्ने केटो, बुद्ध्यौलीको सहारा खोज्ने नरनारी, सबै रोजाइ नारीको दृष्टिकोणमा छन् । नारीले भोग्ने मातृत्वको भार र पुरुषको स्वार्थी चेतना, केवल यौनिकताको खोजी र अति स्वच्छन्दताको दुष्परिणाम छ । यसै कारण जेनीको मानसिकतामा दुःख प्रकट भएको छ । उसलाई बेलायत बसाइमा म पात्रलाई फलुले महिना दिन सताएकामा उसको मानसिकतामा गहिरो चोट लागेको छ । काम र मामको खोजीमा विरानो मुलुकमा पुग्दा असुरक्षा, अपरिचय र हीनताबोधको स्थितिको अनुभूति जेनी पात्रको चेतनामा छ । ऊ जन्मेको र हुर्केको थात-थलो छाडेर बाध्यता वा रहरले विदेसिएकी र उसको जीवन भोगाइलाई समेटेर सिर्जना गरिने डायस्पोरिक रचनामा अभिघात अभिव्यक्ति पाइन्छ :

होइन, फलुले करिब महिना दिन सतायो

नौ वर्षको सबैभन्दा नराम्रो फलु रे क्या यसपालिको ।

मलाई आज भोलि सारै नराम्रो लागि रहेछ ।

केही दिन भो रोइरहेछु, रोऊँ रोऊँ लागि रहेछु मात्रै ।

किन र ... (राई, २०६८: ५९) ।

माथिका अभिव्यक्तिवाट के स्पष्ट हुन्छ भने अर्काको ठाउँमा असुरक्षा त्रासले जेनीलाई ज्यादै सताएको देखिन्छ । ऊ फलुले सताएर महिना दिनसम्म थला परेकी छ भने उसको मानसिकतामा आफू एकलो भएकामा घर परिवार आफन्त सम्भेर उसलाई रोएर, चिच्याएर भित्री आत्मालाई शान्त पार्ने मनसायमा देखिन्छे । कथाको ठाउँ ठाउँका अभिव्यक्ति त्रासद् भावनाले ग्रस्त बनाएको स्थितिले जेनीको मानसिकतामा चोट परेको उसको अभिव्यक्तिमा पाइन्छ, जुन अभिघात सिद्धान्तसँग सम्बन्धित रहेको छ ।

‘स्टाफ रूम’ कथामा म पात्र र उसको लोग्नेमा बेलायत बसाइका प्रथम दिनबाट अभिघात व्यक्त भएको छ । उनीहरू नेपालमा अध्ययन सकेर आफ्नो योग्यता अनुसारको कामको खोजीमा भौतारिएका देखिन्छन् तर योग्यता इन्जिनियरको भए पनि काम भने त्यहाँ पुगेपछि सेक्युरिटीमा पाउनुले म पात्रको लोग्नेको मानसिकतामा चोट परेको छ ।

म पात्रले बेलायतमा केही समय काम गरेकी छ तर उसको बच्चा जन्मेपछि भने नौ महिनासम्म घरमा बसेर बच्चालाई हेरचाह गर्न पाउँदा खुसी छ तर नौ महिनापछि आफ्नो बच्चालाई आमा भएर जति समय दिनुपर्ने त्यो चाहना चाहँदै दिन नसकेर अफिसमा काम गर्नु पर्दा उसको मानसिकतामा बच्चाको स्मरणले बारम्बार घच्च्याउँछ । बच्चाले के खायो, रोयो कि, ओछ्यान चिसो भो कि, रोएर घाँटी सुक्यो कि भन्ने चिन्ता, डर, पीडाले उसको मानसिकतामा छटपटी भएको छ । त्यसैले लोग्नेलाई छिनछिन फोन गर्दै बच्चालाई खुवाउन, कपडा फेर्न घच्च्याउँछे भने उसको लोग्नेले पनि भर्को मानेको देखिन्छ तर छोरीको बाउ भएकोमा ऊ खुसी देखिन्छ ।

पटक पटकको फोनले बेबीसित बाउलाई बेबीले भन्दा पनि बेबीकी लैनो आमाले बढी डुवाँ डुवाँ कराएर स्ट्रेस दिएकी छ । ...बच्चा तिम्रो मात्रै हो कि कसो, माया मलाई गर्न नदिने ? ममा पनि बाउ हुँ भन्ने घमण्ड छ नि” (राई, २०६८: ६२) ।

माथिको अभिव्यक्तिबाट अर्काको ठाउँमा बच्चा हुर्काउनु पर्दाको त्रास र समस्याले श्रीमान् श्रीमतीको मानसिकतामा तनावले सताएको कुरा स्पष्ट हुन्छ । म पात्रलाई बच्चालाई केही होला कि भन्ने त्रास रहेको छ । त्यसै गरी उसको लोग्नेमा पनि म पात्रले फोनमा दिएको भर्कोले उसको मानसिकतामा बच्चाप्रतिको मायाले छटपटीका साथै तनावले गाँजेको देखिन्छ ।

केही समय बिताएका तीस वर्षपछि उसको लोग्नेको अचानक मृत्यु भएको छ । त्यो घटनाले पनि म पात्रको मानसिकतामा गहिरो चोट लागेको देखिन्छ । उसले यसभन्दा अगाडिका क्रिसमस लोग्नेसँगै बिताएकी छ भने उसले लोग्नेको मृत्यु भएकाले एकलै क्रिसमस मनाउने निर्णयले उसको मानसिकतामा चोट परेको उक्त अभिव्यक्तिमा पाइन्छ ।

“होइन खालि मलाई बाहिर जान मन नलागेको मात्रै हो । मेरो उससँग छुटेको यो क्रिसमस नै पहिलो हो । म ऊ बिनाको क्रिसमस मैले पनि मौनतामा नै बिताएँ, एक पाइलो पनि बाहिर निस्कनँ” (राई, २०६८: ६४) ।

माथिका अभिव्यक्तिबाट के स्पष्ट हुन्छ भने अर्काको ठाउँमा उसको लोग्नेको मृत्युपछि ऊ एकलो भएकी छ भने लोग्ने बिनाको क्रिसमस उसले घरमै मौनतामा मनाएर लोग्नेको अभावमा डर, चिन्ताका साथै एकलो भएको त्रास भावनाले ग्रस्त बनाएको स्थितिले मानसिकतामा चोट परेको उसको अभिव्यक्तिमा पाइन्छ ।

“अचानाको पीर खुकुरीलाई थाहा हुँदैन भनेको यो नै होला तर मेरा एकाकीपनको लागि म कुनै लोग्ने मानिसको पछि दगुर्ने आइमाई चाहिँ होइन” (राई, २०६८: ६४-६५) ।

‘अपोलो पवनिर’ कथामा क्रिस्टिनामा बेलायतमा बसेर डायस्पोरिक जीवनमा घटेका घटनाले उसको मानसिकतामा डर, चिन्ता, त्रासले चोट परेको छ ।

छोरी, ज्वाइँको सहारामा लोग्नेको मृत्युपश्चात् बेलायत प्रवेश गरेकी क्रिस्टिनाको जीवनको यात्रा पार गरेका दिनहरू अझै समस्याग्रस्त बन्दै जानाले उसको मानसिकतामा छटपटिले पिरोलिएर ऊ भयभीत भएकी देखिन्छे । बाटोमा बस कुर्दा उसको मानसिकतामा समय व्यर्थ खेर गएकोले पीडा छ भने ज्वाइँको जागिर खोसिएपछि पनि उसको छोरीको परिवार धान्न समस्या परेकामा भन् गहिरो चोट परेको छ :

“विन्टरको दिन भए अँध्यारो र जाडोले ओथारा बनाइसक्ने, मनमा डर त्रासको शृङ्खला नै ओइरो लाग्छ

आँसु लुकाउँदै अर्को कुनाबाट हाँसिन्, तर मेरो मुटुमा तीखो काँडाले घोच्यो” (राई, २०६८:६७ ७०) ।

क्रिस्टिनाका अभिव्यक्तिबाट के स्पष्ट हुन्छ भने अर्काको ठाउँमा असुरक्षाको अनुभूति हुनाका साथै उसको लोग्नेको मृत्युले उसको मुटु घोचेको छ । त्यसैले हल्यान्डबाट बेलायत पुगेकी छ तापनि उसलाई त्यहाँ पनि शान्ति छैन । कथाको ठाउँ ठाउँमा त्रासद् भावनाले ग्रस्त बनाएको स्थितिले क्रिस्टिनाको मानसिकतामा चोट परेको अभिव्यक्तिमा देखिन्छ, जुन उसले अनुभव गरेका भावना कथामा उल्लेख गरेकी छ त्यो कथा अभिघात सिद्धान्तसँग सम्बन्धित छ ।

४.६ मनोवैज्ञानिकता

डायस्पोराको सम्बन्ध मनोविज्ञानसँग हुन्छ । आफ्नो मौलिकपन हराउँदै गएपछि सांस्कृतिक, भौगोलिक र ऐतिहासिक विच्छिन्नताका कारण पूर्वस्मृतिले छोपिरहन्छ । संस्कृतिक भञ्जनको पीडाले छटपटिनु डायस्पोरिक मानसिकता हो । एकान्वितिका कारण मैले आफ्नो ठाउँ, आफ्नोपन, संस्कृति गुमाउँदा पुनः त्यसलाई प्राप्त गर्न सक्छु या सकिदैन भन्ने चिन्ताले ग्रसित हुनु डायस्पोरिक चिन्तन हो ।

डायस्पोरिक पात्रहरूको द्वैधता मूल थलो र नयाँ संस्कृतिसँग जोडिएको हुन्छ । उसले न अधिल्लो भूगोल, इतिहास, संस्कृतिलाई त्याग्न सक्छ, न नवीनलाई अँगाल्न सक्छ । ऊ अनिर्णित द्विविधामा बाँचिरहेको हुन्छ । उसका सांस्कृतिक अन्तरविरोधहरू धेरै हुन्छन् । त्यसै अनुसार परिचय शृङ्खला पनि थपिँदै जान्छ । त्यसैको फलस्वरूप मानवीय प्रतिस्थापनको अभिघात खपेर डायस्पोरा बाँचिरहेको हुन्छ । ऊ के प्राप्तिको आशामा परिचित भूमिबाट अपरिचित भूमितिरको

यात्रा गरिरहेको हुन्छ । त्यस पात्रमा केही खोजी, केही तिर्खा, केही आशा त्यसपछि घोर निराशाको भुमरी फन्को मारिरहेको हुन्छ ।

‘बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा’ कथामा हिस्सीमा त्यस खालको चेतना धेरै थोर प्रयोग भएको छ । नेपालबाट बेलायत पुग्दा बिरानो त्यस मुलुकमा हिस्सीको मानसिकतामा मनोवैज्ञानिक छटपटी देखिन्छ ।

‘रूप’ कथामा रुक्सना पात्रमा मनोवैज्ञानिक खालको चेतना केही मात्रामा प्रयोग भएको छ । नेपालबाट बेलायत पुग्दा बिरानो त्यस मुलुकमा नेपाली दिदी बहिनीको कोठामा बस्नुपर्दा असजिलो महसुस गरी छुट्टै कोठा खोजेकी छ । आफ्नो श्रीमान्को डिपेन्डेन भिसामा त्यहाँ प्रवेश गरेकी छ तर केही समय नबिताउँदै श्रीमानले अर्कीसँग प्रेम गरेको उसले स्वयम् देखेपछि उसको मानसिकतामा अनेक छटपटी भएको छ । त्यसै कारण ऊ श्रीमानबाट अलग बस्ने निर्णयमा पुगेकी देखिन्छ ।

“...कुद्दै घर पुग्दा भर्खर छाडेर गएको ओछ्यान चिसिन पनि भ्याएको छैन ऊ अर्की कुनैसँग मस्त छ । ... आँखाको अगाडि आफ्नै अपमान गरेको त ? लोग्नेले रुने कि चिथोर्न जाने ? कि जार काटे जस्तै सौता काट्ने । ...सँगै बस्ने कम्प्रोमाइज अब बाँकी रहेन” (राई, २०६८: ७) ।

श्रीमान्को डिपेन्डेन भिसामा बेलायत प्रवेश गरेकी रुक्सनाको श्रीमानले धोका, विश्वास घात, पीडा, डर, त्रास र धम्की दिएर उसको जीवनमा विभिन्न समस्याका साथै मनोवैज्ञानिक स्थिति देखिन्छ । जेसुकै जतिसुकै दुःख सहेर पनि श्रीमान्बाट अलग भएर बस्नु, बर्बराउनु सिवाय उसको अगाडि गिनकार्ड प्राप्त नै ठूलो देखिन्छ । सङ्घर्षको अन्तिम प्राप्ति सोही गिनकार्ड र चुपचाप तल्लो स्तरको काममा खटिनु मात्र देखिन्छ । यसरी आत्मनिर्भर भई स्वाभिमानपूर्वक बाँच्नुभन्दा मनोवैज्ञानिक चिन्तनले गाँज्नु पुगेको रुक्सना पात्र विवशताको जाँतोमा पराइ भूमिमा पिँधिएकै छ ।

‘क्रिसमस डे’ कथामा रिना पात्रमा मनोवैज्ञानिक खालको चिन्तन प्रयोग भएको पाइन्छ । नेपालबाट बेलायतमा पुगेर केही समयमा मेन्सासँग विदाको क्रिसमस मनाउने क्रममा उसले मेन्सालाई समीपमा पाएपछि उसको मनमा जीवन सल्बलाएको छ । उसको मनमा एउटा मानव बीजारोपण भएको निश्चय भएपछि सुदूरपूर्व गर्भाशयमा सुदूरपश्चिम संसारको एउटा भ्रूणको बीजारोपण भएको पाइन्छ तर संसारका अरू पुरुषले भैं अस्तित्व स्वीकार्दैन कि भन्ने मानसिकतामा देखिन्छ । त्यसको सम्पूर्ण दोषी स्वयम् हुने भएपछि उसको मानसिकतामा अनेक छटपटी भएको छ तर उसले अफ्रिकन भ्रूणलाई उसैले स्विकार्दै भन्छे ऊ सिङ्गल मदर भएको र संसारका स्वार्थी पुरुषलाई नालायक साबित गर्न चुनौती दिएको पाइन्छ ।

म सुदूर भविष्यको आतङ्कले कम्पायमान छु तर ऊ भने एउटा सन्तुष्टिको खास्टोमा ओढेजस्तै देखिन्छ । ... जीवन सल्वलाएको भान हुन्छ । ... मभित्र एउटा मानव बीजारोपण भएको छ । सुदूरपूर्वको मेरो ... गर्भाशयमा सुदूरपश्चिम संसारको ... भ्रूणको ... तर संसारमा अरू केही पुरुष जस्तै श्रीमान् मेन्साले त्यो भ्रूणको कारण ऊ भन्ने अस्तित्व स्विकार्नेछैन । ... सम्पूर्ण दोष मलाई लगाउनेछ । ... ऊ जस्तै अरू नै कोही स्वार्थी पुरुषमाथि त्यो दोष थोपर्न चाहनेछ । त्यो आरोप प्रत्यारोपको भुमरीमा मडारिन चाहन्न । मेरो अफ्रिकन भ्रूणलाई म सगर्व भन्नेछु, म सिङ्गल मदर हुँ । यो मेरो चाहना हो । एकाकी जिन्दगीको दह्रो साथ हो । यो मेरो आवश्यकता हो र यो स्वार्थी संसारका कामुक पुरुषहरूको नालायकीपनको लागि चुनौती हो । जो आफ्नो अपराध अरूलाई थोपर्न चाहन्छन् (राई, २०६८: २५) ।

यस अंशवाट रिनाले प्राप्त गरेको र भोगेको विसङ्गति प्रकट भएको छ । भ्रूणको अस्तित्व स्वीकार्नु उसले बाँच्ने आधारको कल्पना हो । भविष्यको उज्यालो र आशाको डोरी हो स्वप्न, जसले रिनालाई पनि भविष्यप्रति तान्दछ । ऊ सोच्छे पनि “म सिङ्गल मदर हुँ” । जहाँ ऊ दुःखबाट बच्न सक्छे । डायस्पोरामा पैसा नै जीवनको महान् सपना भए पनि त्यो विशाल खाडल पनि हो । ऊ भन्छे “यो स्वार्थी संसारका कामुक पुरुषहरूको नालायकीपनको लागि चुनौती हो” । साथै जीवनसङ्घर्षको अन्तिम प्राप्ति ग्रिनकार्ड प्राप्त गर्न तल्लो स्तरको काममा खटिनु मात्र देखिन्छ । यसरी स्वतन्त्र रूपमा आत्मनिर्णय भई स्वाभिमानपूर्वक बाँच्नुपर्दा मनोवैज्ञानिक चिन्तनले गाँज्नु पुगेकी मात्र रिना पात्रले डायस्पोरिक जीवनमा भोगेका जीवन म पात्रले व्यक्त गरेको देखिन्छ ।

‘दर्शनहुँदा र चकमक’ कथामा रिसेप्सनिस्ट र उसको काम गर्ने अफिसमा डेन्टिस ट्रिटमेन्ट गराउन आउने मिसेज मोथ पात्रहरूमा मनोवैज्ञानिक चेतना प्रयोग भएका छन् । नेपालबाट बेलायत पुग्दा बिरानो त्यस मुलुकमा एक्लो भए कामको दौरानमा तीन जना डेन्टिसको एक जना रिसेप्सनिस्ट भएको र कामको चपेटामा दगुर्दा हैरान भएकी छ । उसले त्यहाँ नेपालमा बिताएका दिनको स्मरण गर्दै बेलायतमा भोगेका मानसिक, सामाजिक, आर्थिक समस्याग्रस्त जीवनमा डायस्पोकि मनोवैज्ञानिक चेतना पाइन्छ ।

कथाको अर्को पात्र डेन्टिस्ट पनि चिन्तामा छ । उपचार गर्न आउने उपचारार्थीको चापले उसको मानसिकतामा पीर, त्रास, चिन्ता, व्यक्त गरेको छ : “मलाई मतलब छैन, यिनीहरू रेगुलर मेरा पेसेन्ट होइनन् । अन्तै विदेशमा ट्रिटमेन्ट गराउँछन् । बिगारेर आउँछन् यहाँ मैले सपार्नुपर्ने”

बिरामीको चाप भए तापनि अर्काले बिगारेको उसले सपार्नुपर्दा त्यहाँको कामप्रति डेन्टिस्ट दुःखित भएको देखिन्छ ।

ट्रिटमेन्ट गराउन आउने मिसेजको मानसिकतामा पूर्वस्मरणले दुःखित बनाएको

देखिन्छ । एकपटक कुनै व्यापारीले उसलाई गहना हेर्दा जबरजस्ती घाँटीमा लगाइदिएछ भने त्यसको मूल्यचाहिँ बीस हजार पाउन्ड भनेपछि त्यो मूल्य सुनेर ऊ विभिन्न बहाना बनाएर त्यहाँबाट छुटकारा पाएकामा त्यो व्यापारीले आफूलाई पछ्याएको छ कि भनेर उसमा डर, त्रासले छटपटी बनाएछ तर त्यो गहना उसले लिएकी छैन । उसको मानसिकता डर, चिन्ता, पिरले तनाव सृजनाभई मनोवैज्ञानिकता व्यक्त भएको देखिन्छ ;

“दाम कति ... दाम बीस हजार पाउन्ड रे । यो ... निकालिदेऊ पैसा ... श्रीमान्ले बोकेका छन् म ... लिएर आउँछु किन्न । ... जब पसलेले नेक्लेस खोलिदियो, उनी बेतोडले मान्छेको भीडमा हराइन् । आजसम्म पनि कति होलिडे जाँदा कसैले खेदाउला कि उसलाई त्रास लागिरहन्छ रे ”(राई, २०६८: ३७ - ३८) ।

कथाका विभिन्न पात्रहरूले प्राप्त गरेका विसङ्गति प्रकट भएका छन् । उनीहरू बेलायतमा प्रवासी हुँदा उनीहरूका मनमा फरकफरक कारणबाट डर, त्रास, गरिबीका कारण काम गर्ने सम्पूर्ण कामदार आप्रवासी रहेका छन् । पात्रहरूका मानसिकतामा काम, दामभन्दा दिनरात केही नभनी सेवा चाकरीमा खटिनु र बेलायतमा काम गरेरै बसेका छौँ भन्ने आफ्ना घरपरिवारलाई देखाउनु, दङ्ग पार्नु सिवाय अरु केही पनि देखिँदैनन् ।

‘डाँडामा जून’ कथामा गिफ्टीमा मनोवैज्ञानिक खालको चेतना प्रयोग भएको छ । घानाबाट बेलायत पुग्दा बिरानो त्यस मुलुकमा हस्पिटलमा काम गर्दा दिनरात नभनी पेसेन्टको सेवा गर्नुपर्दा तनाव खेपिरहेकी गिफ्टी वल्लो कोठा र पल्लो कोठामा बिरामीले औषधी खाए खाएन, कसैको बेडकभर साटिदिनुको साथै कुनै बिरामीको आन्तरिक जीवनका कथा, व्यथा सुनेपछि उसको मनमा उनीहरूको पीडा सुन्नुबाहेक अरु केही गर्न सकिदैन । तीमध्ये मिलिन्डाका दुःखद घटना घटेका कथा सुनिदिएकी छ भने एक पटकको घटना एउटा बिरामीलाई अप्रेसन गर्न लाग्दा उसले पिसाब परीक्षणको उसको पिप जमेकोमा त्यसलाई उसले ल्याब प्रमुखबाट त्यो काम तुरुन्त रोकेर दुर्घटनाबाट बचाउन पुगेकी छ । जुन कामको प्रबन्धन मनोवैज्ञानिक चलाखी हो । उसले त्यसलाई सहर्ष स्विकार्न पुगेकी छ । जतिसुकै महत्त्वपूर्ण कामक आफूले गरे पनि अरन खटन वा सम्पूर्ण निर्देशन बेलायती कामदारबाटै गराउनुमा उनीहरूमा आफू मालिक हौँ भन्ने नियत लुकेको देखिन्छ । उसप्रति जतिसुकै कुँडिए पनि बेलायतमा खटनमा चलेकी गिफ्टी त्यहाँको वातावरणले उसको मानसिकताको चल्नुपरेकोमा डर, त्रास, चिन्ता व्यक्त गरेको देखिन्छ :

“त्यो अप्रेसन नरोकिएको भए बिरामीको अप्रेसनमा संलग्न तीन जना सर्जनहरू निहुरिएर अप्रेसन गरिरहेका हुने थिए, अप्रेसनका लागि पेट खोल्दा भित्र भएको पिप, ती तीन जना सर्जनहरूको अनुहारमा र अप्रेसन थिएटरभरि बम पड्के जसरी नै उछिट्टिने थियो । त्यो दुर्घटना हुन दिइँनँ मैले भन्दै सन्तोषको श्वास फेरिन्” (राई, २०६८: ४४) ।

बाहिर जेसुकै जतिसुकै खटे पनि पात्रहरूका मानसिकताले मनोवैज्ञानिक तनाव आन्तरिक मनमा गाँज्न पुगेका छन् । डायस्पोरिक पात्रहरू त्यहाँको कानूनमा भएको दोहोरो तेहेरो नीति,नियमले विवशताको जाँतोमा पराइ भूमिमा मकै पिँधिएभैं पिँधिएकै छन् ।

‘डानियल’ कथामा लुलु पात्रमा मनोवैज्ञानिक खालको चेतना प्रयोग भएको छ । सिङ्गापुरबाट कामकमो खोजीमा ऊ बेलायत पुगेकी छे । ऊ फेसन डिजाइनर हो तर उसले उसको योग्यता अनुसारको काम पाएकी छैन । उसले क्याफे र रेस्टुरेन्टमा काम गर्नुपर्दा तनाव खेपिरहेकी छे । लुलु पात्रको भेट स्वार्थी मेक्सिकन ब्वाइफ्रेन्डसँग भएको छ । उसको ब्वाइफ्रेन्डसँग मेक्सिकोमा महिना दिनसम्म विदा मनाउन गएकी छ भने उसकी बालसखा फेसाड लुलुप्रति चिन्तित छ किनभने उसको ब्वाइफ्रेन्ड स्वार्थी, डरलाग्दो, भरोसा नहुने खालको छ । त्यस्तो ब्वाइफ्रेन्डसँग लुलु गएकाले ऊ लुलुको बारेमा चिन्ता गर्छे, उतै हत्या गरिदेला भन्ने पीरले । उसकी साथी गएको दुई हप्तासम्म इमेल नपाएकोमा भनै चिन्ता, डर र त्रास व्यक्त गरेकी छ ।

“ लक्ष्मी । खै लुलुको इमेलधरि आएन, सायद ऊ मरी क्यार” (राई, २०६८: ४७)

यस अंशबाट लुलुको इमेल सम्पर्कमा नभएपछि उसले सबै बिताएका दिनमा स्मरण गर्न पुग्छे तर लुलुले भोगेको विसङ्गति प्रकट भएको छ । जेसुकै जतिसुकै खपे पनि अन्तर्मनमा भएको डानियल रोज्न पुगेकी छ । त्यहाँ पाश्चात्य संस्कृतिले पात्रको मानसिकतामा तनाव सृजना गरी मनोवैज्ञानिक प्रभाव परेको देखिन्छ ।

मेक्सिकोबाट फर्केको केही समयपछि बेलायतमा गोराले एक कालो युवकलाई कालो भएको कारण हत्या गरेपछि उसको मानसिकतामा उसको ब्वाइफ्रेन्ड पनि त्यसरी नै मारिदिन्छन् कि भन्ने त्रासमा । यस कथाकी अर्की पात्र पेडगुन निन्याउरो मुख लगाएर कोठामा आएकी छ । उसलाई पनि उसको डानियलको हत्या गरिदेलान् भन्ने मानसिक तनाव उत्पन्न भएको पाइन्छ ।

“मेरो डानियल पनि गोरेहरूले त्यो एन्थोनी वाकरलाई जस्तै गरी मारिदेला भन्ने पीर लागेको छ । ऊ सोफामा बस्ते उसका चम्किला आँखा भिमभिम पादै आँसु भाएछे” (राई, २०६८: ४९)

पेडगुइको मनमा बेलायतमा घटेका बम आक्रमणले लन्डन स्तब्ध हुनुका साथै त्यहाँ रङ्गभेद आक्रमणले उसको मानसिकतामा त्रासका जन्म भएको छ । तर त्यस घटनाका विरुद्धमा आवाज उठाउन सकेका छैन । कथाकारले त्यहाँको जातीय विभेदका कारण पात्रहरूका मानसिकतामा मनोवैज्ञानिक असर परेको उल्लेख गरेको पाइन्छ :

“जाति र धर्मको रडमा होली खेलेर कहिल्यै नसकिने खेल त्यति सजिलै त कहाँ पो सकिएको छ” (राई, २०६८: ४९) ।

जाति र धर्मको नाममा हुने होलीले कथाका लुलु, फेसाड पात्रहरूको मानसिकतामा विवशतामूलक मात्र होइन, डायस्पोराले चलायमान परिचयलाई आत्मसात् गर्दै स्वाभिमानपूर्वक बाँच्नुभन्दा मनोवैज्ञानिक चिन्तनले गाँज्नु पुगेका पात्रहरूले भोगेका डायस्पोरिक जीवनमा चोट परेर विवश भएका देखिन्छन् ।

‘वाइ इमिली’ कथामा म पात्रमा मनोवैज्ञानिक खालको चेतना प्रयोग भएको छ । नेपालबाट बेलायत पुग्दा कामको सिलसिलामा हस्पिटलमा काम पाएका छन् भने अचानक म पात्रकी साथी मञ्जु विरामी भएर इमरजेन्सी शाखामा कुर्दा उसको टाउको दुखेर बसेको देखेर म पात्रको त्यो पीडा बाँड्न मिल्ने भए आधा लिन्थे भन्ने भनाइमा म पात्रको मानसिकतामा तनाव सृजना भएको छ । अर्की सानी नानी उफ्रिएको देखा उसका परिवारका सदस्य उसका आँखा अगाडि आउँछन् । उसलाई माटोको ममताले तान्दछ । कथाकारको प्रस्तुति नै रोचक रहेको छ । यसलाई उदाहरणका लागि हेरौं :

“हाम्रातिर फर्केको सिटमा सानी छोरी उनका बासँग छिन्, मञ्जु उनको टाउको समातेर बसेकी छिन् । उनको त्यो विजोग हेर्दा म आफैँले उनको आधा विमार बोक्ने थिएँ जस्तै लाग्छ मिल्ने भए”(राई; २०६८: ४७) ।

वास्तवमा यसभित्र सबै कुरामा नौलोपन भेटिन्छ । डायस्पोरिक लेखनभित्र प्रस्तुत हुने सबैखाले चरित्रको प्रस्तुति यसमा देखिन्छ । यसमा जीवन भोगाइ हास्यास्पद रहेको छ । चिन्ताले व्यक्ति पीडित बनेको छ । परिचयहीन भएर बस्न बाध्य जीवनको पसारो लागेको छ । एकलो भएर जीवन जिउनु कति दुःखलाग्दो कुरा ? मानिसको भीडभित्र एकलोपनको अनुभूति, एकाङ्कीपनको चर्को बोध तथा चिन्ताग्रस्त जिन्दगी भोगाइका तरेलीहरू जताततै देखिन्छन् । सात समुद्रपारि गएर असुरक्षित भएर कठोर मानसिक यातना भोग्दै बाँच्न चाहे पनि त्यति सजिलो जीवन प्राप्त हुन सक्दैन । सुन्दरताको खोजी गर्दागर्दै त्रासद स्थिति भोग्न बाध्य वर्तमानका आम मानिसको मानसिकता उकुसमुकुस भएर विभ्रान्त अवस्थामा घरको सम्भ्रना गर्न पुग्छन् । नेपालीहरू कमाउनुपर्छ भनेर जन्मभूमि छाड्न तयार हुन्छन् । त्यसैले उनीहरू बेलायत पुगेका छन् । त्यहाँ पुगेपछि काम नपाउँदा अर्को पीडा थपिँदाको स्थिति भन्नु कहालीलाग्दो छ । मानव भएर पनि मानवीय जीवन व्यतीत गर्न नसक्दाको स्थितिमा अथवा भौतिक शरीर विदेशी भूमिमा रहेकै बेलामा पनि नेपाली भूमिमा नै रहेको अनुभूतिले राष्ट्र र माटोप्रतिको ममतालाई स्मरण गराएको छ । स्वर्ग भनिने मुलुक बेलायतमा बसे पनि त्यहाँ नागरिक समान हैसियतले जीवन बिताउन नपाउनु ज्यादै पीडादायी अवस्थाको अनुभूति देखिन्छ । यसरी आत्मनिर्भर भई स्वाभिमानपूर्वक बाँच्नुभन्दा मनोवैज्ञानिक चिन्ताले गाँज्नु पुगेका कथाका पात्रहरू विवशताका साथ पराइ भूमिमा बाँचेका छन् ।

‘स्टाफ रूम’ कथामा म पात्र उसको लोगने र रोडा पात्रहरूमा मनोवैज्ञानिक खालको चेतना प्रयोग भएको छ । नेपालबाट बेलायत पुगेर बिरानो त्यस मुलुकमा कामको खोजी गर्दा योग्यता अनुसारको काम म पात्रको लोगनेले नपाएर सेक्युरिटी कम्पनीमा काम गरेको छ भने म पात्र पनि केही समयपछिसम्म काम गरेकी छ र नौ महिनाको बच्चासम्म उसको रेखदेख घरमै गरेर छोरीलाई आमाको ममत्व दिएकी छ । त्यसपछिको समयको उसले लोगनेको हप्ताको दुई दिन बिदाको समयमा काम गरेकी छ । बच्चा लोगनेलाई घरमा छोडेर जाँदा बच्चा प्रतिको मायाले उसको मानसिकता छटपटिएको देखिन्छ ।

हुन त बाउको पनि माया त बराबर हो नि तर के गर्ने, भाले भन्ने जातै विश्वास गर्न सकिन्न क्यारे, आफ्नै बच्चाको टाउको खाने जात हो नि ... देखेर न तिमिले माया लागेको हो । बाहिरफेर अन्तै यस्ता छोराछोरी कति अरूलाई छाडेर आएका होला के फुर्ति लाउँछौ ? ... तिमि बाउहरूको वीर्यदानभन्दा हामी आमाहरूको गर्भाधान अति कठिन र उत्तम छ । ... मेरो होइन भनेर सजिलै नकार्न पनि सक्छौ तर हामी आमाहरूले एकलै पनि त्यो अस्वीकृतिभित्र पनि स्वीकृति दिन्छौं, तिमिहरूको भ्रूणलाई (राई, २०६८:६६)।

कथाकी म पात्रका माध्यमबाट श्रीमान्,श्रीमती बीचको विश्वासको वातवरणमा श्रीमतिले बच्चा जन्माएपछि उनीहरूका जीवन सुचारुप संञ्चालन गर्न परेका अफयाराहरू देखापरेका भावना व्यक्त भएका छन् । त्यहाँ कथाकारले म पात्रका माध्यमद्वारा बच्चाको माया बाबुको भन्दा बढी माया आमाले गर्ने तथ्य स्पष्ट पार्न आफ्ना तर्क व्यक्त गर्दै बाबुले छोराछोरीलाई माया लाग्ने भनेको उसका आँखाको दृश्यमा भए सम्म मायाहुने उल्लेख गरेकी छन् । बाबु भनेका आफ्नो भ्रूण गर्भसयमा राख्छन् तर त्यो एउटा प्रेमिसँग मात्र नभएर विभिन्न ठाउँमा समाजको नजर बाह्य परिवेशमा जालझेल,छलकपट गरी अर्की प्रेमिका बनाउन सम्म पछि नपर्ने भावना व्यक्त गरेको देखिन्छ । पुरुष जात भनेका आफ्ना भ्रूण वा बच्चा आफै खान्छन् भन्दै विरालोको भालेले छाउरा खाएको तथ्य उल्लेख गरेर स्पष्ट पारेको देखिन्छ । यसरी डायस्पोरिक जीवनमा एकले अर्कोपात्रलाई विश्वास गर्ने वातावरण नभएर श्रीमान्, श्रीमति,घरपरिवार बीचमा समेत मनोवैज्ञानिक तनाव सृजना भएको देखिन्छ ।

“रोडाभित्र अझै आशाका त्यान्द्राहरू लहरिँदैछन् जीवन गोरेटामा हिँड्नु ।... मेरो त जीवन यसरी भर्खर थालिएको छ, कसरी अन्त होला, भन्नु सोच्न पनि डर लाग्छ । छोरी बर्सीकी पनि भएकी छैन, भोलिको दिन कस्तो होला हगि मेरा, घाम लाग्ला कि पानी” (राई, २०६८: ६६) ।

रोडाको मनमा बेलायतमा म पात्रसँग भेट भएपछि उसका जीवनमा घटेका घटना सूचना म पात्रले व्यक्त गरेरकी छ । उसका जीवनका घटना सुने रोडाको मानसिकतामा अनेक डर त्रास हुनुका साथै आफ्नो जीवन कल्पनामा भविष्यमा उसले भोग्ने दिन उज्याला आउलान् कि अँध्यारोमा भौँतारिनुपर्ला उसको जीवनको जन्म भएको छ, हुर्कदा कस्ता विपत्ति सहेर जीवन पार गर्नुपर्ने हो भन्ने चिन्ताले सताएको छ । जीवनको सुरुआत भएकाले जीवन यापनका क्रममा के कस्ता समस्या सहनुपर्ने हो ? उसको स्मरणमा बाहिर जतिसुकै सुख भए पनि उसको आन्तरिक मानसिकतालाई मनोवैज्ञानिक तनावले घेरेको देखिन्छ । .७ निष्कर्ष

‘बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा’ सङ्ग्रहका कथामा पात्रहरूमा स्वाभिमानपूर्वक जीवन बिताउने उच्च अभिलाषा रहेको छ, भनेत्यो मृगमरीचिका समान बन्न पुगेको देखिन्छ । जसले गर्दा जीवनमा अनास्था, क्षोभ, ग्लानि र एकाकीपन सिवाय अरु थोक हात लागेको पाइँदैन । जीवनको तृष्णा, तिर्खा र तिरस्कारका बीच; बाँच्नु र मर्नुका बीच तथा भाषिक कठिनाइ, दुई भिन्न भूगोल, परिवेश र संस्कारमा सामञ्जस्य गर्नुपर्दा उत्पन्न बेचैन अवस्थाको अभिव्यक्ति पाईँन्छ । डायस्पोरिक जीवनमा भोगेका दिनहरू डर, चिन्ता, त्रासताको मानसिकताले जीवन सम्बन्धी विभिन्न पक्ष उल्लेख भएको देखिन्छ ।

कथासङ्ग्रहका सम्पूर्ण पात्रहरूका आत्म बिलौना निर्जन जंगलको चिच्याहट तथा मानसिक बर्बराहट व्यक्त गरेका अव्यक्ति उल्लेख भएको पाईँन्छ । वास्तवमा यसले बेलायतको मनोवैज्ञानिक दासताको चरम यातना भोग्न विवश सीमान्तकृत समुदायको यात्रा आज बेलायतको पौण्डको पासोमा पर्दा डायस्पोरिकहरू विदेसिएका छन् । उनीहरू सफलता प्राप्त गर्ने आशा मात्र होइन मुक्ति र स्वतन्त्रताको चेत अस्तित्वहीन र बेकामे भएको गम्भीर तथ्योद्घाटन गर्न पुगेका देखिन्छ । जीवनका सपना पुरा गर्न सकिन्छ, की सकिन्न, भन्ने मानसिकतामा पात्रहरूमा असुरक्षित, काँतर व्यक्तित्व देखिन्छ । समग्रमा भन्दा बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा कथासङ्ग्रहमा परादेशीय हुनुको रोमाञ्च र चिन्ता, अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तकृत हुनुको परिमाणाम, अस्तित्वबोधका लागि एकसूत्रको खोजी, अभिघात अभिव्यक्ति र मनोवैज्ञानिकता डायस्पोरिक पहिचानलाई झल्काउन कथाकार पूर्ण रूपले सफल रहेको पाईँन्छ ।

परिच्छेद :पाँच

सारांश तथा निष्कर्ष

५.१ सारांश

शोध पत्रको मुख्य उद्देश्य डायस्पोरिक सिद्धान्तको निरूपण गर्नु रहेको छ। यहाँ बेलयातमा नेपाली डायस्पोरिक कथाको लेखनयात्रा छिचोल्दै डायस्पोरिक सिद्धान्तका आधारमा बेलयाती नेपाली डायस्पोरिक कथासङ्ग्रह बेकर स्ट्रिटका दुई आँखाको विश्लेषण गरिएको छ।

शोधको दोस्रो परिच्छेदमा डायस्पोराको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमिअन्तर्गत डायस्पोराको अर्थ/परिचय, परिभाषा, स्वरूप र विशेषता क्रमशः प्रस्तुत गरिएको छ।

यहुदीहरूको धार्मिक निर्वासनको रूपमा परिभाषित डायस्पोरा आज पुनः परिभाषित हुने क्रममा छ। नेपाली सन्दर्भमा यसको परिभाषा आफ्नै प्रकारको छ। भिन्न भौगोलिकता, भिन्न भाषा, संस्कृति भएको विश्वको परिवेशअन्तर्गत रही आत्मपरिचयको खोजी र स्थापना गर्ने प्रयत्नमा सङ्घर्षरत अस्थिर वा चलायमान मानव समुदायलाई डायस्पोराको सीमाभित्र राख्नु सान्दर्भिक देखिन्छ।

सीमित र निकट भूमिमा हुने निर्वासनले इथनोडायस्पोराको रूपमा विस्तार हुँदै जाने गतिशीलतायुक्त विशेषता यसले देखाएको छ। जन्मभूमि फर्किनेछौ भनी जीवन डायस्पोरामै टुङ्ग्याउने अस्थिर धर्म, मन जन्मथलो तन कर्मथलोमा रहने उभयमुखी, द्विजातीय, योजक-चिन्हित परिचयजस्ता विशेषता यसले देखाउँछ। एकदेशीयबाट अनेकदेशीय मानवको निर्माण र त्यसको चिन्तन यसको विशिष्टता हो। सयौं कारणले प्रवासिएकाहरू जन्मथलो नफर्किएर न वर न परको बीचको हुँदा द्वैध परिचय, चिन्तन, मानसिकता, संस्कृतिको अवलम्बन उनीहरूका अधिलिखित देखापर्दछ। भौतिक रूपले विस्थापित मात्र नभई मानसिक निर्वासनले गर्दा उनीहरूको सङ्घर्ष, मानसिक द्वन्द्व, परिचय विहीनताको भय, स्थापित हुन नसक्नुको पीडाजस्ता कुराका साथै समानताभन्दा बढी भिन्नताको बोधले नेपाली डायस्पोरिक जीवनशैली संवेदित र प्रभावित भएको कुरा दोस्रो परिच्छेदमा उल्लेख गरिएको छ।

तेस्रो परिच्छेदमा जया लिखित बेलयातको नेपाली डायस्पोरिक कथासङ्ग्रह बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा (२०६८) को डायस्पोरिक सिद्धान्तको आधारहरू पुख्यौली भूमि र ईच्छित भूमि, द्वैध मानसिकता, द्वैध साँस्कृतिकता, अतीतमोह र भाषिक परिवर्तन क्रमिक लोप आदिका आधारमा विश्लेषण कार्य गरिएको छ। जया डायस्पोरा जीवनका सङ्घर्ष र नेपाली संवेगात्मक चेतनाको क्षयीकरणका संवेदनाका साथै राजनीतिक जीवनका कटु यथार्थको उद्घाटन गर्ने सशक्त कथाकार हुन्। मूल रूपमा डायस्पोरा जीवनमा देखापर्ने अपरिचयीकरणको भयाक्रान्त मानसिक उच्छ्वास,

मातृभूमिको सम्झनाले न्यास्रो अनुभूतिले गर्दा प्रकट हुन पुगेको अतीतमोहको चित्रण भएको बेकर स्ट्रटका दुई आँखा कथासङ्ग्रहको डायस्पोरिक दृष्टिकोणका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

कथासङ्ग्रहमा उल्लेख भएका सम्पूर्ण पात्रहरू नेपाल, बंगलादेश, हल्यान्ड, सिङ्गापुर पुख्यौली भूमि र बेलायत इच्छित भूमिका रूपमा रहँदा आधा जीवन जन्मभूमि र आधा जीवन बेलायती भएर रहेका छन् । अर्थात् शरीर बेलायती र मानसिकता नेपाली बंगलादेशी आदि बोकेर हिँडेका छन् । त्यसैले कथा सङ्ग्रहमा पुख्यौली भूमि र इच्छित भूमिको सशक्त प्रयोग भएको हुँदा कथासङ्ग्रह उत्कृष्ट बनेको देखिन्छ ।

कथासङ्ग्रहमा पात्रहरूको मानसिकता विभाजित र खण्डित देखिन्छ । बेलायत कतै तीतो फलको रूपमा त कतै राम्रो रूपमा लिने मात्र होइन बेलायतको ट्रेनमा यात्रा गर्दासमेत नेपालमा बसको हुटमा यात्राको अनुभवका लिने पात्रहरू खण्डित, अस्थिर र विरोधाभासपूर्ण मानसिक द्वैधताको स्थितिमा देखिएका छन् । यस दृष्टिकोणबाट पनि प्रस्तुत कथासङ्ग्रह सबल छ ।

कथासङ्ग्रहमा द्वैध सांस्कृतिकता स्थिति देखिन्छ । पात्रहरूका मानसिकतामा आफ्नो संस्कृतिलाई वरण गर्न सकेका पनि छैनन् । यहाँ प्रस्तुत भएका पात्रहरू विश्वव्यापी संस्कृतिबाट पनि प्रभावित रहेका छन् । यस्तो आफ्नो संस्कृति परित्याग गर्न पनि नसक्ने र पूर्ण रूपमा बेलायतको संस्कृतिलाई वरण गर्न पनि नसकेका द्वैध स्थितिमा हुने द्वैध सांस्कृतिकता पात्रहरू स्मरण गर्न पुगेका छन् । यस आधारबाट पनि कथासङ्ग्रह सफल छ ।

यस कथासङ्ग्रहमा अतीतमोहको भने सघन र सशक्त रूपमा प्रयोग गरिएको छ । पात्रहरू एक आपसमा भेट हुँदा अधिक समय त्यही अतीत जीवनको मोह प्रकट गर्दै वर्तमानबाट भाग्न वा टाढिन खोजेका छन् । यस अतीतमोहको संवेदनाप्रति सबै पात्रहरू सकारात्मक छन् । वर्तमानको पीडाबाट मुक्तिको सास बाल्यकालीन जीवनको स्मरण गरेर होस् या विभिन्न सन्दर्भमा अतीतस्मरण तथा नेपाली शरणार्थी जीवनप्रतिको मोह, यी सबै कारणबाट कथासङ्ग्रह सफल र सशक्त बन्न पुगेको छ ।

यस कथासङ्ग्रहमा भाषिक परिवर्तन क्रमिक लोप भई आफ्नो भाषा बिर्सेर अरूको भाषा लिएर शाखा प्रशाखा भाषाका हाँगाहरू जस्तो भएर पलाउन पुगेको छ । पात्रहरूले आफ्नो जन्मभूमिबाट बेलायत प्रवासिएपछि उनीहरूको भाषा व्यक्तिगत वा सामूहिक रूपमा फरक फरक देखिन्छ । बेलायती समाजको अन्तरक्रियाबाट बोली सुनेर भाषामा विविधता देखिन्छ, जाति, धर्म, संस्कृति, ध्वनि भाषिक उच्चारणमा नै फरक छ । अन्तरवार्ताबाट बोलीचाली स्थिति, भेटघाटबाट नै फरक छ । त्यसै गरी कार्यस्थलको कामको बारेमा कुराकानी गर्दा त्यहाँको भौगोलिकता, भौतिक, संरचना, सामाजिक संरचना, भौतिक सामग्री, खानपिन पहिरन, आभूषणहरूमा प्रयुक्त

स्थानीय भाषा प्रभावित र परोक्ष अतिक्रमित हुँदै गएको छ । डायस्पोरिक समुदायको अधिकांश नेपाली सम्पर्कको भाषा अङ्ग्रेजी भएकाले नेपाली डायस्पोरिक साहित्यमा २०-३० प्रतिशत अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग डायस्पोरिक साहित्य सृजनामा भएको छ । यसरी नेपाली भाषामा अत्यधिक अङ्ग्रेजी शब्दको सम्मिश्रणले यस कथासङ्ग्रहमा डायस्पोरिक नेपाली साहित्यको भाषा नेपाली अङ्ग्रेजी बन्न पुगेको छ । जो शुद्ध नेपाली भाषाको व्याकरणिक नियम र अनुशासनको विरुद्धमा छ, तापनि यसले नेपाली डायस्पोरिक साहित्यको भाषामा नयाँ रङ्ग उमारेको छ ।

चौथौं परिच्छेदमा सङ्ग्रहका कथामा जीवन सम्बन्धी विभिन्न पक्ष परादेशीय हुनुको रोमाञ्च र चिन्ता, अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तकृत हुनुको परिमाण, अस्तित्वबोधका लागि एक सूत्रको खोजि, अधिघात अभिव्यक्ति, र मनोवैज्ञानिकताका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । । पात्रले भोगेको रोमाञ्चकताको संवेदनात्मक अनुभूति न्यून र अधिक रूपमा चिन्ताको प्रयोग गरिएको छ । बेलायतमा योग्यताअनुसारको काम नपाउँदा चिन्तित छन् भने त्यहाँ गएपछि उनीहरूले आफ्नो लगायत परिवारको आर्थिक जीवन स्थिति सुधिन गएकोमा भने रोमाञ्चकता व्यक्त भएको पाईन्छ । यसै गरी विभिन्न कथाका पात्रहरू न्यून तलबमा बस्दाको चिन्ताले ग्रसित छन् । जसले गर्दा कथासङ्ग्रहका पात्रहरूका मानसिकतामा डायस्पोरा पैसा नै जीवनको महान् सपना हो भन्दै पैसाकै असन्तुष्टिको विशाल खाडलमा डुबेका देखिन्छन् ।

यस कथासङ्ग्रहमा अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तकृत हुनुको पीडाको प्रयोगका दृष्टिले हेर्दा पात्रहरू पनि बेलायतको मूल धारका सामाजिक सदस्यबाट अस्वीकृत र अपमानित भई पीडित छन् । बेलायतमा पुगेपछि बैङ्क खाता खोल्न नसक्दा, योग्यताअनुसारको काम नपाउनु, ओर्क भिसामा भए पनि दुई वर्षको भिसा नसकिँदै फस्नु सीमान्तकृत नागरिक भएकै कारण भएको हुँदा यस कथासङ्ग्रहमा उक्त संवेदनाको सफल र सशक्त प्रयोग गरिएको छ ।

यस कथासङ्ग्रहमा पात्रहरूले पराभूमिमा अस्तित्वबोध गरी एकादेशीय सजातीय, क्षेत्रीय कथा भावनात्मक एकत्वको सूत्रमा उनीहरूले एकल प्रयत्न गरेका छन् । एकल, अमूक र सङ्गठनहीन अवस्थामा अत्यन्त भिनो-पातलो र सामान्य प्रयोग गरिएको यस डायस्पोरिक संवेदना हिस्सिले जागिर नपाउदा कमलले सहयोग गरेको छ भने 'रूप' कथामा पनि रुक्सनाको लग्नेले अर्कीसँग बसेपछि नेपाली दिदीबहिनी र दाजुभाइको सहयोग मागेकी छ, कताकति अमुक र अप्रस्ट ढङ्गबाट सामान्य र साङ्केतिक रूपमा प्रयोग भएको छ ।

कथासङ्ग्रहमा अधिघात अभिव्यक्ति प्रयोग गरिएको छ । चिन्ता, अपरिचयता तथा डरलाग्दो असुरक्षासँग सम्बन्धित चेतनाले पात्रहरूका मनमा पर्ने गहिरो चोटलाई प्रतिबिम्बित गरेका छन् । विश्वमा चलेका युद्ध, जनयुद्ध, शीतयुद्धले पात्रहरूको मानसिकतामा गम्भीर असर पारेको, भौतिक र मानसिक क्षति बेहोर्न परेको अभिव्यक्ति देखिन्छ । काम र मामको खोजीमा

विरानो मुलुकमा पुग्दा असुरक्षा, अपरिचय र हीनताबोधको स्थितिको अनुभव गरेका छन् । आफूले जन्मेको र हुर्केको थात थलो छोडेर बाध्यता वा रहर्ले विदेसिएका व्यक्ति र उनीहरूको जीवन भोगाइलाई केन्द्र मानेर मूल विषयसँग समेटेर सिर्जना गरिएको छ । त्यसैले उनीहरूको डायस्पोरिक अभिघात अभिव्यक्तिले यो कथासङ्ग्रह सफल बन्न पुगेको छ ।

कथासङ्ग्रहमा मनोवैज्ञानिक दासताको प्रयोग गरिँदा पात्रहरू बढी संवेदित भएका छन् पात्रहरू आफ्नो मौलिकपन हराउदै गएपछि सांस्कृतिक, भौगोलिक र विच्छिन्नताका कारण पूर्वस्मृतिले छोपेरहेको पाईन्छ । त्यसै गरी सांस्कृतिक भञ्जनको पीडाले छटपटिनु डायस्पोरिक पात्रहरूका मानसिकता भएको देखिन्छ । एक्लोपनका कारण आफ्नो ठाउँ आफ्नोपन गुमाउँदा पुनःत्यसलाई प्राप्त गर्न सक्छु या सकिदैन भन्ने चिन्ता डायस्पोकि जीवनमा देखिन्छ । डायस्पोरिक पात्रहरू द्वैधतामा मूल पुख्यौली भूमि र इच्छित भूमिको संस्कृतिसँग जोडिएको देखिन्छ । उनीहरूले न अधिल्लो भूमिको भूगोल, इतिहास, संस्कृतिलाई त्याग्न सक्छ, न नवीनतालाई अगाल्न सकेको देखिन्छ । डायस्पोरिक जीवनमा अनिर्णित द्विविधामा बाँचिरहेका पाईन्छ भने सांस्कृतिक अन्तरविरोधका शृङ्खला खपेर डायस्पोरिक जीवनमा पात्रहरू बाँचेका देखिन्छ ।

५.२ निष्कर्ष

डायस्पोरिक सिद्धान्तका आधारमा विश्लेषण गर्दा यस जया राई लिखित **बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा** कथासङ्ग्रहमा सङ्कलित कथाहरूले बेलायती-नेपाली डायस्पोरा जीवनका डायस्पोरिक चेतनाको सशक्त प्रयोग भएको देखाएका छन् । कथा सङ्ग्रहका कथाले डायस्पोरिक जीवनका यथार्थतालाई जीवन्त रूपमा व्यक्त गर्ने सन्दर्भमा इच्छित भूमिलाई छोडेर प्रवासमा पुग्दा राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, भौगोलिक कारणले गर्दा मानसिक तनाव र चिन्ताको यथार्थ स्थितिको वर्णन कथामा भएको पाइन्छ ।

डायस्पोरिक जीवनमा प्रवेश भएपछि सलाद कल्चरको विकास, भाषिक कठिनाइका कारणले पनि द्वैध मानसिकताको विकास हुन्छ । द्वैध मानसिकताको विकासका कारणले मानिसले भौतिक सुख जति नै भए पनि आत्मिक सन्तुष्टि प्राप्त गर्न नसक्ने यथार्थको जानकारी पनि राईका कथाले व्यक्त गरेका छन् । डायस्पोरिक जीवनमा समान ज्याला नपाउनु सिमान्तीकृत जीवन यापन गर्नु, पश्चिमेली संस्कृतिलाई पूर्ण रूपले समाप्त गर्न नसक्नु, पूर्वीय संस्कृतिले घच्चच्याउनु, जस्ता कुराको पनि वास्तविक वर्णन कथामा हुनुले कथाहरू शसक्त बन्न पुगेका छन् । डायस्पोरिक जीवनमा आउने अफ्याराका सन्दर्भमा अभिघातका प्रसङ्ग दोहोरो कानूनको अफ्यारो आदि विषयको व्यापकताले कथालाई अझ बढी शसक्त र जीवन्त बनाएका छन् । डायस्पोरिक जीवनका सन्दर्भमा कथासङ्ग्रहले आफ्नो छुट्टै र मौलिक स्थान ओगट्न पुगेको छ । त्यसैले बेलायती-नेपाली डायस्पोरिक कथासङ्ग्रहको पहिलो पुस्ताका डायस्पोरिक जीवन चेतनाको अभिव्यक्ति दिने कथासङ्ग्रहका रूपमा **बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा** सबल र महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

५.३ सम्भावित शोध शीर्षक

१. नेपाली कथामा बेलायती-नेपाली डायस्पोराको योगदान ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

- अधिकारी, बालाकृष्ण. २०६८. “डायस्पोरा : नेपाली साहित्यमा अनुकूलनका समस्या र कारण” गरिमा २९: ६ पृ. ८८- ९४ ।
- आचार्य, सुषमा. २०६८. “नेपाली साहित्यमा नारीको सहभागिता र योगदान” दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य सम्मेलन. १ पृ. ४२-६४ ।
- एटम, नेत्र. २०६७. नेपाली डायस्पोरा र अन्य नेपाली समालोचना. काठमाडौं : एकता बुक्स ।
- २०६८. “नेपाली डायस्पोरिक लेखन र आख्यान”. नेपाली प्रज्ञा प्रतिष्ठान. प्रस्तुत कार्यपत्र . मङ्सिर १५ ।
- गौतम, कृष्ण. २०६४. उत्तर आधुनिक जिज्ञासा. काठमाडौं : भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेसन ।
- २०६७. उत्तर आधुनिक संवाद. काठमाडौं : भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेसन ।
- गौतम, भारती. सम्पादन. २०६७. प्रथम अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य सम्मेलन. न्यूयार्क अमेरिका वासिङ्टन डी.सी.: अनेसास ।
- गौतम, लक्ष्मणप्रसाद. २०६६. नेपाली साहित्यमा उत्तराधुनिक समालोचना. काठमाडौं : ओरियन्टल पब्लिकेसन ।
- ज्ञवाली, विष्णु. २०६७. समसामयिक नेपाली उपन्यास. काठमाडौं ।
- टेक्सास लिङ्ग्युस्टिक फोरम ५४:१-२२ अप्रिल १५-२०११ लास, लिन्चरुसल. २०११. “क्यानडा बस्ने जमैकाली समुदायहरूको भाषा: डायस्पोराको समाज भाषाविज्ञान” टेक्सास लिभ्युटिक फोरम ५४: १- २२ अप्रिल १५ ।
- त्रिपाठी, वासुदेव. २०६६. साहित्य - सिद्धान्त : शोध तथा सृजनविधि. काठमाडौं : पाठ्यसामग्री पसल ।
- द इन्सइक्लोपेडिया ब्रिटानिका भोलुम ३, लन्डन: विलियम बेन्टन पब्लिकेसन्स, सन् १९९० ।
- परमेश्वरन, उमा. सन् २००७. राइटिङ दि डायस्पोरा. न्यू डेल्ही: रावत पब्लिकेसन्स ।
- पाण्डे, लिखत. सम्पा. २०६७. “उत्तर आधुनिकता विशेषाङ्क”. भृकुटी. त्रैमासिक पूर्णाङ्क १०. माघ-फागुन-चैत्र. प्रदर्शनी मार्ग काठमाडौं ।
- बजगाईं, कृष्ण. सम्पा. २०६६. स्रष्टा डिजिटल वार्ता. वासिङ्टन डिसी.: अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज ।
- बन्धू, चूडामणि. २०५२. अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन. काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- भट्टराई, गोविन्दराज. २०६२. उत्तर आधुनिक ऐना. काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- २०६४. उत्तर आधुनिक विमर्श. काठमाडौं : मोडर्न बुक्स ।
- २०६६. “साहित्यमा डायस्पोरा: सिद्धान्त र समालोचनाको स्वरूप” रश्मि. २५.१ पृ. ११- ३० ।

- २०६७. “साहित्यमा डायस्पोरा सिद्धान्त र समालोचनाको स्वरूप” प्रथम अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य सम्मेलन. न्यूयोर्क अमेरिका : १ पृ. ८९-११८ ।
- २०६८. “साहित्यको विस्तारमा डायस्पोरा योगदान” दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य सम्मेलन. लन्डन : १ पृ. १७- २९ ।
- २०६८. “डायस्पोरा साहित्यको सैद्धान्तिक स्वरूप” रत्न बृहत् नेपाली समालोचना सैद्धान्तिक खण्ड. पृ. १८४ - १९७ ।
- २०६९. “डायस्पोरिक साहित्य अध्ययनका सैद्धान्तिक आधारहरू” अनेक डायस्पोराका कविता. वासिङ्टन डी.सी.: अनेसास ।
- राई, जया. २०६८. बेकर स्ट्रिटका दुई आँखा. वासिङ्टन डी.सी.: अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज ।
- सम्पा. २०६८. दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य सम्मेलन. वासिङ्टन डी.सी.: अनेसास ।
- लामिछाने, यादव प्रकाश. २०६८. “डायस्पोरिक कोणबाट यमपुरीको महलको विश्लेषण” एजुकेशन क्वाटर्ली. १:२ पृ. १२० - १३१ ।
- लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद. डायस्पोराको सैद्धान्तिक स्वरूप. समकालीन साहित्य डट कम (१५.जुन २०११)।
- शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल. २०५५. शोधविधि. दो.सं. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- श्रेष्ठ, दयाराम. सम्पा. २०५७. नेपाली कथा भाग ४. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- सुवेदी, महेश. २०६८. “एटलान्टिक स्ट्रिट उपन्यासको डायस्पोरिक विश्लेषण”. रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली विषय समितिमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।
- सुवेदी, राजेन्द्र र लक्ष्मण गौतम. सम्पा. २०६८. रत्न बृहत् नेपाली समालोचना सैद्धान्तिक खण्ड. काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- सुवेदी, होमनाथ. २०६५. समुद्रपारका समालोचना. वासिङ्टन डी.सी.: अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज ।
- सम्पा. २०६८. अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली डायस्पोरा प्राज्ञिक अध्ययन. वासिङ्टन डी.सी.: अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज ।
- सम्पा. २०६९. अनेक डायस्पोरा कविता. वासिङ्टन डी.सी.: अनेसास ।